

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА

Нова серија, књ. 5

Уредник
МИЛКА ИВИЋ

Stanojčić, Ž.

Др ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ

СИНТАКСА ЈЕЗИКА ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА

II

РЕЧЕНИЧКИ ОДНОСИ

БЕОГРАД
1980.

Др ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ

**СИНТАКСА ЈЕЗИКА
ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА**

**II
РЕЧЕНИЧКИ ОДНОСИ**

56 259AA 3100
06/96 XL5 2-013-1 98L

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА

Нова серија, књ. 5

Уредник
МИЛКА ИВИЋ

Stanojčić, Ž.

Др ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ

СИНТАКСА ЈЕЗИКА
ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА

II

РЕЧЕНИЧКИ ОДНОСИ

БЕОГРАД
1980.

PG

1203

. B59
n. 5.
v. 6

Рецензенти

Академик МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК

Штампање књиге финансира Заједница науке Србије

Тираж: 500 примерака

Издаје: Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35

Штампа: Графичка радна организација „Просвета“, Београд,
Буре Баковића 21

САДРЖАЈ

	Страна
I. Субјекат и елементи у његовој сфери — — — — —	3
(A) Прави секвенцијски ниво — — — — —	5
(a) Синтетичка категорија — — — — —	5
(b) Аналитичка категорија — — — — —	5
(c) Секвенца морфематског карактера — — — — —	10
(B) Условни секвенцијски ниво (контруенција) — — — — —	11
(a) Номинативни двочлани/вишечлани субјекат — — — — —	12
(b) Номинативни двочлани/вишечлани субјекат са укљученим 3-им лицем — — — — —	12
(c) Номинативни двочлани/вишечлани субјекат са свим члановима у 3-ем лицу — — — — —	12
(d) Номинативни једночлани субјекат са додатним/инструменталним агенсом (S_n/i) — — — — —	14
(e) субјекатска секвенца са квалификатором/квантификатором (S_q) — — — — —	15
(aa) Квалификатор/квантификатор реда — — — — —	15
(bb) Квантификатор тоталитета (позитивног/негативног) — — — — —	16
(cc) Квалификатор/квантификатор неодребене дистрибуције — — — — —	16
(dd) Квалификатор/квантификатор реципроцитета — — — — —	16
(ee) Квалификатор/квантификатор инклузивности — — — — —	16
(f) Секвенце типичне граматичке метонимије — — — — —	20
(1) <i>се</i> -конструкције — — — — —	21
(2) 2-го граматичко лице/одговарајући падеж заменице <i>ти</i> — — — — —	21
(3) 3-ће граматичко лице са лексемом <i>ко/неко, што/нешто</i> — — — — —	22
(4) 3-ће граматичко лице у множини синтетског вида — — — — —	22
(bb) Синепдошки тип — — — — —	22
(cc) Секвенца са категоријом броја/количине — — — — —	24
(1) Основни број/бројна именица — — — — —	24
(2) Збирни број — — — — —	24
(3) Количински прилози — — — — —	25

	Страна
II. Предикат и елементи у његовој сфери — — — — — — — —	27
(A) Апсолутне реченичне категорије — — — — — — — —	29
(a) Времена — — — — — — — — — — — — — —	30
(1) Плусквамперфекат — — — — — — — — — — — — — —	30
(2) Крњи перфекат — — — — — — — — — — — — — —	36
(3) Имперфекат и имперфективни аорист — — — — — — — — — —	44
(a) Имперфекат — — — — — — — — — — — — — —	46
(b) Имперфективни аорист — — — — — — — — — — — — — —	66
(c) Текстуално амбигвални облици — — — — — — — — — — — — — —	75
(4) Морфосинтакса перфекта/плусквамперфекта и сродних појава — — — — — — — — — — — — — —	83
(5) Футур I и његови морфосинтаксички еквиваленти — — — — — — — — — — — — — —	90
(6) Футур II и његови морфосинтаксички еквиваленти — — — — — — — — — — — — — —	96
(a) Футур II са гледишта аспекта — — — — — — — — — — — — — —	97
(b) Футур II глагола <i>бити</i> — — — — — — — — — — — — — —	100
(c) Форма пасива футура II — — — — — — — — — — — — — —	101
(d) Префиксалне, одн. суфиксалне форме перфективног презента — — — — — — — — — — — — — —	101
(b) Начини — — — — — — — — — — — — — — — — — —	102
(1) Потенцијал — — — — — — — — — — — — — — — — — —	102
(2) Императив — — — — — — — — — — — — — — — — — —	105
(3) Инфинитив — — — — — — — — — — — — — — — — — —	107
(B) Условне реченичне категорије — — — — — — — — — — — — — —	111
(a) Однос граматички непотпуна реченица : проста реченица — — — — — — — — — — — — — —	113
(b) Однос граматички непотпуна реченица : сложена реченица — — — — — — — — — — — — — —	118
Закључак — — — — — — — — — — — — — — — — — —	125
Summary — — — — — — — — — — — — — — — — — —	131
Литература поменута у раду — — — — — — — — — — — — — —	133
Скраћенице и извори — — — — — — — — — — — — — — — — — —	135
Предметни регистар — — — — — — — — — — — — — — — — — —	137

Овај рад део је програма Одсека за јужнословенске језике и општу лингвистику Филолошког факултета и Института за српскохрватски језик у Београду којим је предвиђено проучавање језика и стила истакнутих наших писаца, најзначајнијих за изграђивање књижевнојезичке норме и чији језик чини историју српскохрватског књижевног језика.

Први део ове монографије, под називом Синтакса језика Лазе К. Лазаревића, I. Синтагматски односи, објављен је као 4. књига нове серије Библиотеке Јужнословенског филолога 1973. године.

Штампање ове књиге омогућили су Републичка заједница науке Србије и Институт за српскохрватски језик из Београда и аутор им изражава своју нарочиту захвалност.

Аутор

**СИНТАКСА ЈЕЗИКА
ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА**

**II
РЕЧЕНИЧКИ ОДНОСИ**

I
СУБЈЕКАТ И ЕЛЕМЕНТИ У ЊЕГОВОЈ СФЕРИ

I. СУБЈЕКАТ И ЕЛЕМЕНТИ У ЊЕГОВОЈ СФЕРИ

1. Облици субјекатске секвенце индикативни су за установљивање језичког континуитета. Њихов се инвентар обично даје граматичким редом који полази од супстантивних категорија. И то је, с обзиром на сврсисходност у описима одређених језичких фаза, сасвим оправдано. Тако ћемо се и ми, касније, вратити грађи и са тога гледишта, а овде ћемо прво истаћи *формално* обележје категорије субјекта онако како се схвата са генеративнога аспекта. И могло би се рећи да у томе светлу овде уочавамо: (А) прави секвенцијски ниво и (В) условни секвенцијски ниво, а то даје поделу која се поклапа са „природном“ поделом грађе, то јест — оном коју генеративна граматика изводи на основу законитости у односима непосредних конституената.

(А) ПРАВИ СЕКВЕНЦИЈСКИ НИВО

2. Он је први у перцепцији конституента, и објективне језичке појаве уопште, и показује да се субјекат јавља у оба могућна српскохрватска вида.

(а) Синтетичка категорија. — Као синтетичка категорија, тј. као обележје форме предиката (лични завршетак), чији је тип:

/Ø/ Надам се да ми /Ø/ нећете за зло примити — што /Ø/ сам тако слаба у географији (Шв. 1970, 67). — Да би /Ø/ прекинула паузу, а, друго да би /Ø/ сврнула пажњу на што друго, /Ø/ уста и /Ø/ упали свећу на клавиру (Шв. 1970, 67). — /Ø/ Дозволићете ми да вас — /Ø/ уверим како сам /Ø/ лош свирач (Шв. 1970, 68). — /Ø/ Чудили се кад смо им /Ø/ казали (Шв. 1970, 66).

(б) Аналитичка категорија. — Као аналитичка категорија, тј. као издвојена формална ознака говорног/саговорног/3. лица (прономен), чији је тип:

Ја погледах Ану. Она беше поцрвенела (Шв. 1970, 66). — Али, Кларо, — рече она обраћајући се гђици Веделовој

(Шв. 1970, 66). — Ана ми не даде одговорити, она се уплете (Шв. 1970, 66). — Ја се нисам ништа срднo (Шв. 1970, 66). — Ти знаш да Србин на страни... мора оуглати на оваква питања (Шв. 1970, 66). — Кад смо им казали да и ми пијемо кравље млеко (Шв. 1970, 66). — Моја мати просто обучена и старачки смешећи се — та ја сам уз њу (Шв. 1970, 67). — Не, ми не бисмо ниједно на тај начин били срећни (Шв. 1970, 68). — Из њених очију теку два млаза суза. Оне беху управљене на свеца и на небо (Пј. 1970, 103).

3. Овако утврђено стање чињеница је неутралне природе, као када би се те чињенице посматрале у фазној издвојености. А као питање поставља се само онда када се истражује мотивисаност датога стања. На науци заснован одговор очигледно ће се супротставити произвољности механицистичког (и наивног) тумачења „лингвостилистике“, по коме ће аналитички облик (б) бити условљен емфазом, која је, у типичним таквим тумачењима,¹ чак сведена у најједноставнији облик непосредне везе форме и садржаја. Мотивисаност обележеног облика у таквим се тумачењима везује, ни мање ни више, за емфазу чија је подлога чак и егзалтација. Довољан противдоказ је већ и наведена равноправност употребе а- и б-форми, а њој се може додати уобичајен у науци методолошки коректив — стање у (кон)тексту прве опозитне вредности. Како је често у питању језик уметничког дела, нормални опозитни коректив је текст прсте комуникације.² Он је у Лазаревићевом језику обележен примерима из писама.

4. А у њима налазимо и а-тип (синтетички):

/Ø/ Мислио сам доћи бар на један дан у Београд (П. 1970, 526). — /Ø/ Примео сам сва твоја писма (П. 1970, 527). — Да /Ø/ оставимо то (П. 1970, 527). — Кад /Ø/ примиш ових 800 динара /Ø/ јавићеш ми просто да си /Ø/ примила „аманет“ (П. 1970, 533). — /Ø/ Будите ми здрави и весели (П. 1970, 532). — /Ø/ Није имао кад ни да ми све исприча како сте /Ø/, већ /Ø/ оде у славну депутацију (П. 1970, 541). — /Ø/ Метни у куверат па пошаљи по Авраму, па нека /Ø/ свуче тај шљунак (П. 1970, 557). — Како рибарских чамаца у један мах нестане и како опет /Ø/ искачу дигнути таласима (П. 1970, 434).

5. И налазимо и б-тип (аналитички):

Ја не знам шта ми је ову ноћ (П. 1970, 568). — Та ти не знаш како ти умеш тим пилићима да ме опколиш (П.

¹ В. Ж. Станојчић, *О тачности и сврсисходности неких приступа језику*, Књижевност и језик XXVI, 2—3, Београд 1979, стр. 427—448.

² St. Ullmann, *The Principles of Semantics*, Oxford 1963, 100, 151.

1970, 568). — Та зар *ви* нисте просто моји, само моји (П. 1970, 568). — Мама, *ја* једва чекам да се вратим (П. 1970, 572). — Из тога разлога бих *ја* једино и нишао преко Књажевца (П. 1970, 572). — *Ја* знам колико сте *Ви* уздигнути (П. 1970, 575). — *Ви* сте декорисани на непосредан предлог Чеде Мијатовића (П. 1970, 575). — *Он* ће ти опширно причати (П. 1970, 530). — *Оне* га забављају (П. 1970, 425).

6. И тип *a-* и тип *b-* са истом су функцијом, и када, природно, из разматрања искључимо обавезну форму јављања језичких јединица датог типа, какву, на пример, имамо у типу:

И *ја* се кренем, а *он* оста (П. 1970, 432),

тј. оне случајеве у којима аналитичка форма уклања амбивитет:

*и /ја/ кренем се, а /Ø/ — он
— она / оста
— оно

ми можемо закључити следеће о Лазаревићевој употреби датих форми:

(1) Прво, сама опозиција синтетичких и аналитичких облика неутрална је у погледу садржајне дистинкције;

(2) друго, равномерност употребе обе форме, а она се само статистички може показати (што је непотребно, с обзиром на њену очигледност), у обе за Лазаревићев језик релевантне врсте текста (приповедачки/комуникативни) искључује њихову опозицију из средстава која служе сликању личности и остаје одлика пишевог језика у целини;

(3) треће, дистрибуцију синтетичког или аналитичког облика организују само три једноставна факта који се сви налазе у сфери конституентских односа:

(а) присуство каквог другог дела реченице испред места где обично стоји лична заменица, нпр.:

Овде /Ø/ сам непрестано. *Тек* /Ø/ сам синоћ добио оно писмо у коме *ми* /Ø/ јављаш да је Драга добила сина (П. 1970, 532);

(б) одсуство таквога дела, одн. појава његова на месту иза личне заменице:

Ја *овде* уређујем велику резервну болницу (П. 1970, 53) и

(с) елизија заснована на језичкој економичности, на пример:

Ја овде уређујем велику резервну болницу, /Ø/ шаљем рањенике у Београд и у унутрашњост. /Ø/ Мислим да ћу имати овде посла још неколико дана (П. 1970, 53),

— елизија која је управо једнака оној (у свакој граматици навођеној) елизији помоћних глагола, нпр. у перфекту: Тако сам ја свако вече *излазио* на обалу, *чекао* залазак сунца и после *гледао* на другу страну кад ће кула да падне (П. 1970, 435);

(4) четврто, када је реч о односу садржаја и форме, Лазаревићева емфаза има уобичајена —

(а) лексичка средства:

Не, ми не бисмо *ниједно* на тај начин били срећни (Шв. 1970, 68) и

(б) интонацијска средства:

Моја мати просто обучена и старачки смешећи се — *та ја сам уз њу* (Шв. 1970, 67).

Све наведено, иако јесте одлика Лазаревићевог стила, карактеристика је књижевног језика уопште, и дате (пишчеве) епохе, и данашње фазе у развоју књижевног језика. Из овога произилази да се мотиви који условљавају ипак *у о ч љ и в у* употребу синтетичког облика морају тражити у лингвистичкој сфери, а не у сфери оних психолошких појава које „лингвистилсти“ везују за уметничко изражавање.

7. Наиме, несумњива је чињеница да се у спонтаном остваривању језичке економичности, с обзиром на потпуну афективну неутралност саопштења у питању, могла очекивати трансформација типа:

стање	могућни трансформ
Око шест сахати <i>ја сам излазио</i> на обалу (П. 1970, 434)	→ Око шест сахати /Ø/ <i>сам излазио</i> на обалу.
У то доба <i>оно</i> је се већ доста спустило води (П. 1970, 434)	→ У то доба /Ø/ <i>је се</i> већ доста <i>спустило</i> води.
Тако сам <i>ја</i> свако вече <i>излазио</i> на обалу (П. 1970, 435)	→ Тако <i>сам</i> /Ø/ свако вече <i>излазио</i> на обалу.

— јер је очигледно да у њима синтетички и аналитички облици представљају апсолутне синонине. Зашто до такве трансформације није дошло? Или боље — зашто је само делимично долазило, с обзиром на остварену трансформацију типа:

стање	→	/могућни/ трансформ
Што је се /Ø/ више примичало води све се више чинило као да ће у њу да се удави и угаси (П. 1970, 434)		Што је се оно више примичало води све се више чинило као да ће у њу да се удави и угаси —

— што чини реализацију и могућне и остварене равномерности у употреби у обе разматране врсте Лазаревићевог текста (тј. наративног и комуникативног).

8. У питању је, очигледно, манифестација пишчевог граматичког мишљења, и то у његовој хиперграматичкој схеми. Ту схему треба извући из њених елементарних слојева и дати је у лингвистички прихватљивом систему.

(а) Полазећи од целине Лазаревићевог приступа језику, за који смо већ у неким елементима констатовали строгост у поштовању унутрашње норме³, морамо претпоставити Лазаревићеву саживљеност са граматичким правилима. А граматика његовога времена давала је о опозицији синтетичког и аналитичког следеће, врло категорички изведено, правило:

„Кад је подмет лична заменица, он се може изоставити, јер се види из личнога наставка у глаголском облику.

Примери. Жедан сам — Стани. — Кад он чу то, постаде жалостан. — Читам брзо. — Знате писати. — Певамо.

Али ако на такви заменички подмет пада сила мисли (логички акценат), онда се не може изоставити и ваља га изреком казати.

Примери. *Ја* говорим, а *он* ни у ухо. — *Ја* псето из бунара вадим, а *оно* ме уједа. — *Ја* једно питам, а *он* друго одговара. — *Ти* ћеш боље испећи, него *ћу ја* рећи. — Као што сам у огласу казао, *ја* сам оне ријечи донио амо у глави“⁴.

Па ипак, упркос, дакле, категоричности, ово правило има следеће лингвистичке интерпретације:

— прво, тврђење о могућности изостављања подмета имплицира тврђење о хијерархији: са гледишта дистрибуције примаран је аналитички облик, секундаран је синтетички (ја сам жедан₁ → жедан сам₂);

³ В.: Јужнословенски филолог XXX/1—2, Београд 1973, стр. 611 и д.

⁴ Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, стр. 252.

— друго, констатовањем могућности изостављања, а не обавезности изостављања, једном успостављена хијерархија лингвистичких чињеница нимало не губи у чврстину; и

— треће, везивање за емфазу, у датоме правилу, с обзиром на то да говори о „сили мисли“, о „логичком акценту“, дакле — о садржини, у терминима семантике и њеног језичког означавања (путем одређенога знака), није никако у виду чистог опозитума.

9. (b) И граматичко мишљење Л. К. Лазаревића морало се у овоме кретати управо датом схемом. Јер, полазећи од трећег, констатујемо

— да он обележава емфазу тим „логичким истицањем“, у ствари („логичком“) *интонацијом*:

И *ја* се кренем, а *он* оста (П. 1970, 432). — Бүти *он*, бүти мајка, чекам *ја* (Пј. 1970, 99);

— да он једновремено истом структуром обележава и не-емфазу:

Једном у сумраку угледа *он* новoga пољака Луку (Ши. 1970, 185). — *Он* је се дружио (Верт. 1970, 185). — *Ја* не знам како бих је описао (Верт. 1970, 185). — Пред њом се *он* једном разметаше (Верт. 1970, 191). — Па *ја* бих вас упознала (Верт. 1970, 195). — *Ја* се у неку руку обрадовах (П. 1970, 435). — Примите ме, молим вас, *ја* више не могу да издржим (П. 1970, 435). — *Ја* вас све љубим и поздрављам ... *Ја* вас само молим да ми скоро пишете, врло скоро, *ви* већ знате како се *ја* радујем вашем писму (П. 1970, 436).

Тако се долази до потврде прве и друге интерпретације у сфери садржаја или, прецизније, — односа садржаја и језичког знака, што није ништа специфично за самога писца.

10. (c) *Секвенца морфематског карактера*. — Тражену специфичност, с друге стране, открићемо у пишчевом односу према хијерархији језичких чињеница. И у овоме случају показује се да је Л. К. Лазаревић склон ономе што својим граматичким мишљењем тумачи као примарно, а у томе тумачењу примарно је опет, са своје стране, све са обележјем *морфеме*, одн. са обележјем секвенце морфематског карактера. У Лазаревићевом језику, одн. у његовој синтакси сасвим се лако може поставити (у материјалу доказана) једначина у којој ће посматрана категорија, узета као константа (К), бити једнака било којој другој

морфема (или скупу морфема) са синтаксичком функцијом (п) и истим обележјем граматичке примарности (гр):

$$K_1, K_2, K_3 \dots = \frac{p_1}{gr}, \frac{p_2}{gr}, \frac{p_3}{gr} \dots$$

Или, показано у материјалу из Лазаревићевих писама:

K_1	$\frac{p_1}{gr}$
<p>Ја се у неку руку обрадовах... и успомене се тако обновише, тако силно, да ја хтедох пружити руке... и викнути: примите ме, молим вас, ја више не могу да издржим (П. 1970, 435)</p>	<p>Око шест сати ја сам излазио на обалу и гледао сам га како ће да зађе (П. 1970, 434)</p>
	$\frac{p_2}{gr}$
	<p>У то доба оно је се већ доста спустило води (П. 1970, 434)</p>

у којем $K_1, K_2, K_3 \dots$ може бити сваки од напред наведених ана-

литичких облика субјекта (в. т. 2b, 5, 6, 7, 8), а $\frac{p_1}{gr}, \frac{p_2}{gr}, \frac{p_3}{gr} \dots$

свака синтаксички релевантна морфема која у језику има могућност нулте (\emptyset) или какве друге обличке појаве, нпр. сажете, елидиране и сл., секундарне у односу на пуни облик. Л. К. Лазаревић није у $\frac{p_1}{gr}, \frac{p_2}{gr}$ употребио облик перфекта без помоћ-

ног глагола и сажети облик *се* иако је то могао учинити; дао је приоритет примарним облицима (гледао сам, је се) и тако, и у синтакси, поновио имплицитно свој став према језичкој правилности, као став који пре свега узима у обзир језичку хијерархију. Овога пута изражену у односу примарних и секундарних облика морфосинтаксичког језичког нивоа.

(В) УСЛОВНИ СЕКВЕНЦИЈСКИ НИВО (КОНГРУЕНЦИЈА)

11. Овај језички морфосинтаксички ниво обухвата грађу чије се форме распоређују по законима конгруенције. Простор субјекатске секвенце непосредно везује ову грађу са грађом првог секвенцијског нивоа (в. т. 2) онолико уколико је реч о

аналитичком облику; кад је у питању синтетички облик, веза је посредна. Перцепција субјекатске секвенце у овом другом случају сложенија је не зато што се остварује преко предикатске синтагме (то је случај и код синтетичког облика), него зато што се у предикатској секвенци различито огледају лексичко и граматичко значење (латентне или експлицитне) субјектове групе.

Такви језички услови стварају, у појединачном језичком остварењу, могућности диверсификованог развоја посматране црте, а тиме и могућности њеног проучавања са гледишта језичког континуитета. Те су могућности утолико сложеније уколико се морају узимати у обзир квантификатори и квалификатори, одн. језичке јединице са њиховом функцијом. И под конгруенцијом, и под квантификатором/квалификатором, наравно, разумемо већи број појава од онога што се под најужим значењем тога термина разуме, нарочито ако се под тим терминима подразумева пре свега сфера облика и, посебно, сфера лексике.

12. Синтакса језика Л. К. Лазаревића у тако дефинисаној области субјекатске секвенце показује следеће одлике:

(а) Номинативни двочлани/вишечлани субјекат

(а) Номинативни двочлани/вишечлани субјекат ($S_1 + S_2 + S_3 \dots$) са укљученим говорним лицем — обележен је предикатом у 1. л. множине:

Ја / S_1 / — вели поп — и народ / S_2 / рачунамо да ми је тако седамдесет (Ши. 1970, 127);

(б) Номинативни двочлани/вишечлани субјекат са укљученим 3-им лицем

(б) номинативни двочлани/вишечлани субјекат ($S_1 + S_2 + S_3 \dots$) са укљученим присутним лицем (којем се говори) — обележен је предикатом у 2. л. множине:

Као што ми и ти / S_1 / и Милка / S_2 / јављате (П. 1970, 427);

(с) Номинативни двочлани/вишечлани субјекат са свим члановима у 3-ем лицу

(с) номинативни двочлани/вишечлани субјекат ($S_1 + S_2 + S_3 \dots$) са свим члановима у синтаксичком 3. лицу — обележен је предикатом двојачко:

— (aa) када је субјекатска секвенца удаљена, тј. када предикат није и физички непосредни конституент (иако је то, наравно, синтаксички), предикат ће бити у 3. л. множине:

Али опет нешто ми је тако тешко било гледајући моју мајку и сестру: чисто постарале, бледе, тужне, озбиљне. Никуда под богом /**мајка и сестра/ не иду*, па ни на славу слабо ком да /**мајка и сестра/ оду* (Пј. 1970, 101);

— (bb) када је субјекатска секвенца у непосредном контакту са предикатом, тј. у комплетном (физичко-синтаксичком) односу непосредног конституента, предикат ће бити у 3. л. јединине, с граматичким родом оне лексеме којој је ближи као конституент:

За попом, у другим колима, *возио се* кум Нико /*S₁/* и Глувић /*S₂/*, за њима још многи народ /*S₃/* (Ши. 1970, 126). — И на њима *звекеташе* мачка и папучица /*S₁+S₂/* која с катраницом висаше о срчаници (Верг. 1970, 188). — Испред прозора *чу се смех* /*S₁/* и кораци /*S₂/* (Верг. 1970, 194). — У кавани за столом у углу *сећаше* бригадир Вељко /*S₁/*, адвокат Нестор /*S₂/* и управник купатила /*S₃/* и играху карата (верг. 1970, 201). — Али већ око подне *спонаде* га страшна чама /*S₁/* и осећање бесконачности /*S₂/* (Верг. 1970, 209). — Јер из Катанићевих очију и одсечног гласа *сијаше* одсудна поузданост /*S₁/* и одушевљена мирноћа /*S₂/* (Верг. 1970, 220). — *Подиће* га некакав страх /*S₁/* и језа /*S₂/* (Верг. 1970, 220). — Ова неизвесност и нерад /*S₁+S₂/* *хоће да ме сагре* (П. 1970, 522). — Јер је овде такав један тутањ /*S₁/* и јурија /*S₂/* (П. 1970, 530). — Овде је Милорад /*S₁/* и Благоје /*S₂/* (П. 1970, 593). — И онда јој се по лицу *разли* некако блаженство /*S₁/* и некака светлост /*S₂/* (Пј. 1970, 103). — После опет *наста* нејасан жагор /*S₁/* и сваћа /*S₂/* (Пј. 1970, 104).

13. Наравно, међу одлике непосредног конституента спада и чињеница да је он синтаксичка категорија, а да је физички његов елеменат чинилац његове апсолутне потпуности и као такав само околност која утиче на овакву или онакву реализацију конституента. То се види, наиме, из чињенице да језички механизам строго разграничава конституентност реченица, па наведени горе четврти пример:

У кавани за столом у углу *сећаше* бригадир Вељко /*S₁/*, адвокат Нестор /*S₂/* и управник купатила /*S₃/*, и *играху* карата (Верг. 1970, 201) —

— показује да ће имплицитни субјекат друге реченице у овој сложеној напоредној реченици $/S_1+S_2+S_3$ *израчу*/ своју обличку реализацију у предикату имати у плуралу. Другим речима, друга (независна) реченица садржи S_1 , S_2 и S_3 , али је управо факат независности држи у датоме (множинском) облику.

14. Овај факат једновремено условљава јединску реализацију субјекатске синтагме и у конструкцији са везником *да*:

Ова неизвесност $/S_1/$ и нерад $/S_2/$ *хоће да ме сагре* (П. 1970, 522).

Наиме (уз ирелевантну за ову констатацију чињеницу да је форма *хоће* обележена амбигвитетом граматичког броја), и презент са везником *да* схвата се као припадник предикатског конституента, па се тако и са гледишта морфосинтаксичке анализе датих секвенци потврђује констатација граматике о њему: да је то сложени предикат.⁵

А са друге, пак, стране, или прецизније — са екстралингвистичког гледишта, тј. у овом случају са гледишта доследности појаве у датоме језику, може се констатовати да примери типа:

Твоје отимање $/S_1/$ и душевна сила $/S_2/$ *биће* такође уз време најбољи лекар (П. 1970, 427),

чија је карактеристика *биће* = sg. \approx pl., с обзиром на идентичне облике за оба граматичка броја, заправо не могу доводити до амбигвитета: за Л. К. Лазаревића непосредни предикатски конституент, уз овај тип субјекатске секвенце ($S_1+S_2+S_3\dots$) — у облику је сингулара. И то докле год је то, тј. — непосредни конституент у физичко-семантичком смислу, нарочито, а уопште док у њему доминира синтаксичка схема непосредне конституентности, а не идеја броја, дакле — семантика саме субјекатске секвенце.

(d) Номинативни једночлани субјекат са додатним/инструменталним агенсом ($S_{n/1}$)

15. (d) Номинативни једночлани субјекат са додатним агенсом у облику социјативног инструментала ($S_{n/1}$) чији је предикат обележен према номинативу бројем сингулара или плурала — интересантан је по томе што од наведених субјекат-

⁵ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1974, стр. 38—39.

ских секвенци под (а) — (с) чини прелаз ка језичкој експресији која је заснована на метонимији.

Уобичајени, наиме, тип субјекатске секвенце $S_{(n+1)}$ какав налазимо у примерима:

Јуче у три сахата по подне *дође* мама с Марком $S_{(n+1)}$ (П. 1970, 407). — *Здрав је* и он са Софијом и децом $S_{(n+1)}$ (П. 1970, 407). — *Химија с физиком* $S_{(n+1)}$ *главна је ствар* оваде (П. 197—, 411). — Од неки дан ја сам се с кумом $S_{(n+1)}$ *иселио* из каване, и *седимо* код ова. окружног доктора (П. 1970, 509). — *А прекјуче је била дошла* она с Мицом $S_{(n+1)}$ (П. 1970, 515). — *Је ли Бока* с Анком $S_{(n+1)}$ (П. 1970, 548), —

— очигледно је носилац идеје о најмање два агенса. То доказује и синтакса напоредне реченице, јер се у недостатку непосредног физичко-синтаксичког конституентског односа у предикату, уместо једине (кад је први члан синтагме $S_{(n+1)}$ у једини), — јавља множина:

Од неки дан ја сам се с кумом *иселио* из каване, и *седимо* код ова. окружног доктора (П. 1970, 509).

У своме комплетно непосредном конституенту-предикату он се ипак реализује као један, те је и предикат у томе одговарајућем облику, тј. у сингулару. То је, наравно, одлика српско-хрватског језика као типа према неким другим словенским језицима (нпр. према словеначком и руском)⁶, али и одлика метонимијског начина изражавања.

(е) Субјекатска секвенца са квалификатором/квантификатором (S_q)

16. (е) Субјекатска секвенца са квалификатором/квантификатором (S_q). — Типичан је представник синтаксичке метонимије. Под термином квалификатора/квантификатора (q) разумемо лексему, одн. скуп лексема са синтаксичком функцијом додатног обавештења уопште, а оваде таквог обавештења о агенсу. Л. К. Лазаревић овакву секвенцу употребљава врло радо, и то:

(аа) са квалификатором/квантификатором *реда* у којем се агенс у вршењу дате радње налази:

М о м а к /S/ се *један по један*_q отпушта (Пј. 1970, 101);

⁶ В.: F. Miklosich, Vergleichende Syntax der slawischen Sprachen, Wien 1883, 759—762.

(bb) са квантификатором/квалификатором *тоталитета*, и то у два вида —

— (1) у позитивном тоталитету:

Ми /S/ потрчасмо њој под икону и сви /q/ клекосмо (Пј. 1970, 103). — И добоше сви /q/ троје /S/ у Београд (Ветар 1970, 255). — А обојица /q/ би се они /S/ насмејали (Верт. 1970, 215). — Сада смо се били /м ис/ опет сви /q/ зближили (од 1970, 287); и

— (2) у негативном тоталитету:

Али ми /S/ ниједно /q/ ни ухом не макнусмо (Пј. 1970, 108). — Женска дија /S/ не сме ниједно /q/ ништа да прослови (Нб. 1970, 173). — Не, ми /S/ не бисмо ниједно /q/ на тај начин били срећни (Шв. 1970, 68);

(cc) са квалификатором/квантификатором неодребене *дистрибуције*:

Па све ми се чини сада ћете /в ис/ *које* /q/ насмејати се (П. 1970, 548). — Само нам пара даје колико /м ис/ *које* /q/ хоћемо (Пј. 1970, 101). — Сви /S/ се прекрстише. /С в ис/ Устадоше. /С в ис/ Бутећи пробоше поред Аноке, а све наокришке, бојећи се да је се *које* /q/ не дотакне (Нб. 1970, 178);

(dd) са квалификатором/квантификатором *реципроцитета*:

Најзад /о н ис/ су могли *једно друго* /q/ воleti и стога што им се интереси никад и ни у чему не укршташе (Верт. 1970, 215). — Да /о н ис/ *једно друго* /q/ не могаше посматрати (Верт. 1970, 222). — Партије /S/ истина још нису *једна другој* /q/ очи повадиле, али ипак за то не виде даље од носа (П. 1970, 552). — /М ис/ Само *један другом* /q/ замерамо, и окривљујемо — а сами ништа не радимо (П. 1970, 552);

(ee) са квалификатором/квантификатором *инклузивности*:

Милану јуче-прекјуче рекох да ћу вам писати, а он /S/ каже да ће и *сам* /q/ (П. 1970, 415). — Ревносни учитељи /S/ недељних бака могли би такође доћи до апарата служећи се и *сами* /q/ гимназијским природњачким кабинетом (П. 1970, 142). — А /м ис/ *сами* /q/ ништа не радимо (П. 1970, 552).

17. Међу набројаним секвенцама, наравно, и језички и екстралингвистички битне за разматрање су оне у којима долази до квалификативног/квантификативног несклада у значењским пољима агенса и одговарајуће вредности q . Оне заправо језику дају обележје метонимијског типа, а посебном језику писаца дају квалитет који га уврштају у епоху реализма⁷, управо у језичким категоријама.

(1) Тако се наведени квалификатор реда у секвенци може наћи и у оној где би се граматичка семантика првог дела склопила са његовом семантиком, тј. могућан је трансформ:

—> *Момци /S/ се један по један /q/ отпуштају,*

— без промене значења читаве синтаксичке јединице.

(2) Исто тако, наведени квалификатор/квантификатор тоталитета у негативном виду могао би се наћи у секвенци која би омогућила трансформ:

—> *Али ниједно /S—q/ (од нас) ни ухом да макну*

—> *Ниједно /S—q/ (од женскадије) не сме ништа да про-
слови*

—> *Не, ниједно /S—q/ (од нас) не би било срећно,*

— без промене значења читаве синтаксичке јединице, али са граматички конгруентним предикатом.

(3) И, најзад, наведени квалификатор/квантификатор неодређене дистрибуције могао би се наћи у секвенци са трансформом:

—> *Сад ће се које_s (од вас) насмејати*

—> *Само нам пара даје колико које /S—q/ (од нас) хоће*

—> *Бојећи се да је се које /S—q/ (од њих) не дотакне,*

— такође без промене значења реченичних јединица у којима се налазе и, као и горе, са конгруентним граматички предикатом.

18. У сва три случаја, како видимо, одговарајући трансформ, међутим, условљава конгруенцију предиката у границама семантике ($S_{pl} - P_{pl}$, одн. $S_{sg} - P_{sg}$), чега су најтипичнији примери они са именичким заменицама и односно-упитном замени-

⁷ R. Jakobson, *The Metonymic and Metaphoric Poles*, Selected Writings, II, The Hague—Paris 1971, стр. 255.

цом *који, а, е*, ослобођени онда када се налазе у оригиналним исказима:

ми *ниједно* не макнусмо = 3. л. sg. : 1. л. pl.
1. л. pl. 3. л. sg. 1. л. pl.

колико ми *које* хоћемо = 3. л. sg. : 1. л. pl.
1. л. pl. 3. sg. 1. л. pl.

Сад ћете се ви *које* насмејати = 3. л. sg. : 2. л. pl.
2. л. pl. 2. л. pl. 3. л. sg.

Чињеницу њиховога постојања у језику Л. К. Лазаревића треба довести у везу са остваривањем граматичке идеје одређене правилности на другом, али ипак најближим, нивоу језичког израза. Наиме, указали смо већ да у типу субјекатске секвенце $S_1 + S_2 + S_3 \dots$, а у случају остварења комплетне непосредне конституентности (в. т. 12 с bb) Л. К. Лазаревић радо употребљава предикатску секвенцу у 3. л. јединице, нпр.:

За попом, у другим колима, *возио се* кум Нинко / S_1 / и Глувић / S_2 /, за њима још многи народ / S_3 / и др.

Дакле, примере за које и савремена граматика констатује да су присутни у језику савремене епохе и то посебно у случајевима „у којима предикат, односно његов глаголски део, долази испред субјекатске синтагме“⁸. Синтакса Л. К. Лазаревића, у области ове синтаксичке јединице, представља, дакле, остварени потенцијал језика, који у својој генези показује тесну везу пишчеве и опште граматичке свести. Отуда и граматичка анализа испитивача временски удаљеног за скоро читав век од појаве која у томе веку није изгубила актуелност треба да при објашњењу дате црте узме у обзир и однос пишчев према општој граматичкој свести.

19. А с тим у вези, мислимо да се данас можемо вратити једном скромно изреченом, и можда зато до данас незапаженом, тумачењу Ст. Новаковића, тумачењу које се, међутим, одликује изванредно актуелном лингвистичком анализом да тога феномена. Он, наиме, у својој Граматици, која је граматика Лазаревићеве генерације, сингуларни облик предиката уз субјекатску секвенцу типа $S_1 + S_2 + S_3 \dots$ тумачи комплетно непосредном конституентношћу: „... има доста примера, из којих се види, да се и покрај више подмета прирок оставља у јединици, и да се тада слаже с оним подметом који

⁸ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1974., стр. 126.

му је најближи“ (примери: Те се диже сила и сватови. — Узрујало с' поље и равнина, задрхтала гора и планина. — и др.), прво имплицирајући ту конституентност: „У тим примерима изгледа, као да се оно што се у прироку говори приписује свакоме предмету (вероватно грешка, треба *подмету* — прим. Ж. Ст.) појединце, а не свима уједанпут“, а затим, у напомени, и дефинишући је као појаву условљену ограничењем на једну реченицу: „Има примера, из којих се види, да је овој јединици прирока после више подмета узрок као недовршено скраћивање или стезање реченица. Таки су ови примери из Бр. Радичевића:

Оде лето и омара
Лишће жути, пада магла (Новос. изда. 31)

или:

Отац, мајка у гроб паде,
Брат и сеја драга (тамо 16)⁹.

Новаковићево тумачење посебно је значајно у трећем своме делу, где констатација „недовршено скраћивање или стезање реченица“, преведена на модерну терминологију, значи констатовање оног генетског типа исказа који, како смо већ раније наводили¹⁰, представља језичку јединицу између секвенце дате реченице (допунске или одредбене, одн. субјекатске или предикатске) и нове дефектне реченице (непотпуна реченица, одн. исказ). У језику Л. К. Лазаревића, којему је тип дефектне реченице, управо због његовог новог уметничког проседеа, био насушно потребан, а који се једновремено држао језичке правилности како ју је граматика кодификовала, овај тип „непотпуне“ реченице задовољавао је и потребу и правила, дакле — граматичку.

20. У истом синтаксичком нивоу налазе се горе наведени (в. т. 16 bb, cc и 17) типични квалификатори/квантификатори *ниједан* (-а, -о) и *који* (-а, -е), као и *један по један* (в. т. 16) и *један другог* и сл. (в. т. 16 dd). У функцији онога што зове „општим одрицањем“ Ст. Новаковић број *један* изједначује са заменицама *нико*, *ништа* итд. и даје пример: Како нијесу *они* /S/ у томе послу *ниједан* /q/¹¹, кодификујући једновремено форму која је обележена дисконгруенцијом агенса и квалификатора/квантификатора. Јер могућ је и трансформ:

—> Како није *ниједан* /S/ (од њих) у томе послу — са граматичком конгруенцијом предиката.

⁹ В.: Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, стр. 263.

¹⁰ Ж. С. Станојчић, Језик и стил Ива Андрића, Београд 1967, стр. 286.

¹¹ Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, 324.

За односно-упитну заменицу он налази и значење неодређене заменице *неки*, наводећи пример: У јунака свилен појас, свилом накићен; с девојкама играјући исклао га; стадоше се довијати, да га наките; која конац, која новац, накитише га,¹² што заправо — узимајући у обзир остварену могућност употребе у неконгруентним реченицама — и јесте језичка категорија са свим одликама квалификатора/квантификатора.

И најзад, у погледу секвенце *један + други* (у одговарајућем падежу), чије се исцрпно тумачење у савременој граматици обавезно даје,¹³ истина, најчешће у објашњењу броја *један* (-а, -о), у функцији субјекта који се налази у синтагми са семантиком основаном на односу два равноправна агенса, у Новаковићевој граматици, додуше, не налазимо експлицитног помена. Али — само експлицитног, јер се управо део тога значења (први агенс у субјекатској синтагми) имплицира у примеру: Једни /S/ веле ода зла је рода.¹⁴ Наиме, апсолутно је вероватно да Новаковић подразумева могућност генерације исказа у смислу:

→ *Један другом /S→q/ веле / велир* ода зла је рода и сл., у коме случају би предикат (P) у плуралу имплицирао субјекат (S) = *они*, те би израз *један другом* био чист квалификатор/квантификатор (q). И он том могућношћу заправо даје квалификатор/квантификатор и озакоњује за књижевни језик своје епохе. Одатле га, као таквог, Л. К. Лазаревић и узима, а у његовоме употребном виду, спонтаном, носи га из свога мачванскога говора, онога који у своме наративном делу има и одређен број језичких клишеа. Познато је да је *један од клишеа* фолклорне наравије и онај заснован на метонимији. А као што значењска анализа за наведена три квалификатора/квантификатора може показати (*ниједан* = „у једноме нико од свих“; *који*, -а, -е = „по неки, један од свих“; *један другог* = „један, али и други, дакле — најмање оба, тј. више њих“ и сл.), сваки од њих у основи и показује типичне метонимијске односе.¹⁵

(f) Секвенце типичне граматичке метонимије

21. (f) Секвенце типичне граматичке метонимије. — (aa) Секвенца субјекта-општег агенса. — Отуда и јесте Лазаревићева типична замена за безличну конструкцију *се-типа* (уобича-

¹² Ст. Новаковић, *Ibid.*, стр. 274—275.

¹³ В. на пример: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1974, стр. 147—148.

¹⁴ Ст. Новаковић, *Српска граматика*, Београд 1894, стр. 275.

¹⁵ R. Jakobson, *Selected Writings*, II, The Hague—Paris 1971, стр. 255 и д.

јени тип: *У рату се троши без рачуна и испреса се државна каса немилице, за бању се такође потписују менице лако као љубавна писма.* (Верт. 1970, 184) — она језичка форма која се оснива на највећој блискости, односно на најпотпунијем носиоцу те блискости у језику. Њу чини говорно лице, одн. категорије које се на синтаксичком нивоу одређују према њему.¹⁶ Па тако Л. К. Лазаревић категорију општег агенса изражава на четири начина:

(1) се-конструкције

(1) се-конструкцијом:

Знам утврдо да *ће се певати* у кору (П. 1970, 470). — *Говори се свашта* (П. 1970, 468). — Ако је ма од каквог положаја у друштву, већ *ће се најдаље* за двадесет четири сахата *знати* ко је (Верт. 1970, 189). — Све иде као у несрећној кући, а новци *се троше* као киша (Пј. 1970, 101) —

— конструкцијом која се налази, својом удаљеношћу, управо у опозицији према осталим трима, које су типично метонимијског карактера.

(2) 2-го граматичко лице / одговарајући падеж заменице *ти*

(2) 2. граматичким лицем, односно одговарајућим падежом заменице *ти*:

Тај Кошутић како је лепо и безазлено знао да прича о касама које, кад *пробаш да обијеш*, звоне (Верт. 1970, 184—185). — Само их *погледаш*, а *пред тобом* изничу као из земље шаркије, јатагани (Верт. 1970, 189). — *Можеш* је ваздан *гледати*, а опет да те ко упита, *не би му знао казати* (Верт. 1970, 189). — Али ја стрепим од оних очију: кад их превали, па као из праћке, а *ти не знаш*, зашто ни крошто, *центши* као прут (Пј. 1970, 95). — Срце му поново и уједанпут силно залупа као одуларен коњиц који се све више заиграва, што га више *митиш* и руку му *пружаш* (Верт. 1970, 194);

¹⁶ В.: R. Jakobson, Selected Writings, II, The Hague—Paris 1971, стр. 134, 137.

(3) 3-ће граматичко лице са лексемом *ко* / *неко*,
што / *нешто*

(3) 3. граматичким лицем са лексемом *ко*, одн. *неко*, *што*,
одн. *нешто* у функцији субјекта:

Страшно му је мило кад му *ко каже* да је баво или
обешењак (Верт. 1970, 185). — Из срца ми *се нешто просу*
као река (П. 1970, 420—421);

(4) 3-ће граматичко лице у множини
синтетског вида

(4) 3. граматичким лицем у множини и у синтетичкој
форми:

Нека дође само један нов, одмах *распитују* за њим
(Верт. 1970, 188). — То је већ трећи пут да мене *вијају*, али
сад су ме и *ухватили* (П. 1970, 532).

У све три последње наведене категорије, као у формалним
опозитумима првој, језичке категорије са изразитим обележјем
блискости (саговорник/ лице о којем се говори) носиоци су
значања које је непосредно супротно ономе значењу које по
себи носе, носиоци су значења општег агенса, и, једновремено,
г р а м а т и ч к и м својим значењем — неподударни (неконгру-
ентни) са лексичким значењем у неком од релевантних чини-
лаца.

(bb) Синегдошки тип

22. (bb) Синегдошки тип. — Управо описану језичку црту
Лазаревићевог стила готово статистички потврђује његов однос
према синегдошком типу метонимије. Наиме, статистички до-
каз треба тражити у дистрибуцији дате категорије с обзиром
на врсту текста.

Синегдохе типа:

Затворе се у велику собу, упале по неколико свећа,
звечи дукат, пуши се дуван, *клизи карта* (Пј. 1970, 101). —
Пију каву, ћуте као Турци, само *карта клизи*, и чујеш ка-
ко *звечи дукат* (Пј. 1970, 102). — *Пуца врљика*, а разбије-
них глава као бундева (Ши. 1970, 115). — *Муштерија нава-*
лио, посла на све стране (Он 1970, 294) —

— налазимо само у типично наративном Лазаревићевом тексту.
Чак је неће бити ни у оним деловима Лазаревићевог текста

који би по себи могли имати наративног карактера. С обзиром на то да се налази у тексту саопштења (писма), Лазаревићев исказ:

(а) Јутрос се смије сунце, стегао мраз, термометар пао под нулу, беле се планине и кровови, по барицама се цакле кристали од леда (П. 1970, 520)

— неће имати иначе могући трансформ:

→ (б) ... бели се планина и кров, по барици се цакли кристал од леда

— у којем би синегдоха (сг. место пл.), по принципу блискости горе дефинисаном, у овом случају и „кондензације“, приближавала дате појмове читаоцу, односно слушаоцу.¹⁷

23. Уз то, као потврда Лазаревићевог избора метонимије, која је кодификовано средство и комуникативног, а не само уметничког, језика XIX века, књижевног, наравно, може се узети његова спремност за употребу *collectivae*. Врло је тачно, лингвистички уочено, тврђење Ст. Новаковића да се у „неких именица ... међу ... место обичне њихове множине (која није из обичаја изашла) збирне именице, изведене од њихове основе, и тиме се збирним именицама граматичком једином представља укупна збирна множина“.¹⁸ Уз ово тврђење Новаковић даје, међу осталим, и карактеристичне примере: По њој попало сиво голубље, сви јој голуби гуком гукаху. — Стане прикупљати бећаре и другу младу момчадију.

И у језику Л. К. Лазаревића управо налазимо, када су *collectivae* у субјекатској секвенци, за облик предиката релевантну ситуацију:

	предикат у	
	sg.	pl.
Женскадија не сме ниједно ништа да про- слови (Нб. 1970, 173)	+	/+/
Чељад се испробуђивала, поуста- јала, па бојажљиво и с разрогаченим очи- ма пристају за њима двома (Нб. 1970, 182)	+	+
А ви'ш, у нас у вароши и женска чељад једу с нама заједно (Н. 1970, 158)	/+/	+

Налазимо, дакле, примере уобичајеног двоструког слагања предиката са субјектом, онако како их савремена граматика одређује за шири простор и период књижевног језика.¹⁹ Зависно од

¹⁷ R. Jakobson, о.с., стр. 256.

¹⁸ Српска граматика, Београд 1894, стр. 269.

¹⁹ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1974, стр. 150—152.

облика предиката, они се у већој или мањој мери потпуно перципирају као метонимијске јединице синегдошког карактера, кад је предикат у јединици — апсолутно, а кад је он у множини — њиховом субјекатском секвенцом, у којој је доминантно значење целине, дакле — значење једног појма.

(сс) Секвенца са категоријом броја/количине

24. (сс) Субјекатска секвенца с категоријама броја и количине уопште, са обавезним метонимијским правцем асоцијације, и са својом језичком универзалношћу,²⁰ заступљена је у језику Л. К. Лазаревића типом:

	предикат у		
	sg.	дуалу	pl.
(1) основни број/бројна именица			
По поду лежи <i>тисућу</i> карата (Пј. 1970 105)	+		/+/
Унутра има <i>хиљаду</i> и <i>сто један</i> дукат (Ши. 1970, 124)	+		/+/
<i>Оба два</i> дојакошња писма изненадила су ме (П. 1970, 489)		+	+
Кад се навршише <i>три</i> године (Ши. 1970, 125)	/+/		+
Причекаше га <i>дванаест</i> коњаника (Ши. 1970, 126)	/+/		+
Да ми <i>хиљаду</i> којекаквих планова и мисли добоше у памет (Ветар 1970, 270)	/+/		+
Писали су ми <i>два три</i> уредништва (П. 1970, 223)		/+/	+
(2) збирни број			
Управо њих <i>двоје</i> ступају преко прага (Пј. 1970, 223)	/+/		+
<i>Обоје</i> говорише неприродно веселим раздражено немарним тоном (Верт. 1970, 223)	/+/		+
(3) количински прилози			
Стоји још <i>неколико</i> празних тањира (Пј. 1970, 105)	+		/+/
Васиљевић тресну о сто на коме се превртоше <i>неколико</i> стаклади (Верт. 1970, 202)	/+/		+

²⁰ R. Jakobson, Selected Writings, II, Београд 1971, 581—582.

Читао сам међутим у Уставности да се неколико београдских свечара спремају да часте рањенике по болницама (П. 1970, 535)

/ + /

+

Како показују реализовани примери, са ознаком +, за сваки од њих могућна је и опозитна реализација / + /, па је Лазаревићев језик, као у највећем броју приказаних других синтаксичких категорија (в. и књ. I, Београд 1973, т. 7, 9, 196), и овде изразити степен континуитета у српскохрватском књижевном језику.

25. Полазећи од тачне Јакобсонове тврђе да је „конкуренција међу метонимијским и метафорским средствима очигледна у било коме симболичком процесу, био он ствар личности или друштва“²¹ те од тога да давање предности једном од њих, метафорском процесу или метонимијском, открива тиме и културни тип и вербални стил, као и личност говорникову, можемо — указивањем на секвенце типичне граматичке метонимије (в. т. 21—24) — указати опет на најопштији тип Лазаревићевог исказа, и то Јакобсоновим речима: преодминантност метонимије, „метонимијска дигресија... ка атмосфери... и смештају у простору и времену“ и склоност синегдошком детаљу — све то сигуран је знак онога реализма „који припада прелазној фази између опадања романтизма и успона симболизма, а супротстављен је и једном и другом“.²² Сам Јакобсон подсећа, у сфери функција метонимије, на Фројдово метонимијско „прештање“ и синегдошко „кондензовање“, односно на Фројдову „идентификацију и симболизам“, кад је реч, са друге стране, о метафори. А присуство управо такве, фројдовске, анализе у Лазаревићевом проседеу констатују испитивачи књижевне стране његовог дела.²³ Ова индивидуална црта Лазаревићевог проседеа, па и језика, није ни у каквој супротности са типом језичке апстракције, књижевног језика његове епохе у датој категорији (в. т. 23). Рекли бисмо, штавише, да долази као срећно подударње с радом Лазаревићеве граматичке логике: у оквиру је система, ерго — дозвољена је, иако је проседе нов и, као такав, изван савременичких шаблона. У крилу устаљене категорије и, вероватно чак — помоћу устаљене категорије, видимо, јавио се квалитативно нов садржај у српској приповеци уопште.

²¹ R. Jakobson, Ibid., стр. 256.

²² R. Jakobson, Ibid., стр. 255.

²³ Вл. Јовичић, Лаза К. Лазаревић, Нолит — Београд 1966, стр. 80—81, 131, 148.

II
ПРЕДИКАТ И ЕЛЕМЕНТИ У ЊЕГОВОЈ СФЕРИ

II. ПРЕДИКАТ И ЕЛЕМЕНТИ У ЊЕГОВОЈ СФЕРИ

(А) АПСОЛУТНЕ РЕЧЕНИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ

26. Како се под односима у реченици подразумевају односи у лингвистичкој ситуацији реченице, разумљиво је да се они манифестују пре свега у оним језичким, и — уже — морфолошко-синтаксичким, категоријама које су прво, и — битно, обележје реченице, тј. у временима и начинима.²⁴ Ови су тиме, по себи, дакле, апсолутне реченичке категорије, те је за њихово разматрање управо ирелевантан тип реченичке секвенце, тј. питање да ли је реч о простој или о сложеној реченици. А како овде, поред лингвистичке стране дате језичке појаве, узимамо у разматрање и екстралингвистичке аспекте који одређују место језика Л. К. Лазаревића у историји модерног књижевног језика, неће бити изван наше методологије и полагање од морфосинтаксичких принципа. За екстралингвистички део питања, шта више, они и јесу од највећег значаја, наравно, посматрани у контексту граматичких схема дате књижевнојезичке епохе (в. т. 6—9 I књига, Београд 1973), али и тако да се пројектују у граматичким схемама наше језичке епохе. Последње је, уосталом, неизбежно. Овим се приступом откривају и важнија дијахроничка факта, што представља помоћ и савременом граматичком мишљењу у успостављању нужног континуитета књижевног језика.

С обзиром на ове претходне напомене, а посебно с обзиром на апсолутно примарни значај морфолошке стране како за објективни континуитет у границама сваког језичког знака, тако и за екстралингвистичке чиниоце, дакле — за однос датог знака према језичком систему дотичне епохе и према развојном потенцијалу његовом (в. књ. I, Београд 1973, т. 25, 32, 33), и анализа Лазаревићеве синтаксе у области глагола мораће да има пре свега морфолошке схеме. Од њих је прва, наравно, она која глаголску лексему разлаже у предикатску секвенцу датог глаголског облика.

²⁴ В.: А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, II, Београд 1959, стр. 88.

(а) Времена

(1) Плусквамперфекат

27. Са гледишта савременог језика, књижевног наравно, у глаголској лексеми међу деловима од највећег интереса свакако је плусквамперфекат. Прво — екстралингвистички, јер је посебна литература о глаголу већ констатовала његову све ређу употребу²⁵. Граматика Лазаревићеве језичке епохе констатује га као део глаголске лексеме: „Време давно-прошло слаже се из времена прошлог или несвршеног пребашњег времена глагола бити и прошастог придева онога глагола, од којег се хоће *давно-прошло време*, нпр.: *тресао сам био*, или *био сам тресао*, или: *тресао бејаш (бејаш тресао)*; *чуо сам био*, *био сам чуо*, *чуо бејаш (бејаш чуо)*“²⁶, са напоменом да му пасив „није у обичају“²⁷. И Лазаревићева формална синтакса има типске примере управо тако дефинисаног плусквамперфекта, то јест:

(а) радни гл. придев + *сам био*

Легао сам био у кревет (П. 1970, 522);

(б) *био сам* + радни гл. придев

Био сам жив умро да он не дође Вама (П. 1970, 478). — *Било је превалило* подне (П. 1970, 494). — *Био сам се „завадио“* с њом (Шв. 1970, 53). — *Била је се* сасвим *умирила* (Шв. 1970, 80);

(с) *сам био* + радни гл. придев

Ја сам се био толико *придигао* (Шв. 1970, 48). — *Њега је била опарила* кључалом водом (Шв. 1970, 51). — *Она је се била откравила* (Шв. 1970, 54). — *Снег је био нападао* за једну судланицу (Шв. 1970, 61). — Он пробаше да ишчупа руку коју *сам му ја тако био стегао* (Шв. 1970, 79). — *Већ сам се био почео* срдити на тебе (П. 1970, 484). — А из мојих ранијих писама, која ти још *нити била добила* (П. 1970, 515). — *Пд ноћи се било приближило* (Шв. 1970, 58). — *Још није било свануло* (Шв. 1970, 71);

²⁵ М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд 1967, стр. 120 и д.

²⁶ Ст. Новаковић, *Српска граматика*, Београд, стр. 246.

²⁷ Ст. Новаковић, *Ibid.*, стр. 247.

(d) *бејах* + радни гл. придев

Попеску *беше угасио свеће* (Шв. 1970, 51). — *Ја се бејах нагнуо* (Шв. 1970, 54). — *Она беше поцрвенела* (Шв. 1970, 66). — *И гћици Ведел као да беше ова прилика добро дошла* (Шв. 1970, 67). — *Госпоћица Ведел беше међутим свршила свирање* (Шв. 1970, 68). — *Вагра се у пећи беше разгорела* (Шв. 1970, 71). — *Ја га стигох кад беше ухватио за кваку* (Шв. 1970, 78). — *Кад опасност беше достигла врх, опште мњење беше овде да ћемо мобилизовати* (П. 1970, 468).

28. У датоме систему, који је извучен из Лазаревићу савремене граматичке дефиниције, садржи се и:

(e) пасив плусквамперфекта

(aa) *сам био* + трпни гл. придев

Други су сви *били занети* у некакав разговор (Шв. 19—70, 54). — *Пошто је готово било све свршено, искрснуше наново којекаки обзири* (П. 1970, 471);

(bb) *бејах* + трпни гл. придев

Ја просто *бејах занесен* (П. 1970, 435) —

— који, по датоме мишљењу, није жива категорија, те би по истоме заправо био пасив перфекта, одн. имперфекта, а који се у данашњој синтакси ипак узима као плусквамперфекатски део система, и то уза сву семантичко-синтаксичку сложеност односа *трпног глаголског придева* према морфема помоћног глагола.²⁸

29. У другом елементу — лингвистичком, синтакса Лазаревићевог плусквамперфекта има следећа релевантна обележја:

(a) С обзиром на помоћну морфему: очигледна је заступљеност обе могуће морфеме (*био сам* и *бејах*);

(b) с обзиром на глаголски вид: сви типски примери од глагола су перфективног вида;

(c) с обзиром на синтаксичке категорије индикатив/релатив: сви типски примери показују да су у сфери релатива, онако како га посебна литература дефинише.²⁹

30. У наведена три релевантна обележја требало би посматрати како се огледају и наведени екстралингвистички фактори, јер се у њиховоме пресеку испољавају и карактеристике посебног граматичког мишљења које је предмет нашег испитивања.

²⁸ В.: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1974, стр. 664—671.

²⁹ М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд 1967, стр. 126.

Прво, питање дистрибуције помоћне морфеме (*био сам // бејак*). — Може се рећи да нема неке одређене дистинкције с обзиром на врсту текста. Уколико би се Лазаревићев текст поделио на (А) текст приповетке (В) текст писма, очигледно је дистрибутивни однос једнак:

(А)	<i>био сам</i>	//	<i>бејак</i>
	Снег је био нападао за једну суданицу (Шв. 1970, 61)		Ја се <i>бејак</i> нагнуо над књигу и гледах илустрације (Шв. 1970, 54)
(В)	<i>био сам</i>	//	<i>бејак</i>
	<i>Био сам</i> жив умро да он не дође Вама (П. 1970, 438)		Кад опасност <i>беше</i> достигла врх, опште мњење <i>беше</i> овде да ћемо мобилизовати (П. 1970, 468)

У њему би статистика узорка показала евентуалну већу бројност једног или другог облика управо с обзиром на то да ли је текст, и један и други, са више или мање наративног елемента. Јер, као што смо и за наше савременике приповедача констатовали,³⁰ наративни део текста обично је подстицај за употребу управо ове помоћне (и уопште имперфекатске) морфеме, па би се она тада могла схватити као стилогено средство.

Друго, питање дистрибуције глагола (датих облика) с обзиром на њихов вид. — Упркос схеми коју даје Лазаревићу савремена граматика,³¹ по којој се у плусквамперфекту оставља место и имперфективним глаголима (*био сам // бејак тресао*), Лазаревићева синтакса својим типским примерима које горе наводимо (по систему узорка) доказује остварење тенденције коју посебна литература о питању дефинише као стање *de facto* одсуства имперфективног овог облика: „И зато се поставља питање да ли се овај облик употребљава само од свршених глагола. Сви наши овде за плусквамперфекат наведени примери на ово питање дају потврдан одговор. И доиста врло ретко, чак и у народним умотворинама и код старијих писаца, наилазимо на случајеве употребе плусквамперфекта од несвршених глагола, мада се не може тврдити ни да таквих случајева никако нема.“³²

³⁰ В.: Ж. С. Станојчић, *Језик и стил Ива Андрића*, Београд 1967, стр. 202.

³¹ Ст. Новаковић, О. с., стр. 246.

³² М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд 1967, стр. 131, где се у вези с тим даље каже: „Такви су (у Маретићевој великој Граматици, на стр. 544. наведени) примери из превода Библије: *Дванаест година бјеху служили Ходологоту и Одредише да прославе пасху, јер је одавна не бјеху славили*“.

31. Треће, питање семантичко-синтаксичких вредности. — Типски примери узети из Лазаревићеве синтаксе по принципу узорка указују на апсолутно граматичку схему неговања језичког израза, која је уопште карактеристична за језичку логику Лазаревићевог проседеа. Дати облици јављају се као секвенце следећег морфосинтаксичког распореда:

(1) Као предикат просте реченице:

Други су сви били занети у некакав разговор (Шв. 1970, 54). — Ватра се у пећи беше разгорела. Још није било свануло (Шв. 1970, 71). — Госпођица Ведел беше међутим свршила свирање (Шв. 1970, 68). — И гђици Ведел као да беше ова прилика добро дошла (Шв. 1970, 67). — Она беше поцрвенела (Шв. 1970, 66). — Она је се била откравила (Шв. 1970, 54). — Њега је била опарила кључалом водом (Шв. 1970, 51);

(2) као предикат независноложене реченице:

Легао сам био у кревет, угасио свећу, стегао очи и заводио памет (П. 1970, 522). — Попеску беше угасио свеће на клавиру и свираше напамет (Шв. 1970, 51). — Ја се бејех нагнуо над књигу и гледах илустрације (Шв. 1970, 51). — Снег је био нападао за једну судланицу и шкрипио је под ногама (Шв. 1970, 61). — Ана је се насмејала и била је се сасвим умирила (Шв. 1970, 58). — По ноћи се било приближило, и вампири су чекали (Шв. 1970, 58);

(3) као предикат формалне независноложене реченице:

Имам и опет чиме да ти се извиним — био сам се „завдио“ с њом (Шв. 1970, 53). — Облакови су се чудно преливали, море је чудно жуборило, ваздух је био за чудо пријатан — ја просто бејех занесен (П. 1970, 435);

(4) као предикат зависноложене реченице — главног њеног дела:

Већ сам се био почео срдити на тебе, кад синоћ затекох твоје писмо на столу (П. 1970, 484). — /писама/, која ти још ниси била добила кад си ми писала (П. 1970, 515). — Кад сам данас ушао овде, било је, као што рекох, превалило подне (П. 1970, 494). — Био сам жив умро да он не дође Вама (П. 1970, 478). — /руку/ коју сам му ја тако био стегао да је се све увијао (Шв. 1970, 79). — Ја сам се био толико придигао, да сам тај дан ручао с њима заједно (Шв. 1970, 48). — Кад је дошла из Готе, ја сам се био толико придигао (Шв. 1970, 48);

(5) као предикат зависносложене реченице — зависног њеног дела:

Кад опасност *беше достигла* врх, опште мњење *беше* овде да ћемо мобилизовати (П. 1970, 468). — Пошто *је* готово *било* све *свршено*, искрснуше наново *којекаки* обзир (П. 1970, 471). — Ти си имао *шубару* коју *си* *био* *натукао* на очи (Шв. 1970, 70). — Ја га *стигох* кад *беше* *ухватио* за *кваку* (Шв. 1970, 78).

32. У свих пет морфосинтаксичких (формалних) категорија јављања овога дела глаголске лексеме управо је кристално јасна значењска схема датог облика: претходност процеса ситуацији, одн. другој прошлој радњи или напоредност са датим прошлим ситуацијама. То јест управо: „радња (бивање или стање) што се извршила (врло ретко што се вршила) у прошлости пре чега другог што је означено неким такође претериталним временом, или се бар тако подразумева из језичке ситуације у којој се употребљава.“³³

Ову семантичко-синтаксичку схему не могу пореметити ни случајеви типа:

Усијан свећњак *био је прснуо* кад сам на њега *воду* *сасуо* (Шв. 1970, 85) —

— чије је значење, узето у датоме микроконтексту, у границама оног за које се у наведеној расправи проф. М. Стевановића каже да је у питању привид временске напоредности (в. стр. 127—130), што је сасвим јасно из ширег контекста.

Посебно је значајно за лингвистичко тумачење плусквамперфекатског дела глаголске лексеме уопште Лазаревићево управо школско схватање потребе да се овај облик употреби, тј. иако му на располагању стоје и друга времена са истим значењем (перфекат + лексичка одредба времена, или крњи перфекат, нпр.). Проф. М. Стевановић истиче да се „плусквамперфектом... не означава једино извршење процеса, него још и стање субјекта које настаје у резултату извршености процеса. Ово друго значење, штавише, као и у случају с перфектом свршених глагола... често и испредњачи испред значења самог извршења процеса, нарочито код медијалних глагола.“³⁴ Отуда двојаки правац којим се креће Лазаревићево граматичко мишљење: (а) у форми он задовољава захтев књижевнојезичке норме свога времена, морфосинтаксички његово се језичко остварење креће у строгим оквирима пруженог му

³³ М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд 1967, стр. 121.

³⁴ М. Стевановић, *Ibid.*, стр. 130.

система, а, с друге стране, (в) спонтани језички избор, који му намеће искључиво перфективне глаголе, и то глаголе стања, намеће му одступање од „препорученог“. И дефинисано граматичко мишљење Лазаревићеве епохе било је, на извештан начин, свесно овога. У својој Српској граматици, објашњавајући перфекат и плусквамперфекат, Ст. Новаковић у напомени каже: „Ово тумачење... потврђује се и кад се састав њихов с етимолошке стране разложи. Ту се просто гради реченица, у којој је глагол бити спона, а *прошаста глаголски придев прави прирок*... Оба та времена, дакле, нису по граматичкој анализи ништа друго него реченице с именским прироком“ (стр. 306—307). Термин „етимолошка страна“ треба заменити термином „морфосинтаксички“, па ће дата дефиниција добити сасвим модеран вид. Наравно, каснија испитивања су била у стању да, модерним лингвистичким критеријумима, деле овако помешане језичке нивое, али су и она морала констатовати блокираност плусквамперфекта с обзиром на глаголски вид, тј. *de facto* ограниченост на перфективне глаголе, што је у семантици значило — резултативност.

Уз примере синонимности перфекта и крњег перфекта са плусквамперфектом које проф. М. Стевановић даје управо на примерима из Лазаревићевог (и Матавуљевог) језика: „напоредо с плусквамперфектом могли би се употребити крњи перфекти: *Некакав страх обузео* (м. *беше обузео*) *попа да се једва држаше* (и *Бакоњи принуле* (м. *бјеху принуле*) *очи уз манастир те се препаде кад многи гласови заграјаше*)“³⁵, као индикативне за дати правац мишљења треба узети Лазаревићеве примере типа:

Осетих се остављен од света и *пљунуо* на све што сам досад волео (Шв. 1970, 71),

— чији је потенцијални облик:

←→ Осетих /да сам био // бејах/ *остављен* (1) од света и /да сам био // бејах/ *пљунуо* (2) на све што сам досад волео.

33. Наиме, било као допуна непотпуном глаголу у предикату, било као именски део предиката уз глаголски облик-копулу равномерно се појављују трпни (1) и радни придев (2), што је у овом другом примеру за наше, дакле — савремене генерације у језику, језичко осећање врло необична обличка комбинација. Међутим, да има своју језичку логику показује нам и екстралингвистички факат њеног кодификовања у језику XIX века. Уз атрибутску (*остарела мајка*), атрибутско-прилошку

³⁵ М. Стевановић, *Ibid.*, стр. 131.

(А човјек умире *изнемогао*) и апозитивну употребу (Агара метне *својега сина*, од жебе *изнемогла*, под једно дрво), Ст. Новаковић, и инвентивно, и лингвистички прецизно, констатује да „тако исто долази тај облик у именскоме прироку као именски део уз глагол за прирок недовољан, нпр.: Ко чујаше, *нечуо* се чини. — Те ко виде, чини с' *невидио*,"³⁶ тј. јавља се и као основни степен у генези елиптичне конструкције, каква је у крајњој анализи допуна глаголима у предикату.

(2) Крњи перфекат

34. Граматика савременог језика,³⁷ као и граматика Лазаревићевог времена,³⁸ узима крњи перфекат као варијанту перфекта. И то с разлогом, јер у већини синтаксичких и семантичких њихових категорија, осим у модалној, налази подударности. То је случај и са посебним студијама у чију тематику улази крњи перфекат, наравно са извесним дијапазоном разлика у схватању синтаксичких категорија у којима се крњи перфекат реализује.³⁹

Ми можемо констатовати, када је реч о најширој семантичкој сфери употребе, да је и Лазаревићев крњи перфекат (у активу, медију или пасиву) језичка категорија наратије. Наиме, бројно је доста заступљен у приповедачкој Лазаревићевој прози, а врло мало у прози обичне комуникације, тј. у Лазаревићевим писмима, иако и та проза код њега има доста елемената наратије.

35. (А) У језику приповедака типски примери перфекта распоређени су у следећој морфосинтаксичкој схеми:

(а) проста реченица са обележјем контекстуалног континуитета:

/И преврће L'histoire d'un paysan.../ Ја стао више ње (Шв. 1970, 54). — /Почео сам и да радим. Отворио сам књиге.../ *Нашао* пуно којекаких бележака по њима /... Чудио сам се/ (Шв. 1970, 73). — /Нас су толико пута питали немачки студенти је ли Србија у Малој Азији;/ *чудили се* /кад смо им казали/ (Шв. 1970, 66). — *Дошао* на ручак (Шв. 1970, 75). — Широки пачалуци *прекрили* до пола ногу (Пј.

³⁶ Српска граматика, Београд 1894, стр. 307.

³⁷ В.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1974., стр. 605—631.

³⁸ В.: Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, стр. 305—306.

³⁹ В.: И. Грицкат, О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама, САН, Београд 1954, стр. 1—234 и М. Стевановић, Функције и значења глаголских времена, САНУ Београд 1967, стр. 47—76. и тамо наведену ранију литературу о питању.

1970, 94). — /А њега ето из каване./ *Накривио* једну астраханску шубару (Пј. 1970, 98). — /Купио сам и њу!/ — *Продао* ти? — *Продао!* (Пј. 1970, 98). — Сутра му *купио* нове амове (Пј. 1970, 101). — Она *стегла* срце. /Бути као камен/ (Пј. 1970, 102). — Месец *изгрејао* на подне. /Све је умрло/ (Нб. 1970, 179). — /— Овамо!/ *Живела* твоја дулчинеја! (Верг. 1970, 202). — И *убио* га бог... (Нб. 1970, 178). — Баво га *знао* шта му је! (Верг. 1970, 230). — Хајдете, *дошла* Ана! (Шв. 1970, 49). — „Удри! *посветила* ти се!“ (Ши. 1970, 117);

(b) независносложена реченица са обележјем декларативног/директног говора:

Помисли шта је урадио луди Никола — *обријао* бркове и *уписао* се у буршеве (Шв. 1970, 45). — *Охладио се*, рекох. /Њој не прилазим/ (Шв. 1970, 73);

(c) независносложена реченица са обележјем саставне (синдетске/асиндетске):

Обријао бркове и *уписао се* у буршеве (Шв. 1970, 45). — Она *дошла* и *села* до мене код пећи (Шв. 1970, 49). — После ручка она *села* код прозора и преврће L'histoire (Шв. 1970, 54). — Сав се *улепио* фластерима по лицу, *био* чова на дуелу (Шв. 1970, 75). — /.../ Она *цикнула* и *побегла* (Шв. 1970, 80). — Јока Чукарова *наишла* на азотну киселину, те њоме шара јаја за Васкрс (Шв. 1970, 92). — Кецељу за обдукцију *нашао* Трифун на тавану, па сад *облачи* кад тимари коње (Шв. 1970, 92). — Силај *ишаран* златом, за њега *заденута* једна харбија (Пј. 1970, 94). — *Турио* Прока вес на очи, плаче као киша и моли (Пј. 1970, 96). — Бркове *ушиљио*, косу *остраг* *разделио* /а зулуфе пустио чак до јагодица (Пј. 1970, 102). — /а/ Бокица *клекао* пред мајку, *окренуо се* лицем њој, крсти се (Пј. 19—70, 103). — Вес мало *затурио*, па му вири испод њега коса (Пј. 1970, 107). — Бркови *се опустили*, лице *потамнело*, па *остарело*. Али очи, очи! Ни налик на оне пређашње! Чисто *посукнуле*, *утекле* у главу, упола *покривене* трепавицама (Пј. 1970, 107). — *Сио* поп на клаупицу у авлији, *турио* сиједеу главу у руке, па се не миче (Ши. 1970, 117). — Око главе *замотала* бео шалић, те јој лице из њега вири (Верг. 1970, 190). — Она је у неку руку сањалица, па *наишла* на човека сањала (Верг. 1870, 219). — Муштерија *навалио*, посла на све стране. Пада пара као плева (Он 1970, 294). — Пред вечеру, *дошао* Вучко у кухину, *окупио* Илинку те му баци на маст парче хлеба (Он 1970, 296);

(d) независносложена реченица са обележјем супротне (синдетске/асиндетске):

Неки дан, опет, *прошао* овде један писмоноша поред куће која се зида, а ћускија са скеле пун! (Шв. 1970, 72). — /Туманов ми прича да је се/ одмах за мном и Макс извучао, ... а она *цикнула* и *побегла* (Шв. 1970, 80). — У рукама му абонос-чибук с такумом од ћилибара, а с десне стране под појас *подвучена*, златом и ћинћувама извезена дуванкеса (Пј. 1970, 94). — Уће он, а као да му *се набрала* кожа око левог ока (Пј. 1970, 98). — *Упрегао* га у кола, а столицу *турио* на дућанска врата (Пј. 1970, 101). — /.../ Косу *остраг разделио*, а золуфе *пустио* чак до јагодица (Пј. 1970, 102). — Тима поће да отвори врата, али она *подупрта* (Х. 1970, 164);

(e) зависносложена реченица са обележјем концесивне:

Бре, *не био* то какав здрав Шумадинац — он би њега на брзу руку излечио (Верт. 1970, 226). — Ма шта ја *радио*, мене је ипак била понела, целога понела та мисао (Вега 1970, 263).

36. (B) У језику писама типски примери крњег перфекта распоређени су у следећој морфосинтаксичкој схеми:

(a) проста реченица са обележјем контекстуалног континуитета:

Живео син! *Живео* унук! *Живео* сестрић! Ја ево чести-там свима (П. 1970, 424). — *Живео* Лаза! (П. 1970, 452);

(b) независносложена реченица са обележјем декларативног елемента / директног говора:

/Примери из А-текста могли би бити и овде узети/ + Јуче сам био у чуду. /:—/ Коста *телеграфисао* и мени и Марку (П. 1970, 502);

(c) независносложена реченица са обележјем саставне (синдетске / асиндетске):

Јутрос се смије сунце, *стегао* мраз, термометар *пао* под нулу, беле се планине и кровови (П. 1970, 520). — Она је тврдо обећала, ја утврдо *рачунао*, па сад нека се не срамоти (П. 1970, 548);

(d) независнословљена реченица са обележјем супротне (синдетске / асиндетске):

Зима већ *отпочела*, али собу још не грејемо (П. 1970, 452);

(e) зависнословљена реченица са обележјем концесивне:

Јер, ма како *били* Бугари, ја се неизвесно у бога надам (П. 1970, 524). — Терај Шуман штрасе бр. 12, па *клапило* му се не *клапило* (П. 1970, 419);

(f) конструкција *ћу, ћеш... бити* + крњи перфекат:

Кад ово писмо будеш читала, ја *ћу* по свој прилици *бити отишао* из Ниша (П. 1970, 519).

37. У обе врсте текста (А и В), како видимо, заступљени су примери морфосинтаксичких категорија (a) — (e). У писмима (В) налазимо и конструкцију (f), тј. футур гл. *бити* са крњим перфектом, за коју проф. М. Стевановић, узимајући примере из Т. Маретића, каже да се њоме „износи као претпоставка, као могућност или вероватноћа да се десило оно што значи радни придев у њој, или као бојазан, као страховање да се то није десило. То је, значи, врло илустративан пример модалног перфекта.“⁴⁰ А за њу се може истаћи, са екстралингвистичког гледишта, управо уобичајеност њена у писаној фрази језика XIX века. То потврђују, пре свега, Маретићеве примери: *Јамачно ће и ово презиме бити постало од надимка. — Отуда ће бити дошло у Маџарску. — У шали за пијана човека реку: биће пио из лијеве руке. — По свој прилици биће је г. Светић узео из псалтира* и сл., који се у наведеној студији анализирају. Са лингвистичког гледишта, а у сфери морфосинтаксичких категорија, примери у свим категоријама и текста А, и текста В потврђују оправданост истицања чињенице „да у краћем перфекту далеко чешће стоје перфективни глаголи него имперфективни,“⁴¹ те да од три наведена имперфективна глагола у крњем перфекту: *чудили се* (в. т. 35 а); *живела* твоја дуљчинеја (в. т. 35 а, 36 а) и *ђаво га знао* (в. т. 35 а) — два су у синтаксичкој категорији модуса, с могућношћу употребе двовидског глагола, а један од њих (*чудили се*) управо само привидно јесте крњи перфекат, или је бар у извесној мери, као такав, нејасан („нас су питали немачки студенти... /и/ *чудили* /су/ *се*“), тј. то може бити и перфекат са

⁴⁰ М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, САНУ Београд 1967, стр. 75; и уопште — о конструкцијама „које личе на краћи перфекат“ в.: И. Грицкат, О. с., стр. 145—153.

⁴¹ И. Грицкат, О. с., стр. 57.

протезањем помоћног глагола у два узастопна идентична облика. Такви се случајеви бележе у литератури (в. наведене по себне расправе).

38. У истој, лингвистичкој, сфери Лазаревићеви примери показују уобичајену схему с обзиром на синтаксичке категорије индикатива, релатива и модуса. Наравно, апсолутно је најзаступљенији релатив, у коме се означава вршење, одн. извршење радње/стања „у прошлости пре датог, такође прошлог тренутка, у коме се запазило оно што се констатује,⁴² па не само то (вршење/процес), него и „стање које настаје као последица, као резултат тога процеса“, или прецизније — стање са доминантним значењем процеса „преласка из једног стања у друго.“⁴³ И у датом избору типских примера сви крњи перфекти у синтаксичком су релативу, о с и м следећих:

— у А-тексту:

(а) у категорији прости реченице са обележјем контекстуалног континуитета:

— Продао ти? *Продао!* — Хајдете, *дошла* Ана!

— који је у индикативу;

— *Живела* твоја дуљчинеја! — И *убио* га бог. — Баво га *знао* шта му је. — Удри, *посветила* ти се!

— који је у модусу;

(б) у категорији независносложене реченице са обележјем декларативног елемента / директног говора:

— Помисли шта је урадио луди Никола — *обријао* бркове и *уписао се* у буршеве.

— који је у индикативу јер се узима да се писац (писма, а у тој је форми Лазаревићева приповетка Швабица) обраћа читаоцу (саговорнику) са обавештењем о факту радње која се извршила у прошлости пре саопштавања;

(с) у категорији независносложене реченице са обележјем саставне реченице:

— Она је у неку руку сањалица, па *нашла* на човека сањала.

— који је у индикативу јер је у питању део дијалога, директни говор, саопштење говорниково;

⁴² М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, САНУ Београд 1967, стр. 61.

⁴³ М. Стевановић, *Ibid.*, стр. 62—63.

(d) у категорији независносложене реченице са обележјем супротне реченице:

/ Ø /

(e) у категорији зависносложене реченице са обележјем концесивности:

/оба крња перфекта, који су у модусу/;

— у В-тексту:

(a) у категорији просте реченице са обележјем контекстуалног континуитета:

/сви крњи перфекти, који су у модусу/;

(b) у категорији независносложене реченице са обележјем декларативног елемента / директног говора:

/ Ø /;

(c) у категорији независносложене реченице са обележјем саставне реченице:

— Јутрос се смије сунце, *стегао* мраз, термометар *пао* под нулу, беле се планине и кровови.

тј. — сада, када о томе пише (саопштава) своје саговорнику, те је крњи перфекат, у оба примера, у индикативу;

(d) у категорији зависносложене реченице са обележјем супротне реченице:

/ Ø /;

(e) у категорији зависносложене реченице са обележјем концесивне реченице:

/сва три крња перфекта, који су у модусу/;

(f) у категорији футур гл. *бити* + крњи перфекат:

— Ја ћу *бити* *отишао*.

— који је у модусу типичне претпоставке.

39. Без обзира на разлике у тумачењу крњег перфекта с обзиром на синтаксичке категорије индикатива и релатива, одн. с обзиром на значења тзв. конструкција у којима учествује партицип на *-л*, у науци се узима као утврђено да је ова синтаксичка категорија, релативно нова као „семантички обојени

краћи перфекат“ пре свега, настала и развила се „у областима чији су говори узети за основицу књижевног језика.“⁴⁴ Међу писцима који употребљавају овај перфекат, И. Грицкат у својој студији, истичући да употребу овога облика „увелико подстичу вандијалекатски моменти“ (књижевнојезички — Ж. Ст.), налази, ако се крњи перфекат узме као јединица изоглосе, две групе: (а) групу оних који нам дају „честе примере скраћивања перфекта ван оних норми на које смо навикнути у књижевном језику“ (нпр. М. Миљанов, Стј. М. Љубиша, Б. Станковић), оних који су изван новијих штокавских типова, и (б) групу писаца „родом из екавских и јекавских области с новијим говорним типовима“, који крњи перфекат употребљавају и више од првих, и — што је битно за аутентичност појаве — са пуном синтаксичком мотивисаношћу. Поред Бипика, Ђоровића, Кочића, Војновића, Ковачића, Андрића (по рођењу јекавца), у овој су групи Веселиновић, Шапчанин, Сремац, Милићевић (екавци) и, међу њима, А. К. Лазаревић, са најчешћим типом крњег перфекта I A—B (Добем соври што је под кленом, а оно засели први људи — Шпацира се с њим испред цркве, а *изнела* велику лопту) и II A—K (*Исплазила* језик, па дакле — Он би лега, а ви *засили*), који су, како И. Грицкат констатује, постали „у књижевности и у говору“ најобичнији.⁴⁵ И заправо се може закључити да је та мотивисаност код А. К. Лазаревића посведочена и као изузетно спонтана, што проистиче из односа заступљености у дијалекту према говорнику, али и као школована мотивисаност. А. К. Лазаревић је, наиме, познавалац и следбеник граматике изграђене на Вуковим (и вуковским) принципима, те је пример из граматике његове епохе:

Закиселила жена лонац млијека,⁴⁶

у дефиницији перфекта морао бити индикатор граматичке употребе, дакле — правилне употребе неког облика, — готово закон. На ову, екстралингвистичку, страну питања упућују и Лазаревићеве примери типа:

Сјутрадан до вечерње *оборено* све, *везано* и *сложено* у крстине (Ши. 1970, 112). — *Попустила* му шина на точковима, а он набе Пера ковача гаје сједи пред крчмом (Ши. 1970, 113). — А испод трапа *подметнуо* двије старе коњске плоче (Ши. 1970, 113). — *Ухватио* нечије свиње па гони у обор (Ши. 1970, 113). — А они *покуњили* главе (Ши. 1970, 116). — *Забринуо* се силно и ноћу често устаје (Ши. 1970, 116). — *Сио* поп на клупицу у авлију, *турио* сиједу

⁴⁴ И. Грицкат, О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама, САН Београд 1954, стр. 201.

⁴⁵ И. Грицкат, О, с., стр. 18—27 и д., 201.

⁴⁶ В.: Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, стр. 306.

главу у руке, па се не миче (Ши. 1970, 117). — *Изоблачили се и дошли цркви* (Ши. 1970, 117) — итд.,

— којих има на десетине, управо упадљиво много. А налазе се у Лазаревићевој јединој приповеци која је писана комплетно Вуковим наречјем (ијекавским). И крњи перфекат је део система управо тога наречја⁴⁷, и то управо као примарна категорија, која је ту поникла. А сам поступак пишчев, потврђен читавом ијекавском трансформацијом његовог екавског говорног типа (мотивисан „обавезом“ према Вуку), принципски је познат као проседе који примењује експресивну функцију као једну од функција језика уметничког дела, ону која се састоји у карактеризовању носиоца.⁴⁸ Да оваквих елемената стилизације има и као аутоматизованих делова говора показују клишеа типа концесивног израза:

/Терај Шуман штрасе бр. 12/, па *клапило* му *не клапило* (П. 1970, 419),

— која налазимо у приватним писмима Л. К. Лазаревића, а која су у свим елементима, не само категоријским у граматичком нивоу, него и лексичким, једнака са концесивним конструкцијама које испитивачи налазе у „народном језику који је ушао у основицу књижевног, у језику народних умотворина, пословица, песама и приповедака“, са примером: *Клапило, не клапило, јешћу те*, уз друге тога типа: *Мајка била, мајка мила* (нар. пословица). — *Било главâ, биће капâ* (исто). — *Бежао не бежао, нећеш утећи* (нар. приповетка). — *Ил' умрла или преболела, / / Ја не мислим ваша снаха бити* (нар. песма) и др.⁴⁹ Овај аутоматизам, посебно у односу на фолклорне категорије, дефинисан је као такав, као методолошки стереотипан, а у теоријским радовима лингвистике,⁵⁰ који овим добијају нове потврде, и то управо у језику најкреативнијих носилаца граматичких система по фолклору и односу према њему — типичног XIX века.

⁴⁷ В.: И. Грнкат, О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику, САН Београд 1954, стр. 202.

⁴⁸ „La fonction expressive de la parole humaine consiste à caractériser le sujet parlant... Aussi les éléments chargés de cette fonction peuvent-ils être très divers: on peut reconnaître l'appartenance du sujet à un type humain déterminé... à sa voix, à sa prononciation, à toute l'allure de son discours, y compris le choix des mots et la construction de phrases (N. S. Troubetzkoy, Principes de phonologie, Paris 1957, стр. 18).

⁴⁹ М. Стевановић, Функције и значења глаголских времена, САНУ Београд 1967, стр. 70 и д. (кондиционалне, хипотетичке, гномске, на стр. 71—72).

⁵⁰ В.: R. Jakobson, Značenje Kruševskoga v razvitii nauki o jazyke, C. Toward a nomothetic Science of Language, Selected Writings, II, The Hague-Paris 1971, стр. 430; i Linguistics in Relation to other Sciences, E. Interdisciplinary Outlooks, Selected Writings, II, The Hague-Paris 1971, стр. 677.

(3) Имперфекат и имперфективни аорист

40. Законитости употребе имперфекта и имперфективног аориста предмет су испитивања више генерација синтаксичара, литература о ова два претеритална времена врло је обимна, па свако позивање на њу у врсти рада какав је овај не може бити друкчије до апсолутно селективно и — подређено задатку откривања граматичке схеме која лежи у основи дате масе примера. И овде у први план истичемо примарност морфосинтаксичког дела целокупне језичке категорије, од чињеницу да — доследно типу нашега описа језичких чињеница Лазаревићевог стила — граматичку подлогу употребе наведених облика тражимо пре свега у томе — морфосинтаксичком, делу језика. Најзад, отуда и искључивање из схеме разматрања перфективног аориста, поред чињенице, наравно, да је овај последњи у огромној мери чешћи од аориста несвршених глагола, те да је отуда — у позицији према аористу несвршених глагола (= имперфективном аористу) и према имперфекту — стварно живо глаголско време, посебно у нарративном делу књижевног језика.⁵¹ Примарно је, наиме, то да (словенска) особина морфолошке обележености свршенога вида уклања не само амбигвитет, него искључује перфективни аорист и из оног дела глаголске морфеме који је заједнички имперфекту и аористу у писаном књижевном језику, као што га искључује из симетричности семантичко-синтаксичке схеме односа имперфекта и имперфективног аориста, тј. из схеме:

(а) имперфекат = X_1 „радња која се у одређено време у прошлости вршила, трајала, текла“

(б) имперф. аорист = X_1 „вршење радње у одређеном времену у прошлости“⁵² —

— у којој је заједничка вредност X_1 са главним идентичним елементима: (1) трајна радња/стање, (2) одређено време и (3) прошлост, а то, уз уважавање елемената престанка радње у прошлости, који је ипак секундарно обележје,⁵³ практично значи схему:

/a/ = /b/

⁵¹ В. М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, САНУ Београд 1967, стр. 101 и пре тога на стр. 76—79 и д.

⁵² М. Стевановић, *Ibid.*, стр. 99 и 107.

⁵³ М. Стевановић, *Значење аориста имперфективних глагола*, ЈФ XXVII, 1—2, Београд 1966—1967, стр. 172.

Другим речима, уз дате елементе I = трајање, импф. глагол, T = одређеност времена и P = прошла, претеритална ситуација, имперфекат /a/ и имперфективни аорист /b/ стоје као комплетно обележени наведеним елементима у опозицији према /c/ перфективном аористу, који је без првог елемента:⁵⁴

$$\begin{array}{l} \text{a /ITP/} \\ \text{b /ITP/} \end{array} \neq \text{c /TP/ или } \text{a} = \text{b} \neq \text{c}$$

Наравно, посматрана је основна, временска функција сва три облика, као што ће се и даље у расправљању истицати основни, морфосинтаксички, елементи датих облика, а семантичко-синтаксичко-синтаксички узимати само у евентуалном тумачењу делова схеме, а не њене целине.

41. Пошто је наративни карактер све ове три граматичке јединице (a — имперфекта, b — имперфективног аориста и c — перфективног аориста) несумњив, у томе су сва граматичка тумачења, без обзира на разлике у другом, једногласна, и морфосинтаксички приказ стања у језику једног писца мораће да пође од опозиције (A) наративног текста према (B) комуникативном тексту. У добијању потребног корпуса — узорка за анализу зато се морало поћи од неутралног текста, па је 186 страница (B) писама диктирало избор исто толиког броја страница (A) наративног текста, а поређење је дало следећу квантитивно-граматичку схему:

(A) ПРИПОВЕТКЕ: Шв. 1970, 43—93;
Пј. 1970, 94—111; Ши. 1970, 112—155;
Х. 1970, 156—166; Нб. 1970, 167—183;
Вертер 1970, 184—230

— страница 187

		л и ц а					
		1. sg.	2. sg.	3. sg.	1. pl.	2. pl.	3. pl.
(a) имперфекат:	272	4	∅	250	2	∅	16
(b) импф. аорист:	38	5	∅	3	∅	∅	30
(c) текстуално амбигв. облик:	42	25/∅	∅/∅	5/∅	11/∅	1/∅	∅/∅

⁵⁴ Аорист инд. = „извршење радње (сад говоримо само о перфективним глаголима) у времену говорења“; аорист ре. = „извршење радње, али у неком другом моменту у прошлости“ (М. Стевановић, Функције и значења глаголских времена, Београд 1967, стр. 86).

(В) ПИСМА: П. 1970,
407—593

— страница 186

		л и ц а					
		1. sg.	2. sg.	3. sg.	1. pl.	2. pl.	3. pl.
(a) имперфекат:	22	6	∅	14	∅	1	1
(b) импф. аорист:	3	1	∅	1	∅	∅	1
(c) текстуално амбигв. облик:	2	1/∅	∅/∅	∅/∅	∅/1	∅/∅	∅/∅

У датој схеми под ознаком (c) текстуално амбигв. облик узети су примери који су у писаном језику, дакле, у ономе без могућности да се акценат узме као морфодистинктивна вредност, спорни са гледишта морфосинтаксе. Међу њима су дати и примери глагола *моћи*, *хтети* и двовидских глагола. И једни и други, разуме се, у делу схеме „лица“ нису остварени бројем управо због своје морфосинтаксичке амбивалентности. А све делове дате имперфекатско-аориске морфосинтаксичке схеме прегледаћемо у поретку а—b—с, са указивањем, у оквиру њиховом, на поједина питања дубинске структуре оба језичка нивоа, и лингвистичког (семантичко-синтаксичког и морфолошког), и екстралингвистичког.

(a) Имперфекат

42. Врло уочљив факат огромно доминантног броја примера за 3. л. sg и 3. л. pl. не захтева и опширнији коментар: имперфекат је у XIX веку широко употребљаван приповедачки облик, уведен у књижевност „под великим утицајем језика народних умотворина, језика Вукова и Даничићева превода Библије, као и Његошева и Љубишина језика.“⁵⁵ Поређење узорка с обзиром на (А) и (В) вредности показује огромну несразмеру: на истом броју страница (180) приповедачки текст (А) има двадесет пута више примера 3. л. sg. имперфекта него комуникативни текст писама (В):

	текст	3. л. sg.
К /180/:	А	250
	В	14

⁵⁵ М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд 1967, стр. 105—106. В. и: *Око значења имперфекта*, *Зборник Филозофског факултета у Београду*, IV—2, Београд 1959, стр. 134—136).

Исто вреди и за 3. л. рl. имперфекта:

	текст	3. л. sg.
К /180/:	А	16
	В	1

У језичкој комуникацији, наине, 3. лице је типична тема, а она је посебно интензивна у свим типовима нарације, те горњим односима и није потребно више коментара.

Морфолошки распоред датог облика даћемо у схеми са осталим граматичким лицима, подељен у две групе по врсти текста како је горе дефинисан.

(А) Наративни текст

(А) 1. л. sg.:

(1) са глаголима -а/-а основа:⁵⁶

∅

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

(3) са глаголима -а/-'е основа:

∅

(4) са глаголима -а/-је основа:

∅

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

∅

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

∅

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

∅

(8) са глаголима -а/-и основа:

∅

⁵⁶ Класе дајемо по чисто синхроничком критеријуму, што је за морфосинтаксичке системе релевантно.

(9) са глаголима -е/-и основа:

Ø

(10) са глаголима -и/-и основа:

Ја *мишљах*, не треба ни да ти кажем, о себи и њој
(Шв. 1970, 88);

(11) са глаголима Ø-К_{оп}/е основа:

Ø

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

Ја *бејах* већ на горњем степену (Шв. 1970, 65). —
Али *не могах* више затворити очију (Пј. 1970, 104). — Ја
иђах за три степена више и водих је за руку (Шв.
1970, 65).

(А) 2. л. sg.:

(1) са глаголима -а/-а основа:

Ø

(2) са глаголима -а/-е основа:

Ø

(3) са глаголима -а/-'е основа:

Ø

(4) са глаголима -а/-је основа:

Ø

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

Ø

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

Ø

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

Ø

(8) са глаголима -а/-и основа:

Ø

(9) са глаголима -е/-и основа:

∅

(10) са глаголима -и/-и основа:

∅

(11) са глаголима ∅-К_{оп}/-е основа:

∅

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

∅

(А) 3. л. sg.:

(1) са глаголима -а/-а основа:⁵⁷

(аа) систематски облик

И гледаше на клавир за којим Попеску свираше (Шв. 19—70, 50). — И свираше напамет (Шв. 1970, 51). — Она ми изгледаше увређена (Шв. 1970, 51). — Она не отимаше руку, али изгледаше озбиљнија (Шв. 1970, 52). — Чудновато /се/ заиграваше светлост (Шв. 1970, 58). — Сliku која се сваки час мењаше (Шв. 1970, 58). — /Она/ гледаше оштро (Шв. 1970, 62). — Изгледаше ми необично лепа (Шв. 1970, 62). — Она гледаше све то (Шв. 1970, 63). — Отресаше ноге на асури (Шв. 1970, 64). — Ана ме гледаше поплашено (Шв. 1970, 69). — Кад ме већ хваташе сан (Шв. 1970, 69). — Он очигледно чекаше да га ко запита (Шв. 1970, 76). — Макса сами Баво тераше да ме задиркује (Шв. 1970, 77). — У мени се кухаше (Шв. 1970, 78). — Он ме гледаше блесасто (Шв. 1970, 79). — Он пробаше да ишчупа руку (Шв. 1970, 79). — И гледаше ме (Шв. 1970, 79). — Кукаше она (Шв. 1970, 79). — Густ дим који дохваташе чак до гредице (Шв. 1970, 84). — Сан ме хваташе (Шв. 1970, 87). — /Она/ покушаваше да устане (Шв. 1970, 88). — И гледаше ме (Шв. 1970, 93). — И не сањаше о својој моћи (Ши. 1970, 136). — Поп прибе крвету и питаше по њему (Ши. 1970, 148). — Она не спушташе руке (Х. 1970, 158). — Мада ноћ биваше све дубља и дубља (Х. 1970, 158). — Заповедаше кмет (Х. 1970, 164). — /обла, бледа лица/ које изгледаше сасвим безначајно (Верт. 1970, 186). — Он у срцу осећаше ту љубавну празнину (Верт. 1970, 187). — /Он/ се обећаваше (Верт. 1970, 191). — /Њега/ свакако неизмерно узнемираваше помисао (Верт. 1970, 192). — Дрско гледаше /он/ жени у лице (Верт. 1970, 195). — Дете као дете зајаваше овде-онде. Сагибаше се. /Јанко/ говораше (Верт. 1970, 196). — Он се осећаше тако лако (Вер-

⁵⁷ Класе дајемо по чисто синхроничком критеријуму.

тер 1970, 196). — Он *осећаше* (Верт. 1970, 136). — Чуваше се да дигне пред собом мост (Верт. 1970, 197). — И то му *ласкаше* (Верт. 1970, 197). — /Васиљевић/ опет оштро *посматраше* жену... И он оштро *гледаше* Васиљевића (Верт. 1970, 197). — Јанко се толико поуздано *понашаше*... *Ходаше* /он/ поред ње равнодушно (Верт. 1970, 198). — А унутра се *осећаше* тако поуздан (Верт. 1970, 198). — *Падаше* и по која досетка (Верт. 1970, 199). — *Објашњаваше* /он/ обичним дружењем... У то доба /он/ *читаше* роман (Верт. 1970, 200). — Али их ипак /он/ *потпушташе*. Двапут му *падаше* на ум да спакује ствари... али се *вараше* (ШВ. 1970, 200). — *Остављаше* он (Верт. 1970, 200). — Сав је се знојио оа стида и јада кад се *сећаше* (Верт. 1970, 206). — Он ћутећи *ходаше*... /под неким осећањем које/ се у неку руку *преливаше* (Верт. 1970, 207). — И он се... *здржаваше* баш на томе (Верт. 1970, 208). — И са тога се све ово *зачињаваше* неком нејасном мишљу (Верт. 1970, 209). — Као да му *сметаше* мишљењу оно табање поред његових врата. (Верт. 1970, 209). — /Слика/ која се тако кокетно *прикрадаше* (Верт. 1970, 209). — /Јанко, који се/ *сећаше* Вертерове судбине (Верт. 1970, 211). — /Он/ с нестрпљењем *чекаше* да добу кући (Верт. 1970, 211). — Све, све му се *допадаше* (Верт. 1970, 212). — И он му у памети *стискиваше* руку (Верт. 1970, 212). — Тим се /он/ све више *збратимљаваше* с Вертером (Верт. 1970, 212). — /Он/ *чекаше*. Слатко му би кад *помишљаше* (Верт. 1970, 213). — Нарочито /он/ *уживаше* у својој мирноћи (Верт. 1970, 213). — Можда се тиме *задовољаваше* његово уробено властољубље (Верт. 1970, 214). — А с његовом женом *шеташе* се Јанко по парку (Верт. 1970, 215). — Поручник победилачки *причаше* и *увераваше* (Верт. 1970, 217). — Катанић са задовољством *слушаше* (Верт. 19—70, 221). — И друштво се све више *разлабављаше* (Верт. 1970, 199). — Ручком /Јанко/ *одбијаше* захвалност (Верт. 223). — Јанко му *изгледаше*² сав зелен (Верт. 1970, 223). — Тим пре што /Младен/ *гледаше* расположеног Катанића (Верт. 1970, 224). — Али му се боја никако *не примаше* (Верт. 1970, 224). — Младен *не чекаше* (Верт. 1970, 225). — Јанко се очајно *усиљаваше* (Верт. 1970, 226). — Младен *биваше* све живљи, и *доливаше* себи вина у чашу... /разговор који/ *немаше* овде места (Верт. 1970, 227). — Катанић оштро *посматраше* Младена, који... *изгледаше* читав мали атлет (Верт. 1970, 227). — Један му се одељак Младенове беседе особитом *допадаше* (Верт. 1970, 228). — На свима се *опажаше* лак, весео, вински дах (Верт. 1970, 228). — Јанко се *увијаше* (Верт. 1970, 229). — /Марс који/ *блешташе* (Вертер 1970, 229). — Кочијаш ми *причаше* (Верт. 1970, 230);

(bb) комбиновани облик

Младен *не знађаше* шта да каже (Верт. 1970, 226). — Кома Катанић *не знађаше* правога имена (Верт. 1970, 216);

(2) са глаголима -а/-е основа:

(aa) системски облик

Страшан и ужасан бес *раздираше* Анку (Нб. 1970, 178). — Она се још већма *напињаше* (Шв. 1970, 56). — И он *тапшаше* сам себе (Верт. 1970, 201). — *Дераше* се поручник (Верт. 1970, 202). — /од онога што/ његово бистро око *назираше* (Верт. 1970, 216). — Он је се, као што он то *зваше*, „израђивао“ (Верт. 1970, 187). — А мирноћом он *зваше* глумачко навлачење осмејка (Верт. 1970, 213);

(3) са глаголима -а/'е основа:

(aa) системски облик

Дизаше се густ дим (Шв. 1970, 84). — Она се мало *устезаше* (Шв. 1970, 88). — /Она/ *шапугаше* нешто (Пј. 1970, 103). — Доктор *приђе, обрташе* га (Ши. 1970, 152). — /Она/ *не дизаше* главе (Ши. 1970, 153). — /Поп/ нешто *шапугаше* (Ши. 1970, 154). — *Викаше* кмет (Х. 1970, 164). — /Он/ почесто *натезаше* да начини (Верт. 1970, 187). — Пред њом се он једном *разметаше* (Верт. 1970, 190—191). — /Марс који/ *трепташе* (Верт. 1970, 229). — /он/ *махаше* жени (Верт. 1970, 194). — То *затезаше* све горе и горе његовог положај (Верт. 1970, 197). — Али се /Јанко/ сваки час *обрташе* (Верт. 1970, 211). — И што се /Јанко/ више *примицаше* крају књиге, тим се више *збратимљаваше* с Вертером (Верт. 1970, 212);

(4) са глаголима -а/-је основа:

(aa) системски облик

И све се /он/ гласније *смејаше* (Верт. 1970, 205). — /он/ се *смејаше* обичној заблуди (Верт. 1970, 205). — И он се *смејаше* (Верт. 1970, 198). — Велинка се све слађе *смејаше* (Нб. 1970, 170). — Шапат *постајаше* све јаснији (Х. 1970, 159). — Баба се слатко *смејаше* (Шв. 1970, 65). — Макс се још гласније *смејаше* (Шв. 1970, 77). — Она ми пружи руку и *смејаше се* (Шв. 1970, 56);

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

(аа) системски облик

Он се све више збуњиваше (Верт. 1970, 197). — И положи како јој он казиваше свима коњима (Нб. 1970, 181). — И само се још нестрпљиво ишчекиваше мно владалац (Ши. 1970, 136). — Он уређиваше стазе по врту (Шв. 1970, 88). — И чист ваздух промакиваше ми кроз собу (Шв. 1970, 84). — /Ана/ притискиваше (Шв. 1970, 78). — Макс се искашљиваше кад уђе у собу (Шв. 1970, 76). — И усекњиваше се (Шв. 1970, 65). — Из тог шала провириваше јој лице (Шв. 1970, 62);

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

(аа) системски облик

Дете као дете зајаваше овде-онде (Верт. 1970, 196). — Поклицаваше Јанко у себи (Верт. 1970, 213);

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

(аа) системски облик

Али радозналост царствоваше на лицима свију (Вертер 1970, 189);

(8) са глаголима -а/-и основа:⁵⁸

(аа) системски облик

Она ме држаше испод руке (Шв. 1970, 83). — /Гаје/ владика стајаше (Ши. 1970, 152). — /од којих/ један држаше Станију (Х. 1970, 162). — Која се с поручником држаше испод руке (Верт. 1970, 185). — Он се већ држаше за мученика (Верт. 1970, 197). — /Марс који/ блешташе (Верт. 1970, 229). — /Слика/ бежаше од њега (Верт. 1970, 209). — /он/ држаше у руци (Верт. 1970, 210). — Тим пре што се /он/ бојаше (Верт. 1970, 228). — А унутра стајаше: „Ви сте још спавали“ (Верт. 1970, 209). — Макс ћуташе (Шв. 1970, 77). — Па ипак стајаше на улазу као безјак и ћуташе⁵⁹ (Верт. 1970, 202);

⁵⁸ Класе дајемо по чисто синхроничком критеријуму.

⁵⁹ Исп. Вуково: *ћутјети* (: данашњем *ћутати*) — *ћутим* (: данашњем *ћутим*).

(9) са глаголима -е/-и основа:⁶⁰

(аа) системски облик

/Она/ *врћаше* главом (Шв. 1970, 52, 54). — Ана *вираше* уплашено кроз одшкринута врата (Шв. 1970, 79). — Она плашљиво *сећаше* (Шв. 1970, 88). — *Виђаше се* да у кухињи гори ватра (Х. 1970, 159). — Чисто се и сад *стиђаше* речи (Верг. 1970, 191). — *Виђаше /се/* једна клупица (Верг. 1970, 196). — *Сећаше* цео дан с њоме и уз њу (Верг. 1970, 201). — За столом *сећаше* бригадир Вељко (Верг. 1970, 201). — *Сећаше /Јанко/* (Верг. 1970, 218, 223, 227);

(10) са глаголима -и/-и основа:⁶¹

(аа) системски облик

/Она/ и то *чињаше* некако тромо (Шв. 1970, 64). — Један се *бекељаше* (Шв. 1970, 87). — Пред зору се још слабо *пушаше* (Ши. 1970, 152). — Баш *звонјаше* на вечерњу (Ши. 1970, 155). — Једно од њих *ношаше* и свећу (Х. 1970, 163). — И он се *чуђаше* (Нб. 1970, 169). — И он */се/ бављаше* мишљу (Верг. 1970, 187). — Њега чисто *плашаше* помисао (Верг. 1970, 192). — А он час *по паљаше* и *гашаше* свећу (Верг. 1970, 193). — *Мишљаше* на матер (Верг. 1970, 193). — /дете/ које се *стидљиво смешаше* (Верг. 1970, 195). — Сад /Јанко/ *говораше* сасвим озбиљно (Верг. 1970, 196). — С алеје *вођаше* једна узана стазица (Верг. 1970, 196). — Али му се *чињаше* да су му уста оловом заливена (Верг. 1970, 196). — /он/ *не мишљаше* (Верг. 1970, 197). — И он *хваљаше* себе себи (Верг. 1970, 197). — Он упорно *тражаше* предмет за разговор (Верг. 1970, 197). — То га *довођаше* готово до очајања (Верг. 1970, 197). — То *чињаше* (Верг. 1970, 197). — Ма шта! — *мишљаше* Јанко — само да се говори! (Верг. 1970, 197). — Јанко се чисто очајно *бораше* да истраје (Верг. 1970, 197). — *Мишљаше* он (Верг. 1970, 198). — И даде се у мисли које се *труђаше* да одагна (Верг. 1970, 200). — И као да га та ситница *неодољиво гоњаше* да пречисти рачун (Верг. 1970, 201). — Све /он/ *мишљаше* на њу (Верг. 1970, 200). — Беше то некако очајање које га унутра *гоњаше* (Верг. 1970, 201). — Без сумње она с дететом! *Мишљаше* Катанић (Верг. 1970, 204). — *Мишљаше* он у себи (Верг. 1970, 207, 209, 211). — Сваки час му се *чињаше* да чује (Верг. 1970, 210, 208, 216, 221). — *Не носаше* никакве адресе (Верг. 1970, 209). — *Тражаше* (Верг.

⁶⁰ Класе дајемо по чисто синхроничком критеријуму.

⁶¹ Класе дајемо по чисто синхроничком критеријуму.

1970, 212). — /с нежношћу/ која не приличаше његовој нарави (Верг. 1970, 215). — Он овако мишљаше (Верг. 1970, 218). — Али Младен, наравно, мишљаше само на Јанка (Верг. 1970, 221). — Тиме мишљаше да је побио Младена (Верг. 1970, 226). — Он се чисто чуђаше (Верг. 1970, 227). — Мишљаше Катанић (Верг. 1970, 228);

(11) са глаголима *Ø-K^{on}/-e* основа:⁶²

(aa) системски облик

Дама лако скочи напоље. Тресаше главом и затури косу за уши (Шв. 1970, 61). — Али он се тресијаше (Верг. 1970, 205);

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

глагол бити /*будем*/

— у 3. л. sg. облика *беше*

У Младену *беше* као нека нова звезда (Верг. 1970, 230). — Катанићу *беше* већ тужно (Верг. 1970, 229). — Али преврат *беше* снажан. Злато *беше* лажно (Верг. 1970, 227). — Ствар одиста *не беше* за очајање (Верг. 1970, 218). — Никога *не беше* (Верг. 1970, 217, 218). — И то *беше* све (Верг. 1970, 215). — *Беше* од природе радознао (Верг. 1970, 214). — *Беше* ли и ово последица његовога васпитања (Верг. 1970, 212). — Цедуља *не беше* у куверту... Потписа *не беше* (Верг. 1970, 209). — *Беше* то некако очајање (Вертер 1970, 201). — То *беше* она (Верг. 1970, 190). — То *беше* познати харамбаша Никодије (Х. 1970, 164). — *Не беше* у њој ништа романтично (Х. 1970, 159). — То *бјеше* пошљедња његова ријеч (Ши. 1970, 154). — Земља *бјеше* свуда влажна (Ши. 1970, 144). — Мара *бјеше* сама у зачељу (Ши. 1970, 144). — *Бјеше* недјеља послје подне (Ши. 1970, 138). — И авлија *бјеше* пуна људи (Ши. 1970, 133). — Тамо горе *беше* нешто (Пј. 1970, 103);

глагол *моћи* /*могу*/

— у 3. л. sg. облика *могаше*

И притискиваше је што боље *могаше* (Шв. 1970, 78). — /речи/ којих се *не могаше* сетити (Верг. 1970, 193). — Али *не могаше* одмах прићи (Верг. 1970, 215);

— у 3. л. sg. облика *могадијаше*

⁶² Класе дајемо по чисто синхроничком критеријуму.

Попеску *не могадијаше* дуже издржати (Шв. 1970, 76);
глагол *ићи /идем/*

— у 3. л. sg. облика *иђаше*

Један просјак који *иђаше* на коленима пружи нама руку (Шв. 1970, 61). — Пред вече пође путем којим је она отишла и *иђаше* напред, а све му се чињаше (Верт. 1970, 210). — И стога *иђаше* све даље напред (Верт. 1970, 210).

(A) 1. л. pl.:

(1) са глаголима -а/-а основа:

∅

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

(3) са глаголима -а/-'е основа:

∅

(4) са глаголима -а/-је основа:

∅

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

∅

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

∅

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

∅

(8) са глаголима -а/-и основа:

∅

(9) са глаголима -е/-и основа:

∅

(10) са глаголима -и/-и основа:

∅

(11) са глаголима -∅-К^{оп}/-е основа:

∅

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

∅

(A) 2. л. *pl.*:

(1) са глаголима -а/-а основа:

∅

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

(3) са глаголима -а/-'е основа:

∅

(4) са глаголима -а/-је основа:

∅

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

∅

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

∅

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

∅

(8) са глаголима -а/-и основа:

∅

(9) са глаголима -е/-и основа:

∅

(10) са глаголима -и/-и основа:

∅

(11) са глаголима -∅-К^{оа}/-е основа:

∅

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

∅

(A) 3. л. pl.:

(1) са глаголима -а/-а основа:⁶³

Изгледаху у овај пар као два голуба (Верт. 1970, 219). — Вертерова јадиковања за само га срце *уједлаху* (Вертер 1970, 212). — У кавани за столом себаше бригадир Вељко, адвокат Нестор и управник купатила, и *играху* карата (Вертер 1970, 201). — Врата од каване, која *гледаху* у „мали парк“, беху широм отворена (Верт. 1970, 201). — Тим чудноватије *изгледаху* његове очи од двадесет, поред бркова од тридесет година (Верт. 1970, 187). — Црвени зраци из пећи *ударлаху* у моју постељу (Шв. 1970, 71). — Ноге нам *упадаху* до више чланака у неугажен снег; огромни хрстови бељаху се с оне стране с које је ветар духао (Шв. 1970, 62). — Они људи с новинама у ковчезима *извијлаху* њима својственим гласом (Шв. 1970, 61);

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

(3) са глаголима -а/-'е основа:

∅

(4) са глаголима -а/-је основа:

∅

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

∅

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

∅

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

∅

(8) са глаголима -а/-и основа:

Не виде оно двоје што *стојлаху* у засенку (Вертер 1970, 204). — Три четири пиштоља *лежаху* ту по земљи (Х. 1970, 164);

⁶³ Класе дајемо по често синхроничком критеријуму.

(9) са глаголима -е/-и основа:

Огромни храстови *бељаху се* (Шв. 1970, 62);

(10) са глаголима -и/-и основа:

∅

(11) са глаголима -~~о~~-К^{оп}/е основа:

∅

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

Кад већ *беху* у парку (Верг. 1970, 204). — У тај пар *беху* наспрам чесме (Верг. 1970, 218).

43. (В) Текст писама

(В) 1. л. sg.:

(1) са глаголима -а/-а основа:

(бб) комбиновани (перинтегрисани) облик

Оставши сам у Бечу *не знадијах* шта да радим од скуке, и бих пешке одјурно у Београд да не морадох чекати Светозара (П. 1970, 478);

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

(3) са глаголима -а/-'е основа:

∅

(4) са глаголима -а/-је основа:

∅

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

∅

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

∅

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

∅

(8) са глаголима -а/-и основа:

∅

(9) са глаголима -е/-и основа:

∅

(10) са глаголима -и/-и основа:

∅

(11) са глаголима -∅-К^{оп}/е основа:

∅

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

Најпре сам се радовао док *бејах* у Таранту јер ми Милица писаше да је могућно да ће Милорад доћи на излог (П. 1970, 431). — Да ли *бејах* детињаст, лакомислен или занет послом те не видех опасност (П. 1970, 449).

(В) 2. л. sg.:

(1) са глаголима -а/-а основа:

∅

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

(3) са глаголима -а/-'е основа:

∅

(4) са глаголима -а/-је основа:

∅

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

∅

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

∅

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

∅

(8) са глаголима -а/-и основа:

∅

(9) са глаголима -е/-и основа:

∅

(10) са глаголима -и/-и основа:

∅

(11) са глаголима ∅-К^{оп}/-е основа:

∅

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

∅

(В) 3. л. sg.:

(1) са глаголима -а/-а основа:

И грдећи је *увераваше* ме /Светозар/ да је све покварио (П. 1970, 476). — Пре једном код Новаковићевих /он/ *причаше* ми да сте се у једном писму сећали и мене (П. 1970, 551). — Његова рука *спушташе се* на колена (П. 1970, 491);

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

(3) са глаголима -а/-'е основа:

Најпре сам се радовао док бејаш у Таранту јер ми Милкица *писаше* да је могућно да ће Милорад доћи на излог (П. 1970, 431). — Његова рука час по *дизаше се* више главе (П. 1970, 491);

(4) са глаголима -а/-је основа:

Ø

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

Само што море *затљускиваше* обалу (П. 1970, 435). — Хтедох да заспим, али оно све јаче *наваљиваше* (П. 1970, 443);

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

Ø

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

Ø

(8) са глаголима -а/-и основа:

Кад се једанпут већ докотурах и у^бо^х у собу — он *лежаше* изнемогао на кривој постељи (П. 1970, 432);

(9) са глаголима -е/-и основа:

Ø

(10) са глаголима -и/-и основа:

Ø

(11) са глаголима Ø-К^{он}/-е основа:

Ø

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

глагол *бити* /*будем*/

— у 3. л. sg. облика *беше*

Ове ноћи *беше* ми оно баш мило (П. 1970, 493). — Јер ми чисто криво *беше* да се ја свуда морам наћи (П. 1970, 431). — Али море *беше* баш под нашим прозором (П. 1970, 434);

глагол *моћи* /*могу*/

— у 3. 1. сг. облика *могаше*

Ама земља се не могаше сагледати (П. 1970, 434);

— у 1. л. sg. облика *могах*

Не могах је више видети (Х. 1970, 160). — *Не могах* ништа даље видети (Х. 1970, 161).

(В) 1. л. pl.:

(1) са глаголима -а/-а основа:

∅

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

(3) са глаголима -а/-'е основа:

∅

(4) са глаголима -а/-је основа:

∅

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

∅

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

∅

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

∅

(8) са глаголима -а/-и основа:

∅

(9) са глаголима -е/-и основа:

∅

(10) са глаголима -и/-и основа:

∅

(11) са глаголима \emptyset -K^{оп}/-е основа:

\emptyset

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

глагол *моћи* /могу/

— у 1. л. пл. облика *могасмо*

Обојица *не могасмо* му ићи у помоћ (П. 1970, 432).

(B) 2. л. пл.:

(1) са глаголима -а/-а основа:

\emptyset

(2) са глаголима -а/-е основа:

\emptyset

(3) са глаголима -а/-'е основа:

\emptyset

(4) са глаголима -а/-је основа:

\emptyset

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

\emptyset

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

\emptyset

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

\emptyset

(8) са глаголима -а/-и основа:

\emptyset

(9) са глаголима -е/-и основа:

\emptyset

(10) са глаголима -и/-и основа:

∅

(11) са глаголима -∅-К^{оп}/е основа:

∅

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

глагол *бити* /*будем*/

— у 2. 1. пл. облика *бесте*

Али ви *бисте* далеко (П. 1970, 435).

(В) 3. л. *pl.*:

(1) са глаголима -а/-а основа:

Време је било тихо, вода мирна, а таласи *забрчкаваху* лађу (П. 1970, 434);

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

(3) са глаголима -а/-'е основа:

∅

(4) са глаголима -а/-је основа:

∅

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

∅

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

∅

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

∅

(8) са глаголима -а/-и основа:

∅

(9) са глаголима *-е/-и* основа:

∅

(10) са глаголима *-и/-и* основа:

∅

(11) са глаголима *-∅-К^{он}-е* основа:

∅

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

∅

44. Глаголске класе по свим лицима посматране су по критеријуму који се кристалисао у маси 3. 1. sg. Он је дао наведених 12 класа са строго синхроничног гледишта, а грађа, дата у тако нужној схеми, показује строгу граматичку правилност. Тако, на пример, у критичној категорији *-и/-и* основа (10) у 3. 1. sg. налазимо само: *ношаше* (Х. 1970, 163), *гашаше* (Верт. 1970, 193), у категорији *-е/-и* основа (9) у 3. л. pl. само: *бељаху се* (Шв. 1970, 62) и сл.

45. У категорији глагола на *-а/-а* основу (1), у погледу глагола *знати /знам/* школска граматика Лазаревићеве епохе даје основе: *знати — знам* и *знати — знадем*, па према томе имперфекат: *знах, знаше ...* и *знадијах, знадијаше*.⁶⁴ У језику Л. К. Лазаревића тај облик је: *знашаше* (Верт. 1970, 216, 226) у 3. 1. sg., али *знадијах* (П. 1970, 478) у 1. л. sg.

46. Категорија облика са глаголима комбинованог односа основа (12) на ограниченом броју глагола показује граматичку схему:

гл. *бити /будем/*

	сингулар		плаурал	
	бејах	+	1. ∅	
1.	бех	—	бејасте	—
	∅		2. бесте	+
2.	беше/бјеше	+	бејаху	—
	∅		3. беху	+
3.	бејаше/бијаше	—		

⁶⁴ Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, 218, 220.

гл. *моћи /могу/*

сингулар		плюрал
могах	+	
1. могах		1. ∅
могадијах	—	
2. ∅		2. ∅
могаше	+	
3. ∅		3. ∅
могадијаше	+	

Нормативна граматика дате језичке епохе наводи облике: 1. *бејах / бех; бејаше / беше; бејаше / беше* — 1. *бејасмо / бесмо; бејасте / бесте; бејаху / беху*, односно облике: 1. *могах, могаше* итд.⁶⁵ У тако датој граматичкој схеми Л. К. Лазаревић бира у sg.: 1. л. *бејах, беша*, 3. л. *беше / бјеше*, односно у плуралу: 2. л. *бесте* и 3. л. *беху*, а уз 3. л. sg. *могаше*, како смо горе видели, употребљава и *могадијаше*.

(b) Имперфективни аорист

47. С обзиром на у науци већ констатовану реткост овога облика,⁶⁶ мора се рећи да у Лазаревићевом приповедачком тексту он пада у очи као облик који није ни редак (38 примера на узорку од 187 страница није безначајна количина), ни необичан, а ни неочекиван. За изабрани тип лингвистичке и екстралингвистичке анализе нужно дат по напред утврђеним строго синхроничким класама глагола, и по датој граматичкој схеми, морфолошки распоред овога облика је следећи:

(A) Наративни текст

(A) 1. л. sg.:

(1) са глаголима -а/-а основа:

∅

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

⁶⁵ Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, стр. 214, 223.

⁶⁶ М. Стевановић, Значење аориста имперфективних глагола, ЈФ XXVII/1—2, Београд 1966—1967, стр. 165—183.

(3) са глаголима -а/'е основа:

∅

(4) са глаголима -а/-је основа:

∅

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

∅

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

∅

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

∅

(8) са глаголима -а/-и основа:

∅

(9) са глаголима -е/-и основа:

Ја те *не видјех* ни да се крстиш (Ши. 1970, 142)*

(10) са глаголима -и/-и основа:

Ја се *противих* и држах крепко отворену књигу (Шв. 1970, 55). — Па падох ничице и *молих се* по стоти пут (Пј. 1970, 104);

(11) са глаголима -∅-К^{оп}/-е основа:

∅

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

∅.

(A) 2. л. sg.:

(1) са глаголима -а/-а основа:

∅

* Може бити и двовидски глагол. Граматика Лазаревићеве епохе, међутим, даје пар: импф. *видѣх*... — аор. *видех* (в.: Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, стр. 231).

(2) са глаголима -а/-е основа:

Ø

(3) са глаголима -а/'е основа:

Ø

(4) са глаголима -а/-је основа:

Ø

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

Ø

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

Ø

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

Ø

(8) са глаголима -а/-и основа:

Ø

(9) са глаголима -е/-и основа:

Ø

(10) са глаголима -и/-и основа:

Ø

(11) са глаголима -Ø-К^{оп}/-е основа:

Ø

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

Ø

(A) 3. л. sg.:

(1) са глаголима -а/-а основа:

Ø

(2) са глаголима -а/-е основа:

Ø

(3) са глаголима -а/'е основа:

Ø

(4) са глаголима -а/-је основа:

Поп заћута и даде се у мисли. И Владика ћути. То тако *граја* неко вријеме, онда рече поп (Ши. 1970, 130);

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

Ø

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

Ø

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

Ø

(8) са глаголима -а/-и основа:

Ø

(9) са глаголима -е/-и основа:

Ø

(10) са глаголима -и/-и основа:

Ø

(11) са глаголима -Ø-К^{оп}/-е основа:

Ø

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

глагол *бити* /*будем*/

— у 3. л. sg. облика *би*

Би ми непријатно (Шв. 1970, 68). — *Би ми криво* (Шв. 1970, 68). — *И би му врућина*, и он се чућаше како је то (НБ. 1970, 169);

глагол *моћи* /*могу*/

— у 3. л. sg. облика *може*

Поручик Васиљевић *не може* отрпети да чак у присуству удовичину не обнародује своје дивљење (Верг. 1970, 190);

глагол *хтети* /хоћу/

— у 3. л. sg. облика *хтеде*

Хтеде викати /он/ (Верг. 1970, 202);

— у 3. л. sg. облика *хте*

Попеску *не хте* јести. Она ми изгледаше уврећена. *Не хте* ништа више говорити (Шв. 1970, 51);

глагол *ићи* /идем/

— у 3. л. sg. облика *иде*

Смејаше се, истина, али им смех *не иде* од срца (Нб. 1970, 170).

(A) 1. л. pl.:

(1) са глаголима -а/-а основа:

∅

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

(3) са глаголима -а/-'е основа:

∅

(4) са глаголима -а/-је основа:

∅

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

∅

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

∅

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

∅

(8) са глаголима -а/-и основа:

∅

(9) са глаголима -е/-и основа:

∅

(10) са глаголима -и/-и основа:

Она се заљуља и прислони на зид. Била је бледа као снег који малопре *газисмо*. Из очију јој грунуше сузе (Шв. 1970, 65). — Седосмо доле на патос крај ње; *љубисмо* је у руку (Пј. 1970, 103);

(11) са глаголима -∅-К^{оп}/-е основа:

∅

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

глагол *ићи* /идем/

— у 1. л. пл. облика *идосмо*

Када јуче *идосмо* у варош по требовање, а наш комисар донесе новине (Ши. 1970, 154);

глагол *бити* /будем/

— у 1. л. пл. облика *бисмо*

Када *бисмо* на по́ басамака, стегнем је крепко за руку и погледам је (Шв. 1970, 65).

(А) 2. л. пл.:

(1) са глаголима -а/-а основа:

∅

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

(3) са глаголима -а/-'е основа:

∅

(4) са глаголима -а/-је основа:

∅

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

∅

(6) са глаголима -ава/-ава основа

∅

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

∅

(8) са глаголима -а/-и основа:

∅

(9) са глаголима -е/-и основа:

∅

(10) са глаголима -и/-и основа:

∅

(11) са глаголима -∅-К^{оа}/-е основа:

∅

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

∅.

(A) 3. л. *pl.*:

(1) са глаголима -а/-а основа:

Опет ми *се ређаше* слике (Шв. 1970, 69). — И они отпратише попа у варош, а цијелим путем *бацаше* пушке и *пјеваше* (Ши. 1970, 126). — Чудно да млађи људи *сматраше* цијелу ствар за изгубљену (Ши. 1970, 149). — Час *пô му падаше* на памет којекаке анегдотице, али он ипак *ћута*ше (Верг. 1970, 196). — И тако *побоше*. Обоје *осећаше* да су нашла, иако незгодан, ипак једини могућан модус вивенди (Верг. 1970, 198). — Сви мирно и не мичући се *гледаше* (Верг. 1970, 199). — Приставише „машину“ за каву, *ћергаше*, *попише*; па Јанко оде у своју собу (Верг. 1970, 200). — У кавани за столом у углу *себаше* бригадир Вељко, адвокат Нестор и управник купатила, и играху карата. У другом углу *бубњаше* и *свираше* Цигани... У горњем челу тога друштва *себаше* поручик Васиљевић (Верг. 1970, 201). — Шмурну се и под воду, али и више његове главе *избијаше* велики клобукови (Верг. 1970, 205). — И по томе

што се њихове нарави *подудараше* (Верт. 1970, 214). — И стога што им се интереси никад и ни у чему *не укриташе* (Верт. 1970, 215). — Сузе које им од смеха *удараше* (Верт. 1970, 224). — Доле у парку *црнеше се дрва, горе блисташе звезде* (Верт. 1970, 229). — Да ли се само кроз влажне очи *јаче растураше* његове зраке (Верт. 1970, 230);

(2) са глаголима -а/-е основа:

∅

(3) са глаголима -а/'е основа:

Он *ћутећки* ходаше поред ње, а груди му *бректаше* под неким осећањем (Верт. 1970, 207). — И Младен, и Марија, и Јанко, па и Џуја, *брисаше* сузе које им од смеха *удараше* (Верт. 1970, 224);

(4) са глаголима -а/-је основа:

Али се ниједна не обесели томе гласу. *Смејаше се*, истина, али им смех не иде од срца (НБ. 1970, 170);

(5) са глаголима -ива/-ује основа:

∅

(6) са глаголима -ава/-ава основа:

∅

(7) са глаголима -ова/-ује основа:

∅

(8) са глаголима -а/-и основа:

И други *поустајаше*. Сви *ћуташе*. Баба изиђе плашљиво из собе (Шв. 1970, 78). — Кола одоше. Њих две *стајаше* саме на путу (Верт. 1970, 194);

(9) са глаголима -е/-и основа:

Доле у парку *црнеше се дрва, горе блисташе звезде* (Верт. 1970, 229);

(10) са глаголима -и/-и основа:

Ту они *говорише* које о чему, а највише о путу и о Мари (Ши. 1970, 133). — Из уста и носа лоптила му је крв,

а ноге *висише* као мртве (Ши. 1970, 151). — И с тим речима, које се нимало *не односише* на говор г. Недића, упути се у гостионицу (Верг. 1970, 188). — Дуго га *мучише* те речи (Верг. 1970, 193). — Тако *пролазише* дани (Верг. 1970, 200). — Обоје *говорише* неприродно веселим и раздражено немарним тоном (Верг. 1970, 223);

(11) са глаголима -Ѕ-К^м/е основа:

Ø

(12) са глаголима комбинованог односа основа:

глагол *бити /будем/*

— у 3. л. pl. облика *бише*

И мада му мисли *бише* на сасвим другој страни, ипак се осећаше умирен (Верг. 1970, 220);

глагол *хтети /хоћу/*

— у 3. л. pl. облика *хтедоше*

Хајдуци се још *хтедоше* одупрети, ал' кад Тима замлата секиром, они побацаше јатагане и предаше се (Х. 1970, 164).

48. (В) Текст писам а. — Заступљена су само три граматичка лица са по једним примером, па те примере дајемо само у сегменту граматичке схеме који одговара морфолошком типу глагола, са одговарајућом бројном ознаком датог сегмента:

(В) 1. л. sg.:

(10) са глаголом -и/-и основа:

Те тако ја сâм с мојим побратимом Костом *сладох* у Таранту, уздишвћи што никога од вас нема с киме да делимо уживања (П. 1970, 431);

(В) 3. л. sg.:

(12) са глаголом комбинованог односа основа:

Шта *би* с киријом? (П. 1970, 512);

(B) 3. л. *pl.*:

(1) са глаголом -а/-а основа:

Уз ово писмо иду и два позоришна комада: Царица и Пукovníк и војник, који бадава *чамаше* у београдском Народном позоришту (П. 1970, 408).

(c) Текстурално амбигвални облици

49. Примери означени горе датом апсолутно условном ознаком т. а. о. и исто тако апсолутно условно обележени амбигвитетом такви су само за писани језик. Са том условњеношћу треба и узимати ово њихово издавање у посебну групу. Деле се на две подгрупе које чине:

(а) Група чистог морфолошког амбигвитета, са представницима:

(A) приповедачки текст

(1) глагола -а/-а основа:

(aa) Ја *лупах* орахе и *давах* јој, она их замакаше у мед (Шв. 1970, 51). — Кад остасмо сами, ја се подбочих на руку и *гледах* јој у очи (Шв. 1970, 51). — Добох у своју собу. Не знам откуд, па ипак *осећих* се уврећен (Шв. 1970, 52). — Ја се бејих нагнуо над књигу и *гледах* илустрације (Шв. 1970, 54). — Ја се противих и *држах* крепко отворену књигу (Шв. 1970, 55). — Ја добох до прозора и *гледах* је са стране (Шв. 1970, 58). — Ја је узех за руку, ... *миловах* је (Шв. 1970, 59). — Мени помрче свест. Ама јесам ли ја будала? — *питах се*. Куд сам загазио? (Шв. 1970, 64). — Ја *гледах* само у њу. И њој беше тужно и хладно (Шв. 1970, 68). — Њена слика непрестано ми лећаше испред затворених очију. Ја опет *ходах* с њом по Ваљеву, и би ми необично тужно (Шв. 1970, 69). — Ја *ћутах*. Туманов гледаше, онда запита Макса (Шв. 1970, 77). — И још крепче га стегнух и *гледах* му у очи (Шв. 1970, 79). — *Гледах* у небо и *слушах* крекетање жаба (Шв. 1970, 83). — Ја се *опраштах* с њоме и тражних и грлих је и бејих готов да је не оставим до смрти (Шв. 1970, 86). — Много би њојзи било да јој одредите и ово што досада *држах* (Ши. 1970, 125). — А ја и не *сањих* да ми је суђено да целу ноћ нећу тренути (Х. 1970, 156);

(bb) На један стуб од звонаре стојао је наслоњен Павло Берић и као соко *гледа* у помрчину. У тај пар из школске

авлије изибоше једна кола, па готово трком побоше улицом (Ши. 1970, 147);

(сс) Ми и нехотично *чекасмо* док они пребоше преко тротоара. Онда побосмо даље (Шв. 1970, 61). — Ја опет ударих лево... и ми *стајасмо* пред огромним парком у коме владаше пуна ноћ (Шв. 1970, 62). — Изабосмо из села, *стисмо* људе, *стизасмо* и стизаху нас кола (Ши. 1970, 149). — Већ се приближаваше Петровдан. Сваки дан *ишчекивасмо* Марину поруку за кола (Ши. 1970, 143). — Од некуд допираше до нас тонови од фаготе. Ми *корачасмо* по њима даље, све даље (Шв. 1970, 70). — Али бабо не уђе у собу. Залуд ми *чекасмо*. И дан забели, ја и Бокица заспасмо, а он не дође (Пј. 1970, 104). — Причао је многа чуда што је видио у Биограду, да му једва *вјеровасмо* (Ши. 1970, 135). — Покуњисмо се, па *ћутасмо* (Ши. 1970, 138). — *Питасмо* узбуњене сељаке (Ши. 1970, 149). — Већ се *примицасмо* селу. Онда ја закопчам блузү (Ши. 1970, 154);

(В) текст писама

(1) глагола -а/а основа:

(аа) И ја *гледах* како је небо као пека поклопило воду; *гледах* и чудих се (П. 1970, 434). — И ја се по старом шћућурих и *чеках* да прође облак туге (П. 1970, 435). — Јер данас га /писмо/ *читах* и не умем да вам кажем како ме осећање обузима (П. 1970, 442). — Те су ме ствари, јер им *чеках* размршај, и задржавале да Вам одмах не песах (П. 1970, 477);

(3) глагола -а/'е основа:

(dd) Међутим, кад би ти могао, Марко, да узмеш, као што ми *писасте*, на твоје име (П. 1970, 446). —

(аа) Тај умор био је узрок што вам досад *не писах* (П. 1970, 473). — Кад се сетим како себах с Вама у вагону, где не дадох маха мисли да је то опроштајни час, јер *лагах* себе (П. 1970, 477). — И задржавале да Вам одмах *не писах* (П. 1970, 477);

(8) глагола -а/и основа:

(аа) Кад ја уђох, он се гушаше од радости, а ја *стајах* као скамењен од туге и чуда да се онака граба толико поруши (П. 1970, 446);

(b) група морфосинтаксичког (комбинованог морфолошког и синтаксичког) амбигвитета, са представницима:

(A) приповедачки текст

(1) глагола -а/-а основа:

И обоје *гледаше* у травку (Верт. 1970, 207). — Јер из Катанићевих очију *сијаше* поузданост и одушевљена мирноћа (Верт. 1970, 220). —

(3) глагола -а/-'е основа:

Пред гостионицом већ сеђаху и стајаху гладни гости, а сунце изгледаше некако суморно, ... уз малено брдашце пењаху се једна кола с арњевима, и на њима *звекеташе* мачка и папуча која с катраницом висаше о срчаници (Верт. 1970, 188);

(8) глагола -а/-и основа:

Обоје *ћугаше*. Марија се наслони на прозор и гледаше напоље (Верт. 1970, 229);

(9) глагола -е/-и основа:

Цео дан не проговорише речи ... и као да *бежаше* једно од другога, а ипак се сваки час као нехотично сукобљаваху (Верт. 1970, 207);

(12) глагола комбинованог односа основа:

Узбуђење је било с обе стране подједнако ... да једно друго *не могаше* посматрати хладним оком (Верт. 1970, 222).

С обзиром на квантитативну заступљеност грађе, као што се види, и овде смо примере дали наводећи само оне сегменте граматичке схеме глагола по морфолошком типу који су могли бити попуњени реализованим могућностима (тј. сегменте 1, 3, 8, 9 и 12).

50. Док смо у групи примера чистог морфолошког амбигвитета (а) могли ставити и принципску поделу на категорије (aa), (bb), (cc) и (dd), које заправо — упркос амбигвитету — и м п л и ц и р а ј у припадност датом граматичком лицу, јер је, наиме, у питању само нејасност која произилази из идентичности облика (без акцента и дужине) 1. л. sg. имперфекта и 1. л. sg. аориста, 3. л. sg. аориста и 3. л. sg. презента, 1. л. pl.

имперфекта и 1. л. pl. аориста и 2. л. pl. имперфекта и 2. л. pl. аориста датих глаголских класа, у другој групи примера (b) морфосинтаксичког амбивитета ту поделу не можемо дати без двостраног језичког тумачења. Уз поновљено стриктно ограничење на писани текст као услов анализе, наиме, нађени примери (којих није мало) могу имати следећа тумачења/трансформе (у поретку који је горе дат), уз тумачење схеме конгруенције $S \leftarrow P$, у којој је ознака K_t = конгруенција формална и K_s = конгруенција семантичка:

обоје гледаше (1) /њих/ обоје_S K_t = 3. л. sg. имперфекта
гледаше_P
(2) он_S /обоје/
гледаше_P K_s = 3. л. pl. имперфек-
тивног аориста

/за (1): $S = N$. sg. збирног броја, $P = sg.$; за (2): $S = N$. pl. заменице, $P = pl.$ /

поузданост и (1) /p+m/_S сијаше_P K_s = 3. л. sg. имперфекта
мирноћа си- (2) p_{S1} + m_{S2} сијаше_P K_t = 3. л. pl. имперфек-
јаше тивног аориста

/за (1): $S = /S_1 + S_2/$, $P = sg.$; за (2): $S = S_1 + S_2$, $P = pl.$ /

мачка и па- (1) /m+p/_S звеке- K_s = 3. л. sg. имперфекта
пуча звеке- таше_P
таше (2) m_{S1} + p_{S2} звеке- K_t = 3. л. pl. имперфек-
таше_P тивног аориста

/за (1): $S = /S_1 + S_2/$, $P = sg.$; за (2): $S = S_1 + S_2$, $P = pl.$ /

једно од дру- (1) једно_{S1} /од K_t = 3. л. sg. имперфекта
гога бежаше другога/ бе-
жаше_P
(2) једно_{S1} + друго_{S2} K_s = 3. л. pl. имперфек-
бежаше_P тивног аориста

/за (1): $S = N$. sg. броја, $P = sg.$; за (2): $S = S_1 + S_2$, $P = pl.$ /

обоје ћуташе (1) /њих/ обоје_S K_t = 3. л. sg. имперфекта
ћуташе_P
(2) он_S /обоје/
ћуташе_P K_s = 3. л. pl. имперфек-
тивног аориста

/за (1): $S = N$. sg. зб. броја, $P = sg.$; $S = N$. pl. личне заменице, $P = pl.$ /

једно друго не могаше посма- трати хладним оком	(1) <i>ј е д н о_s /друго/ не могаше_p</i>	$K_1 = 3. \text{ л. sg.}$ имперфекта
	(2) (једно) _{s1} + (друго) _{s2} не могаше _p	$K_2 = 3. \text{ л. pl.}$ имперфек- тивног аориста

/за (1): S = N. sg. бр./зам., P = sg.; за (2): S = S₁+S₂, P = pl./.

Ако последњи од примера и искључимо из „спорних“ при-
мера с обзиром на чињеницу да Л. К. Лазаревић има у 3. л. sg.
дистинкцију *могах*: *могох*, као дистинкцију за имперфекат гл.
моћи према аористу, нпр.: *Не могах је више видети* (в. т. 43):
Али ти јуче не *могох* писати, што сам јуче опет путовао (П.
1970, 573), те с обзиром на могућност да се успостави и схема
дистинкције: /они/ *могаше*: /они/ *могоше*, за однос имперфекат:
аорист, иако ту схему, с обзиром на недостатак примера /они/
могоше, у језику Л. К. Лазаревића нисмо могли наћи, ипак
остаје доста примера који дају основа закључку о примар-
ној морфолошкој, а затим и морфосинтаксичкој
условљености употребе имперфективног аориста, с једне стране,
и имперфекта с друге стране, која је, у многим случајевима, не-
зависна од пишчевог осећања за све семантичко-синтаксичке
вредности једног и другог облика.

51. Примери релевантних облика за доказивање морфо-
лошке, односно морфосинтаксичке основе за врлу живу упо-
требу иначе мртвих облика имперфекта и имперфективног аори-
ста, укрштени са основама, посебно са онима са -а у инфини-
тиву, распоређени су у индикативну граматичко-статистичку
схему:

(I)

основе односа	(а) импер- фекат	(б) импф.		(с) т. а. о.		
	3. л. sg.	аорист	3. л. pl.	-ше:	-смо/-сте:	-ах
				/-āх/		
(1) -а/-а	96	17	2	11		25
(2) -а/-е	8	—	—	—		—
(3) -а/-'е	15	2	1	—	1	—
(4) -а/-је	8	—	—	—	—	—
(5) -ива/-ује	11	—	—	—	—	—
(6) -ава/-ава	2	—	—	—	—	—
(7) -ова/-ује	1	—	—	—	—	—
(8) -а/-и	14	2	2	—	—	1
(12) -комб. (мога-ше)	—	—	1	2	—	—
	155	21	6	13	1	26
		182		40		

(II)

основе односа	(а) имперфекат	(В) имперфективни аорист
	1. л. sg.	1. л. sg.
(1) -а/-а	—	—
(2) -а/-е	—	—
(3) -а/'е	—	—
(4) -а/-је	—	—
(5) -ива/-ује	—	—
(6) -ава/-ава	—	—
(7) -ова/-ује	—	—
(8) -а/-и	—	—
(12) — комб.	6	1
	6	1

Из ње се види да у датим облицима, од њих 222, масу од 80% (182) испуњавају облици са карактеристичним *-аше*, да релевантни облици на *-смо/-сте* и *-ах*, као и 6 облика на *-аше* пре њих, у исто тако релативно великом броју (4) заправо припадају категорији условно обележеној са (с) т. а. о., коју смо за писани језик, наравно, окарактерисали амбигвитетом, и морфолошким и синтаксичким, одн. за ово друго — тачније: морфосинтаксичким, који је могућно решавати само контекстом, одн. екстралингвистички исказано — и поверењем у језичко осећање нашега писца, за кога је наука о језику, управо анализирајући категорију имперфективног аориста према имперфекту, већ давно констатовала да је „уопште имао сигурно осећање језика“ и да су, с друге стране, ова „оба претеритална проста времена код њега /.../ у врло широкој употреби“, те да се, заиста, не може кад је он у питању, говорити о нетачности „осећања значења аориста и имперфекта“.⁶⁷

52. При томе се мора поступати с великом опрезношћу, па језички коментатор, полазећи од датих лингвистичких и екстралингвистичких факата, може указати и на графичке омашке које у каснијим редакцијама могу имати и комплетне језичке последице. Тако се, на пример, у издању Лазаревићевих дела МС и СКЗ 1970. појављује следећа контекстуална ситуација:

Ја прво духнух на нос да не прснем, онда се опет стегох и одговорих му што сам могао хладније:
Он сав позелени:

— Ви изговористе реч берберин некако презриво, то је неколегијално од вас.

⁶⁷ М. Стевановић, Један прилог објашњењу значења имперфективног аориста, НЈ VII, 4, Београд 1940, стр. 102 и д.

— О, о! — *говораше уврећени Туманов и Попеску.*

Ана ми беше стала на ногу и притискиваше је што боље могаше.

У мени се кухаше.

Сви *ћуташе*. Баба изиђе (Шв. 1970, 78).

Тумачење првог истакнутог примера било би једноставна идентификација облика уколико би реченица гласила:

— О, о! *говораше*_р уврећени Туманов_{н1}: $S_1 = N. sg.$
 $P_1 = sg.$
 $K_t = 3. л. sg.$
 имперфекта

Оно је нешто сложеније јер је овде написано:

— О, о! *говораше*_р уврећени Туманов_{н1} и Попеску_{с2}
 тј. реченица са два субјекта, а она у Лазаревићевом узусу, како смо видели већ напред (в. т. 12 с) допушта или:

(а) имперфекат, 3. л. рl.

— О, о! *говораху* уврећени Туманов и Попеску
 или допушта:

(б) имперфективни аорист, 3. л. рl.

— О, о! *говорише* уврећени Туманов и Попеску
 или, најзад, допушта:

(а) имперфекат, 3. л. sg

— О, о! *говораше* уврећени Туманов и /*говораше/ Попеску

Питање је, отуда, зашто је у датој контексту уз облике трајних глагола у имперфекту: *говораше*, *притискиваше*, *кухаше* (уз перфективне аористе који су сасвим уобичајени) морао доћи трајни глагол у аористу: Сви *ћуташе*. Баба изиђе (Шв. 1970, 78), а да једновремено није напред дошла реченица која би такође садржала имперфективни аорист: *Говорише* Туманов и Попеску? Или — зашто и овде нису употребљени облици 3. л. рl. имперфекта, или бар 3. л. sg. имперфекта у првом примеру, а 3. л. рl. имперфекта, тј. онако као што имамо у примеру:

У кавани за столом у углу *сеђаше* бригадир Вељко, адвокат Нестор и управник купатила, и *играху* карата (Верт. 1970, 201) —

— о којем је напред било речи (в. т. 13), а који је у једнакој семантичко-синтаксичкој ситуацији.

Одговор нам даје текстолошки поступак. Наиме, узимајући друго једно издање Лазаревићевих дела, идући уназад, већ у издању целокупних дела Л. К. Лазаревића у Библиотеци српских писаца „Народне просвете“ (Београд 1929) налазимо да наведени одломак садржи реченицу:

— О, о! *говорише*, увређени, Туманов и Попеску (Шв. 1929, 48) —

— дакле, са обликом 3. л. рl. имперфективног аориста. Поред тога, консултација овога издања исправља и облик 3. л. sg. презенте из друге реченице наведене контекстуалне ситуације. Наиме, у издању дела „Народне просвете“ из 1929. г. та реченица гласи: Он сав *позелене* (стр. 48), тј. садржи облик 3. л. sg. аориста, чиме је и ту у складу са основним обликом приповедања у датом контексту. Сви перфективни глаголи у датоме контексту су у облику наративног аориста: *обузе* језа, *ја се стегох* и *уздржах се*, *Макс побесне*, *рече он*, *одговорих му*, Он сав *позелене*, *баба устаде*, мени *се одсекоше* ноге, *не одговорих*, *устах* од стола и *стах* крај прозора, *поустајаше*, *баба изиђе*, Ана *оде* итд., одн. имперфективни глаголи — у облику имперфекта: *притискиваше* је, у мени *се кухаше*, а два наведена имперфективна глагола (*говорише* и *ћуташе*) у 3. л. рl. аориста (в. стр. 48 тога издања). Најзад, узгред, може се рећи да издање МС и СКЗ има и интервенцију која је уклонила зарезе у реченици *О! О! — говорише, увређени, Туманов и Попеску*, те је од апозитива добијен атрибут. Све ово указује на потребу да се поново прегледа оригинал у односу на редакције, јер је, са овим граматичким разликама, у питању ипак и различитост исказа.

А и у описаноме — као датој компликацији језичког тумачења — огледа се заправо утицај морфосинтаксичког елемента: категорија имперфективног аориста ослања се на секвенце са обликом имперфекта, пре свега на оне са подударним синхронно-морфолошким елементом *-ше*. А овоме подршку дају облици са потпуном писаном једнакошћу, а са субјекатском секвенцом која је обележена амбигвитетом, тј. са субјектом који припада типовима: /S₁+S₂+S₃.../ или S/N. зб. број/ и сличним.

Дати језички системи „одржавања“ имперфекта и имперфективног аориста, а они инсистирају на морфологији, могу се потврдити екстралингвистичком периодизацијом: у матерњем говору Лазаревићевом „имперфекат се скоро потпуно из-

губио“, за неке примере његове испитивачи чак кажу да су „више лексичке појаве него делови системе глаголских облика,“⁶⁸ а то у логичној консеквенци погађа и имперфективни аорист. Најзад, у оквиру исте периодизације, довољно је вратити се констатацији да је изградња граматичког мишљења Л. К. Лазаревића, у врло значајном своме делу, почивала на слободном комбиновању школованог, па чак и — рекли бисмо — школског, и спонтаног елемента у језичком исказу (в. т. 42, 57).

(4) Морфосинтакса перфекта / плусквамперфекта
и сродних појава

53. Реч је о категоријама односа обличке секвенце према синтаксичкој, и то у једном од најтипичнијих видова. Дате категорије обухватају перфекатску / плусквамперфекатску секвенцу у схеми: *се + је > сѐ, ме + је > мѐ, те + је > тѐ* и *ја, ју/је + је > јѐ* / + партицип на *-л/*. Она се у разматрању крњег перфекта, кад је реч о његовим синтаксичко-семантичким особинама, изоставља, сасвим природно,⁶⁹ док се у граматичким системима региструје као облик који формално нема помоћне морфеме *је*, а у нормативном делу тих система региструје се напоредност *се + је // се* и наведених секвенци, одн. претежност једних или других, са нормативном поуком о њиховој равноправности.⁷⁰

У литератури, поред тога, указује се на дијалекатске елементе ове морфосинтаксичке појаве у писаном језику тиме што се констатује постојање говора „који показују нешто мању склоност ка том сажимању.“⁷¹ И за једно и за друго грађа Лазаревићевог језика може се сматрати добрим предметом испитивања, а и индикатором укрштања нормираних и дијалекатских црта у језику друге половине XIX века. Како за с т р у к т у р н е одлике Лазаревићевог језика у оба медија његовог обраћања слушаоцу / читаоцу, тј. и у наративном тексту и у информативном тексту (писмима), можемо рећи да су у основи — уз само неколико изузетака, нпр. у приповеткама Школска икона, У добри час хајдуци, На бунару, Он зна све, — једнаке, то ни у овој морфосинтаксичкој појави не морамо нужно ићи

⁶⁸ Б. М. Николић, Мачвански говор, СДЗБ XVI, Београд 1966, стр. 95.

⁶⁹ И. Грицкат, О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама, Београд 1954, стр. 17.

⁷⁰ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1974г, стр. 626—627.

⁷¹ И. Грицкат, о. с., стр. 17.

на глобалну поделу засновану на врсти текста. Поготову што је разматрана категорија у сфери типичних за дати језик средстава. У тој сфери могуће су две опозитне реализације: (а) спонтана и (б) хиперграматичка, и ми ћемо грађу из Лазаревићевог језика тако и дати. Међутим, у теоријском делу расправе размотрићемо колико се заправо преплићу те две реализације, одн. колико се свака од њих јавља у своме чистом виду. Природно — синтаксички крњи перфекат рефлексивних глагола, дакле тип примера: Дошао на ручак. Сав се улепио фластерима по лицу, био чова на дуелу (Шв. 1970, 75). — А Иконија се сва ознојила (Ши. 1970, 117). — Затуррио ногу на врљику, лактом се одупро о другу, а на шаку наслонио образ, па говори с њоме (Нб. 1970, 168) — нисмо узимали у разматрање.

54. (а) Спонтана реализација. — Узећемо условно да је то она са сажетим облицима и грађу изложити почињући од најмасовније категорије (рефлексивни глагол у перфекту / плусквамперфекту, 3. л. sg.), са релевантном морфосинтаксичком поделом на (аа) реченице без везничког знака и на (бб) реченице са везничким знаком.

1) /се је > / се, са типским примерима и доста великом бројном заступљеношћу:

(аа) у реченици без везничког знака

А, сад се ућутао (Шв. 1970, 46). — На једном прозору белео се спуштен гоулеау (Шв. 1970, 46). — Тога дана била се очељала какво ја волим (Шв. 1970, 60). — Ђутала је, тужила се да јој није добро (Шв. 1970, 66). — Она се сама стидела (Шв. 1970, 67). — И углавном је било мрачно. Из споредне собе чуло се дубоко дисање (Шв. 1970, 91). — Тако се он смејао (Пј. 1970, 95). — Он се намргодио (Пј. 1970, 98). — За таке се очи ишло на муке, за њих се лила крв, губила част и отаџбина издавала (Верг. 1970, 190). — Читање се продужило (Верг. 1970, 213). — Опирала се по којој жељи и трудила се да одржи свој ауторитет (Ветар 1970, 245). — Све се то потенцирало у једну моћну гужву и клаупче (Ветар 1970, 248). — И то ми се допало (П. 1970, 535). — Поглед се све више ближио тавану (Ветар 1970, 250). — Што пута ми се чинило да сам дужан да ти кажем (П. 1970, 546);

(бб) у реченици са везничком знаком

Чудновато да ми се та песма врзла по памети (Шв. 1970, 43). — А свећа ми је, опет, тако шкиљила да ми се чинило да ништа не распознајем у соби (Шв. 1970, 85). — Кад је чуо шта му се десило (Он 1970, 277). — Али се он ипак њом

забављао (Он 1970, 277). — О мом стрицу који се *разболео* (Ветар 1970, 252). — А *аранбео се узврдао* (Ветар 1970, 247). — И *трудила се* (Ветар 1970, 245). — Кад се сети како је она грцала и јецала, како се *крила* за дрва (Вертер 1970, 191). — То је она пред којом се он негда *хвалио* (Верт, 1870, 190). — Упути се у гостионицу где се *хранила* већа половина гостију (Верт. 1970, 188). — На гомилу која се *састојала* из три хајдука (Х. 1970, 162). — Преметнусмо школу јер се наш учитељ са овим *назио* (Ши. 1970, 149). — Свакоме је угабао, а попа се *бојао* (Ши. 1970, 121). — А већ све село зна да се у попа *нашло* женско дијете (Ши. 1970, 117). — Или се мој покојни стриц *вратио* (Пј. 1970, 105). — И то је једини човек који му је смео рећи шта је хтео, и кога се мој отац чисто *прибојавао* (Пј. 1970, 96). — И ето тако се он *смејао* кад се десило штогод (Пј. 1970, 95). — Лежала је мама на моме кревету, мртва, истина, али се у соби необично *светлило* (П. 1970, 554—555);

2) /ме је >/ *ме*:

(aa) у реченици без везничког знака:

Ø

(bb) у реченици са везничким знаком:

Дотле сам јео у својој соби, јер *ме мрзело* облачити се (Шв. 1970, 48);

3) /га је >/ *га*:

(aa) у реченици без везничког знака:

Све му је поверавао, *слао га* у села по вересију (Пј. 1970, 95). — *Видео га* да игра крајцара (Пј. 1970, 95). — Једанпут *послао га* Видак по вересију (Он 1970, 277). — Све *га*, кажу, ногама *газио* (Он 1970, 277);

(bb) у реченици са везничким знаком:

Ø

4) /ју/је је/>/ *је*:

(aa) у реченици без везничког знака:

Ø

(bb) у реченици са везничким знаком:

Левом размахује и *одмакао је* за читав аршин од себе (Шв. 1970, 67).

55. (b) Хиперграматичка реализација. — Уземо, такође условно као хиперграматичку јер је заправо уопштавање дијалекатске црте (в. т. 53), да је то она са пуним облицима и грађу, као и горе, изложити по критеријуму масовности (рефл. глагол у перфекту / плусквамперфекту, 3. л. sg.), са релевантом за морфосинтаксу поделом на (aa) реченице без везничког знака и (bb) реченице са везничким знаком.

1) *се је ∞ је се*, са типским примерима и доста бројном заступљеношћу:

(aa) у реченици без везничког знака

Ана је се насмејала (Шв. 1970, 80). — *Она је се трзала* као из сна (Шв. 1970, 81). — *Он је се дружио* (Вертер 1970, 185). — *Видело је се* да је поодавно почето (Шв. 1970, 81). — *С њима је се водио* разговор (П. 1970, 185). — *Она је се чинила* да ништа даље не слуша (Шв. 1970, 49). — *Смејала је се* (Шв. 1970, 50, 74). — *Она је се била откравила* (Шв. 1970, 54). — *Очевидно био је се збунио* (Шв. 1970, 77).

(bb) у реченици са везничким знаком

Туманов ми прича да *је се* одмах за мном и Макс *извукао* (Шв. 1970, 80). — Он пробаше да нишчупа руку коју сам му ја тако био стегао да *је се* све увијао (Шв. 1970, 79). — *И била је се* сасвим умирила (Шв. 1970, 80). — Три дана је откако *је се* то збило (Шв. 1970, 80). — О, брате, ја не знам што *је се* тако задоцнила (Позл. 1970, 237). — Иако је унутра у души *увијао се* као црв (Верг. 1970, 213). — Али да *је се* сад завадио и с њом (П. 1970, 476). — *Видело је се* да је поодавно почето, и *видело је се* да је бачено (Шв. 1970, 81). — *Кад је се* Милорад вратио, застао ме је (П. 1970, 591);

2) *ме је*, са типским примерима и доста бројном заступљеношћу:

(aa) у реченици без везничког знака

Ваше ме је писмо толико обрадовало (П. 1970, 452). — *Она ме је* још непрестано суботом мила (Ветар 1970, 245). — *Све ме је оставило* (Шв. 1970, 92). — *Она ме је гледала*

(Шв. 1970, 91). — *Стид ме је било* напоследку (Шв. 1970, 57). — *Опет ме је тукла* (Шв. 1970, 50). — *Застао ме је* (П. 1970, 591);

(bb) у реченици са везничким знаком

Па пијани Боза који *ме је* сто пута *уверавао* да је пијан (Шв. 1970, 67). — Нисам ни мислио да је неко хотимично *гурнуо ме* лактом (Шв. 1970, 87). — А и ја се сећам, као кроз маглу, како *ме је* често *држао* на крилу (Пј. 1970, 99). — Добро и онда кад *ме је*, дан пре тога, свом својом речитошћу од тога *одвртала* (Ветар 1970, 245). — И *расту-жило ме је* и обрадовало све (П. 1970, 544);

3) *га је*, са типским примерима и доста бројном заступљеношћу у морфосинтаксичкој категорији реченице са везничким знаком:

(aa) у реченици без везничког знака

∅ / *у узетом узорку/

(bb) у реченици са везничким знаком

Овде је и Степа Сајин, знате онај што *га је* кнез *помиловао* (П. 1970, 451). — И кажу да *га је* Видак душмански био (Он 1970, 277). — До поноћи већ је тако довео у ред своје финансије, да *га је* зора *затекла* на путу (Он 1970, 277). — А знате што *га је* *отпустио* (Пј. 1970, 95). — Иначе ни да *га је* *кљуцнуо* (Он 1970, 277);

4) *ју / је је*, са типским примерима и као изузетна појава:

(aa) у реченици без везничког знака

∅ (*у узетом узорку)

(bb) у реченици са везничким знаком

Међутим чујем да са женом живи врло добро, а *називао је је* пре женидбе најгрђим именима (П. 1970, 482, писмо од 14. III 1880).

56. Систем наведене морфосинтаксичке категорије, као што изложена граба показује, одликује се следећим језичким цртама:

— прво, у обе реализације (спонтаној и хиперграматичкој) секвенца 3. л. sg. рефлексивног перфекта/плусквамперфекта углавном је равномерно распоређена с обзиром на битни мор-

фосинтаксички критеријум — егзистенцију у реченици која је обележена/необележена везничким знаком (паратаксичким или хипотаксичким). Стање се, дакле, у томе погледу може обележити, за језик Л. К. Лазаревића, схемом:

$v\exists\emptyset /се је > / се // вз+ /се је > / се // v\exists\emptyset се је // вз+ се је$

— друго, од две реализације (спонтане и хиперграматичке) секвенца 3. л. sg. перфекта/плусквамперфекта са допуном *ме, те*, прва — спонтана, везана је за реченицу са везничким знаком, дакле, може се обележити схемом:

$// вз+ /ме је > / ме$

док је друга — хиперграматичка, распоређена, као и секвенца $/се је > / се$, одн. *се је*, углавном равномерно у реченицама без везничке ознаке и у реченицама са везничком ознаком:

$v\exists\emptyset ме је // вз+ ме је$

— треће, морфосинтаксичка секвенца 3. л. sg. перфекта/плусквамперфекта са допуном *га* распоређена је тако да се у (а) спонтаној реализацији јавља само у реченици без везничког знака (за дати узорак, наравно):

$v\exists\emptyset га //$

док се у (b) хиперграматичкој реализацији (за дати узорак) јавља само у реченици са везничком ознаком:

$// вз + га је$

— четврто, морфосинтаксичка секвенца 3. л. sg. перфекта/плусквамперфекта са допуном *ју/је* у обе реализације (а-спонтаној и б-хиперграматичкој) јавља се (за дати узорак) само у реченици са везничким знаком, дакле, може се представити схемом:

$// вз+ /ју/је је > / је // вз+ ју/је је$

При томе, када је ово последње у питању, треба истаћи и необично, за данашње језичко осећање, решење тежње за тоталном граматичношћу секвенце *ју/је је*:

А називао је је пре женидбе најгрђим именима

— са секвенцом у којој је допуна (acc. sg. личне заменице *она*) апсолутно идентична са морфемом помоћног глагола, иако је писцу стајао на располагању и енклитички облик *ју*.

57. Међутим, управо то решење упућује граматичку анализу ка закључку да се у овим морфосинтаксичким секвенцама хиперграматичност Лазаревићевог језичког осећања кретала и у оквирима језичке спонтаности, тј. да се ни једна ни друга овде нису јављале у своме чистом облику. Наиме, граматика Лазаревићеве епохе у парадигми заменице *она* даје облике *њу* (*ју, је*),⁷² остављајући могућност добре језичке диференцијације облика (*називао је : називао је је : називао ју је*). Л. К. Лазаревић се ипак одлучује за секвенцу *називао је је*, а она је у духу система Лазаревићевог дијалекта, у коме се секвенца *је + се* не сажима увек у *се*.⁷³ У хиперграматичкој верзији чак, као што видимо, ова спонтана црта (матерњи језик \longleftrightarrow говорник МЈ \longleftrightarrow књижевни језик \longleftrightarrow говорник КЈ) може ићи и до стварања екстремне хиперграматичности, која, системски, задовољава и схеме књижевног језика, и схеме спонтаног језика говорниковог.

Ова је црта, осветљена и системом у којем се јавља сва горе наведена грађа, и сасвим конкретна потврда Белићеве уопштене констатације о карактеристичним цртама београдског књижевнојезичког узуса, по којој констатацији „писци... — отпочињу писати својим књижевним језиком, онако како се у њихову крају говори.“⁷⁴ Посебно ћемо имати основа да тако размишљамо о раду Лазаревићевог граматичког мишљења онда када имамо на уму његов однос према Вуковом језику и његовим граматичким схемама. На пример, Лазаревић је приповетку Школска икона (1879) написао управо вуковским стилем наратива, па — кад је реч о формалнојезичкој страни — чак и типичним Вуковим ијекавским говором, наравно, каснијег књижевног типа (исп.: *гдје м. ће, недјеља м. нећеља*, Ши. 1970, 113—114), али са рефлексима и управо прве његове фазе (исп.: *пошљедња*, Ши. 1970, 154). Отуда је у Лазаревићевом граматичком мишљењу могао имати неког одјека и Вуков став према енклитичком акузативу sg. ж. р. *ју*, који *ју је* у првој фази искључивао, као црту из црквеног језика,⁷⁵ иако је Вук — како наводи иста литература (в. напомену 3, стр. 130 Поговора) — о овоме касније променио мишљење и чак 1833. г. „писао да је енклитика *ју* „од велике помоћи“ у вези *ју је* (предговор IV књизи Српских народних пјесама, стр. XVIII).“ Подр-

⁷² Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, стр. 179.

⁷³ В.: Б. М. Никוליћ, Мачвански говор, СДЗБ XVI, Београд 1966, стр. 101.

⁷⁴ А. Белић, Вук Караџић и наш књижевни језик, НЈ VI, Београд 1939, стр. 24.

⁷⁵ П. Ивић, Поговор Вуковом Рјечнику из 1818. г., Просвета — Београд 1966, стр. 130.

жан стањем у своме, како је читава школа тада (XIX в.) учила, „чистом“ народном језику, а са језичким мишљењем формираним у горе описаном београдском узусу, Лазаревић није неопходно морао и да прати детаље Вукове еволуције у књижевном језику, иако је његов основни став то сигурно омогућавао у великом делу језичких категорија.

(5) Футур I и његови морфосинтаксички еквиваленти

58. Као и у досадашњем систематисању других морфосинтаксичких категорија Лазаревићевог језика, и овде нас интересује пре свега морфолошки аспект синтаксе. Уз њега, као и напред — и екстралингвистички чиниоци употребе футура I, одн. његовог могућег обличког еквивалента.

И дескриптивни, и нормативни део граматике у инвентару језичких категорија футура I наводи морфеме:

- (1) футур I₁ /прости облик/: *радићу* (~ *радит ћу*)
- (2) футур I₂ /сложени облик/: *ја ћу радити*
- (3) футур I₃ /*ћу, ћеш ... + да + презент*/: *ја ћу да радим*

При томе се граматика позива и на раније кодификације, и на сасвим уобичајену употребу ове три варијанте футура I у језику писаца XIX и XX века, релевантних за стварање и развитак књижевнојезичке норме. За тип F I₁ F I₂ довољно је из граматике савременог језика само навести примере: *Причаћемо*, а имамо доста ~ *Бранит ћу вас до задњега даха* (F I₁) и *Ја ћу бити* поново овде (F I₂),⁷⁶ а за тип F I₃ истаћи у тој граматички битну констатацију да се *ћу, ћеш ... + да + презент* „напоредо с инфинитивом, истина, знатно ребе од овог, среће и у функцији главног глагола у футуру“, да „Т. Маретић у својој великој Граматичи (на стр. 550. II-ог издања) наводи примере из Вука, Даничића, из народних умотворина и превода Библије: Он нека поправи српски језик, а ја *ћу да га учим* и *да се трудим* онако писати како се у народу говори“ и др., да „овакви примери ни по чему нису необични ни код писаца XIX века“, те да се овај облик (F I₃) употребљава „у овој функцији и у најновијем језику, како говорном тако и у језику књижевника“, и, најзад, да се том облику, ни са гледишта употребе, ни са гледишта граматике (и најпознатијих граматичара српскохр-

⁷⁶ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1974г, стр. 671 и д.

ватског језика, Т. Маретића и А. Белића), не може одрицати књижевнојезички карактер.⁷⁷

59. За разлику од већине напред описаних морфосинтаксичких категорија, футур I је пре свега „говорено“ време, везано за говорни акт, а у писању — управо због тога — облик везан за комуникативни текст. Отуда је највише заступљен у Лазаревићевим писмима, одакле га можемо узети и само произвољним узорком, на готово свакој страници. Са гледишта горе наведене морфосинтаксичке схеме, грађа се, одабраним примерима, може овако представити:

(1) *футур I₁*:

Упоредићу их са искиданом паучином (П. 1970, 413). — *Купиће* га (П. 1970, 414). — *Купићу* јој какву слику (П. 1970, 419). — *Чуваћу* здравље, *усиљаваћу* се свакако (П. 1970, 421). — *Писаћу* Марку (П. 1970, 421). — *Гледаћу* да и код Чумића што учиним (П. 1970, 422). — *Покушаћемо*, као што рекох, лека има. *Пробаћемо* све кућевно (П. 1970, 423). — *Чекаћу* још који дан (П. 1970, 440). — Ако стигнем, *послаћу* и једну торбицу (П. 1970, 537). — Сутра и преко сутра *писаћу* опет ако бог да (П. 1970, 543). — *Мислићу* на вас целу ноћ (П. 1970, 544);

(2) *футур I₂*:

Надам се да *ћете бити* пуно задовољни с оба комада (П. 1970, 409). — Надам се да ми молба *неће проћи* на лихо (П. 1970, 409). — За то време мисли она да *ће* течи *треба*ти она торба, па *ћемо* је првом лађом по некој прилици *отправити* тамо (П. 1970, 410). — И тако *ћу* ове године ако бог да *свршити* велику школу и *добити* сведошбу (П. 1970, 410). — А то *ће* *моћи* бити само њиховом помоћу (П. 1970, 412). — А ја *ћу* једно два-три *превести* и *послати* (П. 1970, 414). — И данас *ћу* му га *однети* (П. 1970, 414). — Већ ја *ћу* њему *писати* (П. 1970, 415). — Онда *ће* се зацело *одљутити*, јер *ћу* му ја толико *нашарабатати*, да *ће* у њему *наћи* бар доказ (П. 1970, 415). — Милану јуче-прекјуче рекох да *ћу* вам *писати* (П. 1970, 415). — Ја *ћу* вам *растумачити* како је то (П. 1970, 416). — Доиста *ћу* узети да не мариш за ме (П. 1970, 419). — Него *ћу* ја *казати* кочијашу (П. 1970, 419). — Тако *ће* и ове четири *прохујати* (П. 1970, 420). — Ја *ћу* *учити*, ја *ћу* се *мучити* (П. 1970, 421). — Је ли да *ћеш* ме *послушати* (П. 1970, 423). — Већ *ћемо* *ујдурисати* (П. 1970, 438). — Он је сад нашао некаког кројача који *ће* *скројити*

⁷⁷ М. Стевановић, *Ibid.*, стр. 600—601, 602—603.

каку комеднју, па *ћу свиснути* од јада (П. 1970, 439). — Тоша *ће* га *научити* (П. 1970, 452). — У подне *ћу* те *чекати* на станици (П. 1970, 545). — Али *ћеш* ипак *извршити* ову моју „комисију“ (П. 1970, 592);

(3) *футур I₃*:

Али *ћу* ево прво да ти најврелије препоручим да то гвожђе врло уредно узимаш (П. 1970, 416). — И ја *ћу* сам да га узимам (П. 1970, 416). — *Хоћу ли* да помешам у старо? (П. 1970, 419). — Али шта *ћу* ја тебе да учим кад ти и сама знаш (П. 1970, 424). — Како *ћу* да ти опишем (П. 1970, 428). — /Он је сад нашао некаког крајача који *ће* скројити неку комедију, па *ћу* свиснути од јада./ Што *ће* мени да *кроји* којекав Тома и Јевта којекаке цакове кад овде могу да скројим лепше... /И што да ја носим онако како нико други не носи/ (П. 1970, 439). — И тако *ћу* ја да завршим (П. 1970, 445). — Него ја *ћу* да свршим (П. 1970, 449). — Пита ме кад *ће* Душан да пређе у други разред (П. 1970, 451). — Али *ћу* опет мало да се *раићеретам* (П. 1970, 480). — А тебе *ћу*, Марко, да тужим (П. 1970, 418). — Помози боже. Опет *ћу* да легнем (П. 1970, 496). — /Али где и како?/ — То *ћемо* да *премишљамо* за ово време док сам ја овамо сам, а ти тамо сама са децом (П. 1970, 544).

60. Наведени типски примери, међу којима су сигурно апсолутно бројнији они који припадају типовима F I₁ и F I₂, нашају се по морфосинтаксичким правилима модерног нашег језика. На пример, тип F I₁ налази се углавном у простој реченици (исп.: *Купиће га*. — *Писаћу Марку*), одн. у главној реченици сложене (исп.: *Ако стигнем, послаћу* и једну торбицу). Тип F I₂, поред овога (исп.: *Тоша ће га научити*), *футур* је зависне реченице у сложеној (исп.: *Надам се да ћете бити пуно задовољни*), одн. *футур* независно сложене реченице, и то онога дела који је обележен везничком секвенцом (исп.: *За то време мисли она да ће течти требати она торба, па ћемо је првом лаћом по некој прилици оправити тамо*). Ова правила, наравно, укључују правила реда речи, односно правила емфазе (нпр., проста реченица *Купиће га* може имати трансформе: *Он ће га купити* ~ *Купиће га он* ~ *Њега ће он купити*, па и даље остати проста), али *ће* у свима њима бити уочљиво да *ће* генерацију перифрастичне форме (F I₂) условљавати присуство морфеме било којег синтаксичког ранга. Везничка морфема, одн. секвенца у зависно/независно сложеној реченици само је екстремни израз тога (исп.: *да ћете бити, да ће требати, па ћемо је оправити, јер ћу нашарабатати* и др. у т. 59 б), а према њој се налази емфаза изражена личном заменицом (исп.: *Ја ћу учи-*

ти, ја ћу се мучити), одн. секвенце у којима је перифрастични футур уз прилоге, одн. квантификаторе / квалификаторе (исп.: *И тако ћу свршити, Он да ће се одљутити, Него ћу казати кочијашу, Већ ћемо ујдурисати* и сл.).

61. Што се тиче типа F I₃, са гледишта његове морфосинтаксе треба рећи да спада у оквир и других категорија секвенце с везником *да*. Најновија литература наводи прегледе које су дали Т. Маретић (Везници у словенскијем језицима, Рад ЈАЗУ 86, 89, 91. и 93), А. Мусић (Rečenice s konjunksijom „da“ u hrvatskom jeziku, Rad JAZU 142, 1—125), П. Будмани (Rječnik JAZU), А. Белић (универзитетска предавања), М. Стевановић (Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969), у којима је „била истицана полифункционалност те речи и тражени разлози за њу: како у етимолошким и историјским чиниоцима, тако и у неким општелингвистичким поставкама о многозначности и *аналитичности* (курзив — Ж. Ст.) везничких речи уопште, у могућности механичког пребацивања њихових значења захваљујући међусобној *атракцији*“⁷⁸ (курзив — Ж. Ст.). Са таквом подлогом, аналитичности и атракције секвенце *да + презент* у вези са морфемом *ћу* имају и у савременом језику своје рефлексе, због чега футурском семантиком конструкције доминира и нијанса модуса. И то управо захваљујући томе што је везник *да* „очигледно исконски везан за исказивање воље и футурске оријентације.“⁷⁹

Грађа из Лазаревићевог спонтаног језика даје добра осветљења у датоме правцу.

Прво, она се дели у две групе: (а) групу обележену неутралном морфемом у смислу синтаксичких односа који би били релевантни за конструкцију *ћу да + praes.*: *Али ћу да ти препоручим; Него ја ћу да свршим; Али ћу опет да се рашићеретам; А тебе ћу да тужим; Опет ћу да легнем; И тако ћу ја да завршим; То ћемо да премишљамо* — тј. групу у којој су морфеме таквог карактера *али, него, тако, дакле*, оне које не захтевају измену језичке ситуације индикатива у било који од модуса, и у (b) групу обележену ангажованом морфемом у смислу измене синтаксичке ситуације индикатива у неки од модуса: *Хоћу ли да помешам? — Шта ћу ја тебе да учим? — Шта ће мени да кроји којекакав Тома? — Кад ће Душан да пређе?*

Друго, ове се групе одликују семантиком која готово тачно одговара природи „претходне“ морфеме: у а-групи синтаксички „празна“ морфема није у значењској вези са конструкцијом *ћу, ћеш... да + praes.* О томе сведочи апсолутна замен-

⁷⁸ И. Грицкат, Студије из историје српскохрватског језика, Београд 1975, стр. 75.

⁷⁹ И. Грицкат, Ibid., стр. 76.

љивост морфеме, без икаквих последица за синтаксичку ситуацију у смислу односа индикатив — модус, како се то види из схеме:

али
него
баш
то ... — ћу да препоручим
њега
књигу
... итд.

У *b*-групи синтаксички ангажована „претходна“ морфема једновремено је знак одређене модалне нијансе, одн. бар нијансе иреалности међу модусима. За ову групу карактеристична је веза секвенце *ћу, ћеш... да + praes.* са морфемама, одн. морфосинтаксичким јединицама упитне семантике (*хоћу ли, шта, кад*). Са своје стране, о овоме сведочи могућност трансформације употребљеног облика са *ћу, ћеш... да + praes.* у друге облике, при чему добијамо, рецимо, схему:

(F I₃) што *ће* мени *да кроји* → (F I₂) што *ће* мени *кројити* → (*praes.*) што мени *да кроји* → (потенц.) што *би* мени *кројио*

— са могућношћу, дакле, да се поред употребљеног фјутура F I₃ употребе још и фјутур F I₂, презент и потенцијал, сви са једнаким модалним значењем. Материјална потврда претпостављене трансформације, усталом, налази се већ у датоме контексту, у реченици: *И што да ја носим онако како нико други не носи!* (П. 1970, 439), која се — сходно реченоме — може јавити и у облицима: → *И што ћу ја носити онако како нико други не носи* → *И што ћу ја да носим онако како други не носи* → *И што бих ја носио онако како нико други не носи*, дакле — и у облицима за модус (потенцијал, фјутур), и у временима која се за модус узимају (презент).

62. Уколико је сложена реченица, како се то у лингвистичкој литератури узима,⁸⁰ монолитна синтаксичка јединица, а то се показује и на везнику *да* у сложеним с њиме реченицама, утолико је већег степена монолитности јединица морфосинтаксичке једнакости са појединачним глаголским обликом, без обзира, дакле, на формалне везе са много обухватнијом категоријом зависне, и модалне, и индикативне реченице. То је права лингвистичка премиса онога што се назива грађењем фјутура и

⁸⁰ М. Ивић, Нека питања реда речи у српскохрватској зависној реченици с везником *да*, Зборник МС за филологију и лингвистику XVI/1, Нови Сад 1973, стр. 194—195.

могућношћу „конкурентног односа између инфинитива (у облику футура I — прим. Ж. Ст.) и зависне реченице (на шта се облички своди конструкција *да + праес.*)“⁸¹ А утолико је значајнија и морфосинтаксичка ситуација која ће управљати дистрибуцијом у корист једне од футурских форми ($F I_1 : F I_2 : F I_3$) о којима је овде реч.

63. Екстралингвистичка страна изложених чињеница може имати две врсте провере: (а) интерну, у оквирима поступка Л. К. Лазаревића према сопственом граматичком мишљењу, и (б) екстерну, у оквирима опште језичке ситуације његовог књижевно-језичког, просторног и временског, поднебља.

За прво (а) можемо навести једноставну чињеницу да у неспонтаном Лазаревићевом језику, у језику приповедака, не налазимо тип футура са $F I_3$, него искључиво типове $F I_1$ и $F I_2$. На пример, у дијалошком дџелу тих приповедака налазимо само примере типа:

— Надам се да ми *нећете* за зло *примити* (Шв. 1970, 67). — Потражи је и *наћи ћеш* (Шв. 1970, 72). — Ја *ћу* и сам тебе *ставити* себи на расположење (Шв. 1970, 79). — Она је видела да *ће* то *рећи* (Шв. 1970, 83). — *Казаћу* јој... знам већ шта *ћу* јој *казати* (Шв. 1970, 90). — *Уложићемо* у жито (Пј. 1970, 110). — *Па ћемо* опет *стећи* кућу (Пј. 1970, 110). — *Извешћемо* нашу децу на пут (Пј. 1970, 110). — *Па ме неће* мртвога *клетити* (Пј. 1970, 110). — *Како ћу* *поћи* на небо, гдје *ће* ме сјутра-прекосјутра свевишњи *позвати* (Ши. 1970, 115). — *Прогнаћу* вас (Ши. 1970, 115). — *И намјестићу* Мића црквењака... *Проклећу* и вас и све инације (Ши. 1970, 115). — *А како ће* то *ићи* (Ши. 1970, 123). — *Него ће* сваки човјек *морати* писати писма (Ши. 1970, 123). — *Нећу* вам *причати* (Ши. 1970, 126). — Гледамо ми *ко ће* то *бити* (Ши. 1970, 139). — *Ја ћу* му опет сјутра *опсовати* матер (Х. 1970, 161). — *Зло ће бити* (Х. 1970, 161). — *А ја ћу* тебе већ *навчити* (Х. 1970, 163). — *Како ћу* вам *казати* (Нб. 1970, 171). — *Испросићемо* ми теби девојку (Нб. 1970, 171). — *Обећава*ше да *ће* „*поћи* за њега“ (Верт. 1970, 191). — *Где ће се моћи* слободно купати и пушити (Верт. 1970, 191). — *Ја ћу* вас *морати* у парку бичем истући (Верт. 1970, 202). — *Већ ћу се прибрати* (Верт. 1970, 222). — *Све ће* то народ *позлатити* (Позл. 1970, 231). — *А чиме ћу* *хранити* децу (Ветар 1970, 246). — *А од то доба рећи ће* (Он 1970, 278) и др.

Лазе К. Лазаревић у своме „језичком филтеру“ имао је, дакле, препреку чије димензије нису пропуштале конструкцију $F I_3$ из спонтаног његовог језика у његов наративно организо-

⁸¹ М. Ивић, Проблематика српскохрватског инфинитива, Зборник МС за филологију и лингвистику, XV/2, Нови Сад 1972, стр. 126 и д.

вани језик. Вероватно је улогу „филтера“ имала комбинација његовог завичајног језика, који литература искључује из терена са конструкцијом у питању,⁸² и вуковског типа језика, који негује у управо добром делу приповедака (Први пут с оцем на јутрење, Школска икона, На бунару, У добри час хајдуци).

За друго (б) можемо навести, уз податак о сличном стању језика представника „северносрбијанског амбијента у другој половини XIX века“,⁸³ и чињеницу да школска (дакле, практична, нормативна) граматика дату конструкцију не наводи у инвентару облика којима се исказује футур I,⁸⁴ ни у дефиницијама, ни у примерима, иако друга, композициона, образовања за друго футурско време, за футур II, — наводи: *узиштеш, узможе* и др. Наравно, то и није неочекивано с обзиром на то да је један од најзаступљенијих писаца у језичком корпусу који је основа граматика друге половине XIX века, међу осталим (Б. Даничић, В. Ст. Карачић, С. Милутиновић, П. П. Његош, Д. Обрадовић, Ј. Ст. Поповић), — то само мало мање од Вука, а чак више од Даничића — управо М. Б. Милићевић.⁸⁵

(6) Футур II и његови морфосинтаксички еквиваленти

64. Језик А. К. Лазаревића, поготову спонтани његов језик у писмима, даје типске примере за осветљење односа футура II-ог и његових еквивалената у погледу морфосинтаксе. Наиме, из онога што нормативна граматика констатује о футуру II, посебно о односу његових еквивалената према полазном облику, проистичу следеће релевантне црте које у датоме односу треба тражити:

(а) Могућност чешће везаности облика *будем* + радни гл. придев за морфолошку категорију несвршених глагола, или могућност ограничене везаности датог облика за морфолошку категорију свршених глагола;

(б) заступљеност „крњег“ облика футура II, под чим разумемо да у изједначавању импф./перф. презента у служби футура II (Претио је Јоци да ће га бити ако *не није* / А ако *роди* сина, отац ће се бринути за његову будућност) треба одвојено

⁸² М. Грковић, Употреба инфинитива у језику Милана Б. Милићевића, Прилози проучавању језика, 6, Нови Сад 1970, стр. 67—68.

⁸³ М. Грковић, *Ibid.*, стр. 68—69, 80.

⁸⁴ Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, стр. 307—311.

⁸⁵ В.: Ст. Новаковић, Српска граматика, IV: Наука о реченицама, Београд 1879, стр. VI—VIII.

посматрати футур II глагола *бити* од свих других (Ако *будем био* у граду, обићи ћу и музеје: Ако *будем могао*, све ћу ти вратити; *Кад се буду заклинали*, он им неће вјеровати и сл.);

(с) а кад је реч о овоме под (b) — и заступљеност форми пасива футура II са дефинисањем значења;

(d) заступљеност форми презента перфективних глагола са префиксом *уз-*, одн. заступљеност форми презента глагола *будем* у сложеници са морфемом *дад(т)-*, *знад(т)-*, *имад(т)-*, *мог-*, *смјед(т)-*, *хтјед(т)-*,⁸⁶ што би требало да буде „традиционална“ црта у књижевном језику XIX века, а обзиром на близину нај-утицајније — Вукове језичке епохе.

Наведене црте у домену су морфосинтаксе и, тиме, оне су и у домену уочљивих екстралингвистичких чинилаца које треба пратити у опису језика једног писца. Отуда из разматрања и изостављамо (у граматизици, иначе, већ довољно разматрани) систем чисто синтаксичких односа презента према футуру II,⁸⁷ као што изостављамо и анализу (у граматизици, такође, већ довољно разматране) семантике овога облика по себи.

(а) Футур II са гледишта аспекта

65. (а) Аспектна везаност дистрибуције самога облика футура II може се обележити као неутрална. У узорку спонтаног језика Л. К. Лазаревића налазимо, дакле, примере футура II-ог:

(aa) са имперфективним глаголом

Ви јако грешите ако *будете чекали* од нас одговор на ваша писма (П. 1970, 507). — Кад ово писмо *будеш читала*, ја ћу по свој прилици бити отишао из Ниша (П. 1970, 519). — Па и онда када се преда мном *буде измицала* даска живота и полетим у бездан, моја ће се мисао припити и приљубити уз вас (П. 1970, 524);

(bb) са перфективним глаголом

О свему што *будеш урадила* и како ти је сада пиши ми у идућем писму (П. 1970, 517). — *Не буде ли почела* зараш-

⁸⁶ В.: Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, стр. 308—309. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1974, стр. 681—686, 694—698.

⁸⁷ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1974, стр. 686—689. В. и: М. Стевановић, Функције и значења глаголских времена, Београд 1967.

ћивати, ти знаш да лекар зна шта треба даље радити (П. 1970, 423). — А кад тамо дођем, ако га *не буде научила* читати и писати, нека се добро држи (П. 1970, 425);

(сс) са двовидским (имп./пф.) глаголом

Стога, по пријему овога, ако ми *не будеш* већ раније *писала*, одмах јави депешом само како сте са здрављем (П. 1970, 511).

Синтакса ових примера налази се у оквирима система уобичајених за модерни књижевни језик. Тако је футур II, на пример, облик —

— (а) условне реченице:

Не буде ли почела зарашћивати, ти знаш да лекар зна шта треба даље радити;

— (б) привидно временске реченице:

Кад ово писмо будеш читала, ја ћу по свој прилици бити отишао из Ниша;

— (с) релативне реченице:

О свему *што будеш урадила* и како ти је сада пиши ми у идућем писму —

— и у свима њима има позната значења модуса,⁸⁸ везана, наравно, за временско одређивање по критеријуму синтаксичког релатива.

66. Треба свакако истаћи да се у истоме узорку Лазаревићевог језика, из којег су узети примери футура II-ог у наведеним модално-темпоралним значењима, налази много већа маса примера са обликом перфективног презента:

Ако ти *поднесе рачун* — исплати га (П. 1970, 514). — Кад *дођем* кући нећу моћи дахнути (П. 1970, 503). — Јер се нећу кренути док *не добијем* твоје писмо (П. 1970, 501). — Кад тамо *одем*, видећу шта је он урадио (П. 1970, 499). — Сан ће намад се доћи чим *звршиш* ово писмо (П. 1970, 495). — Кад тамо *дођем*, одвићемо да видимо како стоји (П. 1970, 423). — А док ово до вас *стигне*, он ће већ и за

⁸⁸ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1974., стр. 681—686.

ности тумачења: она је или неграматична, или хиперграматична. Прву можемо свести на другу — онда када је у питању контакт међу језицима, а овде ће то несумњиво бити у питању. Јер Л. К. Лазаревић, који у ситуацији (а) има српскохрватски граматички тип реченице: *И да ће он свакога избрисати из протокола крштених који одсад не буде петком радио* (Ши. 1970, 114), у своме спонтаном језику, дакле, изван сфере нараторског поступка, може имати и реченицу коју ствара и по типу других језика (немачког, нпр.), или по типу неке граматичке апстракције која је строга у захтеву за слагањем времена. Није неуобичајено да говорник (писац) који о језику размишља, а има при томе граматичарске инклинације и довољно познавање којег другог језика, у решавању проблема који му се намеће иде у конструкције које датој схеми одговарају, иако одударaju од домаћих система било унутарјезички, било екстралингвистички.

(b) Футур II глагола бити

67. Условно смо га назвали „крњим“ због чињенице да се морфемски поклапа са синтаксичким еквивалентом футура II-ог — перфективним презентом (*будем, будеш...*) — јер се овај други поклапа са помоћним глаголом футура II-ог (*будем био, будеш био...*). У језику Л. К. Лазаревића сасвим су, дакле, обични примери типа:

Ако дакле буде пара, то само молим пошаљите их (П. 1970, 409). — И ради тога, док буде готов, мораће чекати (П. 1970, 410). — А ако буде среће причаћу вам (П. 1970, 466). — Опет ћу се онога сата кад *будем* готов с послом вратити (П. 1970, 499). — Ма где да *будем*, додатак „при врховној команди“ чини да ће ме писмо лако наћи (П. 1970, 521).

А они се могу тумачити и као „крњи“ футур II, и као перфективни презент. Њих, на пример, проф. М. Стевановић узима заједно са пасивом типа: Ако цијела та „полуганска војска“ *буде поклана*, за раднички покрет то и неће бити неки нарочити губитак, — изричито их дефинишући, као и пасив пре тога, као случајеве „употребе придева и прилога, односно прилошких израза с презентом глагола *бити* у правом значењу футура II.“⁹⁰

⁹⁰ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1974., стр. 698—700.

(с) Форма пасива футура II

68. У језику писама Лазе К. Лазаревића, који смо узели као тип обележен спонтаношћу (уз ограду да се и у њему може јавити врло лако и наративни елемент), ова се форма јавља у примеру:

Дошавши у Београд пре свега одмах *будем* са Светозаром *позват* на државни испит (П. 1970, 475),

дакле — са функцијом претерита, и у духу чисте Вукове традиције, коју проф. М. Стевановић, у својој нормативној граматици, истиче тиме што као везу изразито временске функције на првом месту даје управо Вуков пример: Тада и Јаков *буде позван* у Београд, али он није хтио доћи (исп.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1974₂, стр. 700), у којем је, као увек у таквим случајевима, „означени облик обично претеритално време за казивање радње извршене у одређено време у прошлости, у којој служби се употребљавају наредо с њима и остала времена за прошлост: перфекат, аорист, плусквамперфекат — у релативу, наравно.“

(d) Префиксалне, одн. суфиксалне форме перфективног презента

69. Узимајући их као типичне морфосинтаксичке еквиваленте футуру II-ом, даћемо примере:

(aa) са префиксом *уз-*

А за овај плати кад *усхтеш* (П. 1970, 514). — Чим *узможеш* пиши само 2—3 речи (П. 1970, 513). — Исто тако немојте се устезати да нам јавите ако вам кад што *устреба* (П. 1970, 507). — Не дај боже да ми ниједан *не узмогнемо*, па ћеш међ новцима наћи цедуљицу (П. 1970, 533). — Ако ми *не успишеш*, доиста ћу узети да не мариш за мене (П. 1970, 419). — Кад ми *успишете* први пут, не заборавите казати шта раде деца с њиме? (П. 1970, 425). — Евице, чим *узможеш*, напиши ми неколико речи (П. 1970, 454);

(bb) са суфиксом *-не*

Ако *не хтеднеш* доћи, онда ми пиши одмах да ти се бар не надам (П. 1970, 505). — Новце ако *хтедне* послати нека пошље суду (П. 1970, 531). — Али ти ћеш новце примити, ако сам бог *не хтедне* друкчије (П. 1970, 533).

Говорећи о таквим примерима из Вуковог језика, проф. М. Стевановић истиче да је Вук тај облик „употребљавао у својим списима сваке врсте, а најчешће у приватним писмима, тамо, дакле, где је тај облик дубоко био срастао с језичким осећањем његовим.“⁹¹ У овоме погледу, посебно с обзиром на врсту текста, и за Лазу К. Лазаревића се може рећи да његово језичко осећање схвата сопствену материју и као природно стање, и као материју коју треба *анализирати* и после анализе употребити као средство за обележавање типа језика (стила). То ће се, наравно, видети у оним случајевима који су индикатор рада његовог граматичког мишљења, пре свега у одређеним деловима његове уметничке прозе.

70. Колико год да у управо наведеним морфосинтаксичким еквивалентима футура II-ог Л. К. Лазаревић чува вуковску традицију, очигледно је да би примери типа *знадбудем*, *могбудем*, *хтједбудем* и слични, који се и у граматици Ст. Новаковића обележавају као ретки („али се налазе у слогу, у коме је обично врло чист језик“),⁹² и њему саме били архаизам. И њих у Лазаревићевим текстовима и нема.

(b) Начини

(1) Потенцијал

71. Граматика Лазаревићевог времена наводи само облик *бих*, *би*, *би*; *бисмо*, *бисте*, *би* + радни глаголски придев.⁹³ И у одељку синтаксе глаголских облика, у примерима употребе потенцијала („начин погодбени“), нема других облика.⁹⁴ Са друге стране, Т. Маретић, изводећи правила из приближно исте језичке грађе, уз облик кондиционала *бих* ... + радни гл. придев, који назива „првим погодбеним начином“ (*чувао бих*), наводи конструкцију „која служи само за прошлост“: *био бих чувао*, тј. „други погодбени начин“ и дијалекатски облик-конструкцију („само у јужнијем крајевима“) *шћах чувати*, *шћаше чувати*.⁹⁵ Ова три потенцијала он даје и у примерима употребе, са нормативном препоруком да је овај последњи од њих књижевном језику непотребан (в.: Граматика, 1899, 618—624). Савремене гра-

⁹¹ М. Стевановић, *Ibid.*, стр. 695.

⁹² Ст. Новаковић, *Српска граматика*, Београд 1894, стр. 309.

⁹³ Ст. Новаковић, *Ibid.*, стр. 246—247.

⁹⁴ Ст. Новаковић, *Ibid.*, стр. 317—318.

⁹⁵ Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1899, стр. 289—291.

матике, углавном, поступају двојако. Једне од њих, и у инвентару облика и у синтакси, дају прва два облика: кондиционал садашњи (*некао бих...*) и кондиционал прошли (*био бих некао...*),⁹⁶ друге, не наводећи у инвентару сложени облик потенцијала (потенцијал за прошлост), тај облик дају у синтакси, уз напомену „да га у службама где се употребљава налазимо у језику Вука Караџића, Б. Даничића и њихових непосредних следбеника, али и тамо доста ретко.“⁹⁷

72. Управо с обзиром на ове чињенице занимљива је пре свега морфологија Лазаревићевог потенцијала, јер се он синтаксички, наравно, налази у познатим оквирима. И у његовим приповеткама и у писмима (у овим последњим, наравно, заступљена је и главна маса примера, што је и разумљиво када се има на уму врста текста) морфологија потенцијала исцрпљује се типовима:

(а) Потенцијала чија је обличка ознака *бих...* + радни гл. придев са слободним распоредом саставних морфема:

Ја не знам како *бих је описао* (Верт. 1970, 189). — Јанко *би га чисто загрио* (Верт. 1970, 203). — Јер не знам како *би жива дошла до Беча* (П. 1970, 498). — Чисто *не бих волео, кад би се* тако што *десило* (П. 1970, 498). — Да је Топуско мало ближе, *отишао бих* да је обићем (П. 1970, 489). — *Могао бих* ти се сад одмах потужити (П. 1970, 487). — Ја *бих волео* кад *би ти отишла* који пут до Катице (П. 1970, 485). — *Молио бих* само да ми „специјално“ поздравите мога „пријатеља“ (П. 1970, 483). — Ја *бих волео* чути Ваш суд (П. 1970, 483). — Кад *бих* ово *писао* коме другом, ја *бих могао* објашњавати; кад *бих казао* где у београдском друштву, *изложио бих се* најподругљивијем смеху (П. 1970, 481). — Те *бих се* и сам међу њих *умешао* да сам тамо (П. 1970, 535) и другим сличним;

(б) потенцијала чија је обличка ознака *бих...* + радни гл. придев са фиксираним распоредом саставних морфема:

И *бих* пешке *одјурio* у Београд да не морадох чекати Светозара (П. 1970, 478). — И да се не бојим оног поболевања сваки час, *бих сад сео* на кола па *се вратио* у наше село (П. 1970, 497);

⁹⁶ Brabec—Hraste—Živković, Gramatika hrvatskosrpskoga jezika, Zagreb 1965, str. 115, 254—255.

⁹⁷ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, Београд 1964, стр. 363 и Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1974, стр. 719—720.

(c) „крњег“ потенцијала чија је обличка ознака *бих* ... + Ø:

И то *бих* рад знати (П. 1970, 492);

(d) презентске конструкције *хоће* ... + *да* + *praes.*:

Чисто *хоће да плаче* (П. 1970, 541).

73. Као што се види, сложени потенцијал није заступљен у језику доста обимног узорка, који је иначе очигледно богат потенцијалом. По нашем осећању, потребу за њим Л. К. Лазаревић је, можда, задовољавао у извесној мери потенцијалом са фиксираним распоредом саставних делова тога облика, тј. оним у којем се морфема *бих* ... држи иницијалног положаја, што је несумњиво у примеру:

И *бих* пешке одјурio у Београд да не морадох чекати Светозара (П. 1970, 478),

који би могао гласити и:

И *био бих* пешке одјурio у Београд да не морадох чекати Светозара.

Фиксирани распоред делова датог облика на поменути начин (иницијално *бих* ...) у другом од датих примера под (b), међутим, не би морао исто означавати. Поготову на то не упућује језичка ситуација, чак изразито обележена прилогом *од*. Али могућност претериталног ни не искључује. С тим у вези подсетићемо на размишљање А. Мусића, изнето доста давно, али и тако да може бити актуализовано када му се додају генеративни елементи којима сада располажемо. Наиме, Мусићева идеја, одн. формулација да и „други облици описаног футура, ако се метну у *претерит* (курзив мој — Ж. Ст.), добивају значење кондиционала: Тако срп.-хрв. фут (*на*)*тисат* ћу, конд. за прошлост: (*на*)*тисати* *и*ћаш; на пр. Доиста га *прескочити* *и*ћаше; ал' не даде Шарац од мејдана. Н. Пј. Вук II, 399. [= прескочио би га (био)]“⁹⁸ може имати и доследни даљи правац: емфаза облика претерита у сложеној морфем, дакле — морфеме *бих*, *би* ... у облику *бих*, *би* ... + радни гл. придев, може облику који се употребљава и за презентску, и за претеритску ситуацију наметнути доминантну конотацију претерита, одн. кондиционала у прошлости.

74. Најзад, што се тиче морфологије категорија наведених под (c) и (d), можемо рећи да пример у првој наведеној: И то

⁹⁸ Dr. A. Musić, *Preterit futura u indoevropskim jezicima*, Rad JAZU 243, 108, Zagreb 1932, str. 120.

бих рад знати, са „крњим“ потенцијалом у језику Л. К. Лазаревића има и своју пуну форму:

Нешто *бих* само рад *био* (П. 1970, 485),

а и један и други су са управо оним значењем које даје савремена граматика,⁹⁹ то јест оптативним. Презентска конструкција наведена под (d): Чисто *хоће да плаче* — може имати своје трансформе: → Чисто *му се плаче* и → Чисто *би плакао*. У датоме своме облику са *хоће + да + презент* она је јасно продукте народног, дакле и вуковског, типа који се групише око модалне конструкције са *шћах*...: *Поли крвца низ јуначко лице, шћаше залит очи обадије. — Кад хтедне да нестане овога света. — Помами се Јордан вода ледна, е не (нас) хоће вода потопити. — Хоће кућа да изгори, али ће и миши да сједну ће не ваља и сл.*¹⁰⁰ које су конструкције типични облици за фолклорну медијалну конструкцију. То потврђују и примери са морфемом *хтеги* у Лазаревићевом приповедачком тексту типично фолклорног обележја, какви су, на пример: — Ја сам, Бедо, Анока! *Хоћу да умрем!* / = *Умрећу!* / *опрости ми, ако можеш* (Нб. 1970, 181). — Нити се она што боји, баш ни Благојевог брње, што *хоће* /*да удари*... / и ногом и зубима (Нб. 1970, 181), такође медијалног карактера.

(2) Императив

75. Као што је познато,¹⁰¹ у ранијим фазама књижевног језика употребљавао се, у експресивној функцији језичких знакова, и приповедачки императив. И Лазаревићев се приповедачки проседе одликује употребом овога облика. За потврду овога довољно је из његовог типично приповедачког текста са фолклорним обележјем навести примере као што су:

Моја стрина, мати, својте, ми деца — *удри кукај, плачи, запевај*, стоји нас вриска, а мој бабо ништа (Пј. 1970, 95). — *Добоше они, велим. Стојан одмах уз огњиште, па пеци каву* (Пј. 1970, 102).

⁹⁹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1974, стр. 712.

¹⁰⁰ *Rječnik JAZU, pod hôtjeti*, str. 662—663 i 670.

¹⁰¹ В. нпр.: М. Пешикан, *О неким специфичностима у употреби приповедачког императива*, НЈ н. с. VII, 5—6, Београд 1956, стр. 153—166; и М. Стевановић, *Начин одређивања значења глаголских времена*, ЈФ XXII, Београд 1957—1958.

Чињеница је да је ова категорија императива ограничена и код Лазаревића на текст фолклорно обележен, одн. да сама даје такав карактер тексту. Налази се, дакле, у специфично нараторски организованом тексту. А занимљиво је да таквога императива, како то показује пример из писама:

А мени само *расти* перје, па једва чекам да и тога другога метнеш с друге стране у кола (П. 1970, 499) —

— има, „у траговима“, у спонтаном језику пишчевом (у писмима), као што се неки од других приповедачких елемената, па и фолклорног обележја, могу наћи у једном броју пишчевих личних порука.

76. Форма императива у његовој правој служби, каква је у примерима:

Само немој ти после тога да претераш, него *узимај* само онолико (П. 1970, 416). — *Гледај* само па се *храни* крепком и здравом храном и *пиј* сваки дан по чашу две (П. 1970, 416). — *Немојте* жалити (П. 1970, 417). — *За сад нека је доста* (П. 1970, 417). — *А он нек му начини* (П. 1970, 417). — *А ти бар гледај* и свесрдно *ради* (П. 1970, 418). — *Евице, молим те чувај се* и *пази* на се, а сокола *гледај* као што ти већ знаш (П. 1970, 424). — *Па нека само бode* очи (П. 1970, 431). — *Будите* здрави с децом (П. 1970, 449). — *Не бојте се* (П. 1970, 449). — *Напиши* ми неколико речи (П. 1970, 454). — *Поздравите* Цану и Кату (П. 1970, 454). — *Одговорите* ми поштанском картом (П. 1970, 455) и другим —

— у својим простим и перифрастичним облицима (*нека* + *ргaes.*) — у уобичајеним је оквирима. За морфологију императивне реченице, у оквирима дате нормале, занимљиви су само примери типа:

Гледај само па се *храни* (П. 1970, 416). — *А ти бар гледај* и свесрдно *ради* (П. 1970, 418).

У њима налазимо конструкцију са два императива у формално напоредној сложеној реченици: *гледај* па се *храни*, *гледај* и *ради*, чији би трансформ могао бити: → *гледај* те се *храни*, *гледај* те *ради*, са семантичком вредношћу намерне реченице,¹⁰² или — по другим ауторима — са семантичком вредношћу експликативне реченице. Овако је наиме, управо с глаголом *гледати* одређује А. Мусић, наводећи примере с везником *да*: За њим посла две вијерне слуге, да гледају, да не умре Марко и сл.¹⁰³

¹⁰² М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1974, стр. 788.

¹⁰³ А. Мусић, *Реџенице с конјункцијом „да“ у хрватском језику*, Rad JAZU 142, Zagreb 1900, str. 42.

Први део конструкције (*гледај*) овде је сигурно онога ранга којега је и императивно-инвитативна партикула *хајде*, уз коју као допуна такође врло често долази облик императива „главног“ глагола,¹⁰⁴ али се од ње разликује не толико обавезном употребом истог граматичког лица (са другим по реду императивом), јер је очигледно да су могућне конструкције: *гледај на се храните, гледај и радите* (дакле, са различитим лицем), колико се разликује обавезним јављањем у саставој конструкцији, тј. са обавезним везником.

77. Тако је исто значајна за морфологију императивне реченице и чињеница да се могућност алтернације посредног и непосредног говора, какву имамо у типу конструкције са *молим*:

Молим да ми јавите // *Молим вас упутите* (П. 1970, 473)
(*praes.*) (императив)

у Лазаревићевом језику јавља чешће тако што се предност даје непосредном говору, а његово је обележје облик императива (за дати тип):

А, молим вас, питајте Крстића (П. 1970, 415). — *А ви, молим вас, према овоме посредујте за „примирје“* (П. 1970, 415). — *Молим те чувај се и пази на се, а сокола гледај* (П. 1970, 424). — *Подајте их, молим вас* (П. 1970, 436). — *Молим те, узми једну таку кутију* (П. 1970, 593) и сл.

Наравно, примери дате конструкције типа:

Молио бих вас само да питате г. Кујунџића (П. 1970, 414). — *Молим вас да ми потражите* (П. 1970, 445). — *Ја вас молим да се не срдите* (П. 1970, 447) и сл.,

— са обликом изричне реченице (*да* + *praesens*), која је, наравно, допунског карактера, показују да је и она у Лазаревићевом језику сасвим обична, и са правилима која вреде за модерни наш књижевни језик.

(3) Инфинитив

78. Несумњиво је да највећи значај и за морфологију реченице кад је у питању инфинитив има синтагматска његова веза са управним глаголима који допуштају и алтернацију

¹⁰⁴ В.: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1974, стр. 705—706, са примерима типа: *Хајде, спавај*. — *Хајде, учи*. — *Хајде, погодите* и сл.

са конструкцијом *да* + презент. Отуда смо морфосинтаксу ове везе дали исцрпно у првој књизи, која обухвата поглавља о синтагматским односима.¹⁰⁵ Са екстралингвистичког гледишта, међутим, нас — у о б л и к у реченице — интересује и заступљеност форми инфинитива у субјекатској функцији, или у функцији допуне именској или прилошкој речи. То зато што је он тада језгро трансформација које иду у два правца: (1) у правцу утицаја на структуру надреченичних целина и (2) у правцу еквивалентности са падежним синтагмама чији је зависни члан апстрактна (глаголска) именица, што је заправо, правац утицаја на структуру саме реченице.

Граматику Лазаревићевог времена ову структуру даје у примерима:

(а) са именицом у именском делу предиката

С р а м о т а је сивоме соколу *ћерат'* дуго јато јаребица,
па за себе *не уловит'* меса;

(б) са придевом / придевском заменицом у именском делу предиката

Л и ј е п је *гледати*, но какав је *мирисати*?;

(с) са прилогом у именском делу предиката:

З л о је *поћи*, а г о р е *не поћи*, —

— и дефинише је, готово као генеративна грамика, као инфинитив који је „додава реченица уз *име* или уз *прилог*“¹⁰⁶ док се у семантичко-синтаксичкој страни дефиниције истиче да се инфинитивом „казује она радња или бивање за коју се главном реченицом говори каква је или на што је.“¹⁰⁷

79. Можемо констатовати, и показати на типским примерима из Лазаревићевог комуникативног језика (писама), заступљеност ове три форме:

(а) са именицом у именском делу предиката

Ја знам врло добро да је то чифутски п о с а о *експлоатисати* на овакав начин својега пријатеља (П. 1970, 455);

¹⁰⁵ В.: Ж. Станојчић, Синтакса језика Лазе К. Лазаревића, I, Синтагматски односи, Београд 1973, стр. 63—74.

¹⁰⁶ Ст. Новаковић, Српска грамика, Београд 1894, стр. 315.

¹⁰⁷ Ст. Новаковић, Ibid., стр. 315.

(b) са придевом / придевском заменицом у именском делу предиката:

Ø

(c) са прилогом у именском делу предиката:

О, мама, како је лепо *живети* за другога (П. 1970, 494).

Већ и у простој надреченичној формацији Лазаревићев језик посведочује констатације савремене граматике о номинизираним субјекту у виду демонстративно-анафорског *то* и уз само један инфинитив (а).¹⁰⁸ У овоме правцу, дакле, Лазаревићев језик је елемент континуитета. Са друге стране, одсутност типа (б): Ли је п је *гледати*, но какав је *мирисати* указује на пресецање традиционалне везе, па тиме и на увођење оних трансформа који се могу представити схемом: → *леп за гледање*, но какав је *за мирисање*, и чији смо тип исцрпно дали у поглављима ове монографије посвећеним именској детерминацији и глагола, и глаголских именица, и придева.¹⁰⁹ Овај правац развитака утолико је изразитији уколико се посматра у светлу обила Маретићевих примера, какви су: *достојан одријешити*, *дужан пронаћи*, *готов пасти*, *хитар буди шта чути*, *кадар држати*, *лијеп гледати*, тежак *разумјети* и други слични, који су, уз конструкцију са какав + инфинитив, по материјалу који се даје, нормална комуникативна форма у књижевном језику XIX века.¹¹⁰

80. Најзад, у морфологији Лазаревићеве реченице заступљени су и примери типа:

(а) Чудна ми чуда *оставити се* туђе жене! (Вертер 1970, 201) и

(б) *Не радити* ништа! *Правдати* своју леност неком вишом филозофијом, *каљати* кућни праг, *разоравати* мирну и савесну љубав једне женске, *турати* угарак у кућу поштенних људи а још својих пријатеља — и то све *правдати* неким вишим, племенитим осећањем које чак треба да се зове љубав! То је лоповлук, издајство! (Вертер 1970, 227—228).

¹⁰⁸ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1974, стр. 770.

¹⁰⁹ В.: Ж. Станојчић, *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића*, I, Београд 1973, стр. 90, 110, 118—119.

¹¹⁰ Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1899, стр. 636.

Иако употребљен у изразу, први од примера (а) свакако би требало сместити у тип инфинитива који је допуна именицама, дакле у тип какав Т. Маретић констатује у бројним синтагмама: *част сједити, дужност старати се, грјехота (не) понудити, неправда (не) казати, срамота (не) знати, право тражити* и другим сличним,¹¹¹ дакле — у оне које се, у крајњој анализи, укључују у структуру *a* (в. т. 78 и 79), структуру која се обележава $S_{(\text{infinitiv})}$ + предикат са именицом у именском делу своје. Други од примера (b) може се сврстати у две употребне категорије: (1) у реченичну, када се инфинитив може дефинисати, попут Т. Маретића, као слободно употребљен,¹¹² независно од било којег интерног члана реченице, а обележен узвичном интонацијом; или у (2) надреченичну, када се инфинитив може дефинисати као (збирни) субјекат који се на крају концентрише у номинизирани субјекат, исказан демонстративно-анафорским *то* (в. т. 79).

Модерна граматичка литература, она која оперише језичком грабом савремене епохе, као и сама та граба, уосталом, потврђује континуитет ове категорије у књижевном језику, а тиме и снагу потенцијала, под којим за дати тренутак разумемо стање (и експлицитну, или имплицитну) норму у језику XIX века.

¹¹¹ Т. Маретић, *Ibid.*, стр. 635—636.

¹¹² Т. Маретић, *Ibid.*, стр. 638.

(Б) УСЛОВНЕ РЕЧЕНИЧНЕ КАТЕГОРИЈЕ

81. Уколико је апсолутна реченична категорија, поред тога што је део реченичне морфологије у обавезном смислу, и део с а д р ж а ј а д а т е (сваке / било које) реченичне јединице, уколико се под условном реченичном категоријом подразумева више ч и с т а с т р у к т у р а језичке целине једног говорника, тј. у нашем случају — једног писца. Отуда се под одредбом у с л о в а н о в д е м и с л и н а м о г у ћ н о с т п о ј а в е реченице у неком од њених видова, наравно, о б л и ч к и х. А то значи да се узима у опис онај језички исказ који је *завршена јединица*, тј. да се из језичке целине (текста) могуће јединице узимају као јединице система, наравно, на синтаксичком нивоу. А како је у питању морфологија синтаксе, и уз све компликације тзв. актуалног рашчлањавања,¹¹³ у тексту (језичкој целини) завршене језичке јединице реченичног нивоа јављају се са морфологијом три типа: (а) типа просте реченице, (б) типа сложене реченице и (с) типа граматички /SP/ непотпуне реченице. Природно, у свакој од ових реченица може се од форме ићи у анализу дубинских односа, што обухвата и опис њихове семантике, одн. у анализу веза према надреченичним целинама, што обухвата и стилске аспекте пищевог језика, и то оне стилске аспекте који су и општејезичког значаја (са елементима психолошким, социолошким и др.). Ми ћемо и у једне, и у друге, наравно, својом анализом улазити, али само тамо где је то најпотребније, одн. тамо где се то намеће као релевантно за м о р ф о л о г и ј у посматране синтаксичке јединице. Томе је разлог чињеница да нас, и овде, у првоме реду занима о б л и ч к а с т р у к т у р а, било као чинилац везе са језичком фазом до Л. К. Лазаревића, било као чинилац развојног потенцијала конкретног језика (Лазаревићевог), дакле, у пројекцији према савременом јези-

¹¹³ Isp.: V. A. Zvegincev, Predloženie i ego otnošenje k jazyku i reči, Moskva 1976, 145—158.

ку у ужем смислу, одн. према нашем језичком осећању, да се изразимо тачним Белићевим термином.

82. Са датога гледишта очигледно је да је елементарни тип просте реченице већ описан тиме што је дат опис с у б јекта и елемената у његовој сфери (в. поглавље I, т. 1—25), те се у овоме поглављу иде у форме које пружају могућност констатовања специфичног у све три наведене реченичне категорије, јер се оне *in ultima analysi* одређују према томе, елементарном, типу просте реченице. Методолошки, овде се може поступити двојако: или се може испитивати изолована структура просте, сложене и непотпуне реченице, или се у једној целини свих тих категорија могу тражити генеративни елементи, који те категорије везују. При томе, граматички непотпуна реченица генеративан је елемент и у простој и у сложеној реченици. Отуда је, са гледишта специфичности, сигурно најинтересантнији за разматрање (анализу) и утврђивање стилских особености конкретног писца — однос могућних (и остварених) опозиција које се крећу у овако омеђеним основним (познатим) синтаксичким категоријама. А њих ћемо узимати пре свега са морфосинтаксичког гледишта, које је — да се подсетимо — овде условна основа наших класификација и разматрања од самог почетка.

83. Граматика Лазаревићеве епохе кодификовала је тзв. скраћивање реченица, и при томе — дала у основи тачну, и добру, схему у којој је јасан, с једне стране, однос непотпуне и просте реченице и, с друге, однос непотпуне и сложене реченице. Она каже: „Скраћивање реченица може бити на два начина: 1. *Изостављањем* оних делова реченичних који су излишни, или без којих ће се смисао опет добро разумети“... и „2. *Замењивањем* једних граматичких облика другим: дужих краћим, сложених простим“, да би на наредним страницама класификовала дате категорије по критеријуму синтаксичких јединица.¹¹⁴ При томе, групе примера које су дате садрже веће богатство категорија него што је оно што подразумева сама дефиниција. И то је разумљиво, јер материјал који даје само се методолошки, дакле — екстерно — може подвести под појам скраћивања, што се, да истакнемо, имплицира и у дефиницији, а не само у термину. Реч је, дакле, о генеративним везама у синтаксичким јединицама које су од битног значаја за показивање развитка, и могућног развитка (потенцијала), синтаксе модерног језичког израза у српској прози. Отуда се и у посматрању Лазаревићевог синтаксичког израза дати индикатор мора везивати за три правца језичке стварности: за везу с вуковским изразом, за београдски стилски израз XIX века и за реализовани израз наше језичке епохе. Ово последње, наравно, само увођењем ка-

¹¹⁴ В.: Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, 347—351.

тегорије језичког осећања, дакле, као процена потенцијала језичке појаве, јер би иначе морало да се претпостави комплетно поређење двеју епоха.

(а) Однос граматички непотпуна реченица : проста реченица

84. Ово је и уопште основни тип односа, који се препознаје и у односима чији елемент чине сложене реченице, наравно — граматички гледано. Новаковићева граматика наводи највише примере класичног карактера, тј. оне чије је обележје одсуство *споне или личног глаголског облика*: Кућа /је/ моја чарна гора, а постеља /је/ камен ови. — Хвала /нека је/ Богу. — Добро вече /нека вам је/. — С Богом /остај/, горо и дубраво и сл.¹¹⁵ И заиста, такав је тип реченице нормално заступљен и у Лазаревићевом језику:

(А) У језику уметничке прозе

/Ти не знаш још два Румуна који с нама седе, —/ један гимназиста овде, а други математичар. Веома добар и озбиљан човек. (Шв. 1970, 48). — Дан за даном, а оно све по старом (Пј. 1970, 100). — Сјутрадан до вечерње оборено све, везано и сложено у крстине (Ши 1970, 112). — А на њој слаба промјена (Ши 1970, 137). — Марина соба као рај (Ши 1970, 136). — /А од свега ми је најслабе пало гледајући Угричину синовицу./ Здрава, свежа, једра лепота, /све брекће животом/ (Х. 1970, 157). — Младост — лудост, старост — слабост! (НБ 1970, 171). — Овамо сабљу! (Верг. 1970, 203). — У хатс! /— рече бригадир и показа руком на једну побочну собу/ (Верг. 1970, 203). — /Каже: ово вреди —/ ако ћеш на пушкет, ако ћеш за гушу (Позл. 1970, 234). — Мене као стид (Ветар 1970, 247). — /Кући не сме, а не зна/ куда ће! (Он 1970, 277). — /Бубањ у мозак пробија!/ Вино као гром! (Он 1970, 280).

(В) У језику комуникативне прозе (писмима):

И опет поздрав вама у кући, на мојима, на г. Мајзнеру (П. 1970, 415). — *Ваш покорни син Лаза* (П. 1970, 418). — *И опет поздрав /— све вас љубим/* (П. 1970, 420). — *Сад још један поздрав и безброј пољубаца од вашег покорног сина Лазе* (П. 1970, 436). — *Срећно дабогда, још по једанпут* (П. 1970, 451). — *Овако нико ни беле* (П. 1970, 458). — */У глави ми је будибогснама/ око мене свуда тутањ, у даљини неизвесност* (П. 1970, 459). — */Две ноћи нисам спавао/ Рањеника ужас* (П. 1970, 459). — *До прѣе прилике!* (П. 1970, 459). —

¹¹⁵ Ibid., стр. 347.

Твојему писању част и поштење (П. 1970, 462). — *И тако — неизвесност* (П. 1970, 471). — */Светозар је у Врањи,/ капетан и командир тамошње војне болнице* (П. 1970, 482).

85. А као што показују седми и последњи овде наведени пример, као и први, шести и десети у примерима из уметничке прозе, исти је овај однос заступљен у типу који имплицира Новаковићева дефиниција „скраћене“ сложене реченице типа: *И сунце је охладнело, једва сипа зрак.* — *По језеру врањац коњиц плива, а за њиме злаћена колевка,*¹¹⁶ у којој се подразумева идентичност субјектата, одн. предиката (*сунце / плива*) у сложеној реченици.

Овај тип није компликовано представити Лазаревићевим типом

(А) — из језика уметничке прозе:

/И народ и данас зове ону ливаду с виром Марин Вир./ а забран са шарамповом Марин Шарампов (Ши 1970, 125);

(В) — из језика комуникативне прозе (писама):

/Светозар је у Врањи/, капетан и командир тамошње војне болнице (П. 1970, 482);

тј. — примерима са типичним „изостављањем“ предиката, одн. субјекта и предиката (*зове / Светозар / је*). С друге стране, оваква структура реченице упућује језичку анализу у два правца: (а) у правцу генезе релативно аутономних одредбених делова реченице (апозитивно-апозицијског карактера) и (б) у правцу генезе економичнијих синтаксичких јединица сложене реченице.

86. (а) Апозитивно-апозицијски делови реченице, посебно у своје апозитивном виду (схема: *adj. + N ~ N + adj.*: *Укрућен и изломљен, младић се диже и поче да спрема ~ Младић се диже и поче да спрема, укрућен и изломљен* и сл.),¹¹⁷ који — због природе свог односа према предикату — садрже генерички моменат реченице,¹¹⁸ за језик Л. К. Лазаревића никако нису карактеристични у погледу количине, али су и позната категорија, коју могу представљати примери:

(А) из уметничке прозе:

Ти знаш да Србин на страни, а нарочито у класичној Немачкој, мора оуглати на оваква питања (Шв. 1970, 66).

¹¹⁶ Ст. Новаковић, о. с., стр. 348.

¹¹⁷ Ж. Станојчић, *Језик и стил* Ива Андрића, Београд 1967, стр. 286—287.

¹¹⁸ М. Стевановић, *Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима*, ЈФ XXIII, Београд 1958, 27.

— Ја, *онако сањив*, дохватим чашу воде и саспем је на свећник (Шв. 1970, 84). — Мене одједанпут обузе нека туга, *неразумљива, нејасна* (Шв. 1970, 84). — И Иконија, *сва умазана од суза*, изнесе дијете на рукама (Ши 1970, 119). — Упрла поглед у светога Саву, *онога истога* који је и у старој школи стајао (Ши 1970, 119). — Шири се велики, непознат, примамљив свет, *препливен чудесним и божанственим зачином* (Верг. 1970, 207). — Његово лепо избријано, чисто лице, *с лаким површним борама* (Поз. 1970, 232);

(В) из језика комуникативне прозе (писама):

Он лежаош изнемогао на крвавој постељи, *с крвавом марамом у руци* (П. 1970, 432). — Ту сам први пут видео чу-да од лаба, *и морских, и речних, и парних, и с једрилица* (П. 1970, 433). — Утолико ми је жао што остављате Берлин, *гадни, смрдљиви Берлин* (П. 1970, 467). — Сад сам наново узет у војну службу, *с чином поручика*, као и пре (П. 1970, 471)

Уз ову класичну схему, међутим, очигледан је развој апозитива у непотпуну реченицу, обележену и свим одговарајућим јој формалним знацима:

(А) у уметничкој прози

/Осетих се остављен од света и пљунуо на све што сам досад волео./ *Сам самцит, с њоме у моме загрљају.* (Шв. 1970, 71);

(Б) у језику комуникативне прозе (писма):

Је ли Душан позван на маневре — *наравно лимуном?* (П. 1970, 582).

И у овоме Лазаревићев систем реченице сасвим је у основама модерног језика, разликујући се од језика данашњих писаца једино у ознакама које су везане за квантитет. Број примера о којима је реч несумњиво је мањи него код писаца који се узимају у грађу језика XX века.

87. (b) У својој апозицијској виду (схема $N_1 + N_2 \sim N_2 + N_1$: Смирна, *град лепих Гркиња*, није видеа такав стас \sim Град лепих Гркиња, *Смирна*, није видео такав стас), код Ст. Новаковића ова се категорија појављује као скраћена зависна релативна реченица: Ми, *сиромаси*, носимо им колаче \rightarrow Ми, */који смо/ сиромаси*, носимо им колаче,¹¹⁹ као што се тако по-

¹¹⁹ Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, 255—256.

јављују управо анализирани апозитиви.¹²⁰ И — уз класичну схему коју остварује, нпр.:

(А) у уметничкој прози:

Бути она, *сирота*, као заливена (Пј 1970, 102). — То би њега, *сиромаша*, само још јаче цвијељало (Ши 1970, 137);

(В) у језику комуникативне прозе (писма):

За јемца имам мога пријатеља Павла Борђевића, *нашег штабног капетана* (П. 1970, 443) —

— Л. К. Лазаревић ће развити и тип са претварањем те схеме у комплетну непотпуну реченицу, ону која је обележена и свим формалним знацима такве реченице:

(А) у уметничкој прози

/Она баци поглед_{Н1} на ме./ Поглед_{Н2} /у коме је било *нечега*_{Н1} што ти не умем казати./ *Некако поуздање*_{Н2}, *повеље*_{Н3}, *сила*_{Н4}. Тај се поглед разли преко свега мене. (Шв. 1970, 62—63);

(В) у језику комуникативне прозе (писма):

/Јеси ли била код тете на *Врачару*_{Н1} / (у оном њиховом *кокошињу*_{Н2}, што они зову баштом — оштро) (П. 1970, 559). — *Књига*_{Н1} (*моје приповетке*_{Н2}) пропала је на путу (П. 1970, 563).

Наравно, ни она неће бити честа у језику Л. К. Лазаревића. Штавише, у језику писама ју је врло тешко наћи, а та чињеница, упоређена са чињеницом да је и у уметничком тексту заступљена у најнужнијој мери, јасно упућује на закључак о томе да је Лазаревићева језичка фаза управо само потенцијал језика који долази после ње, али и да се однос те касније фазе према њој може сасвим слободно тумачити као однос увећане, одн. развијене пројекције према томе (сопственоме) нуклеусу.

88. Па и тако употребљена, она ће, кад је у језику комуникативне прозе, бити само назначена, остаће, дакле, у оквирима конвенционалне апозицијске одредбе, без интонационих ознака реченице (одн. њихових графичких израза), а са ознакама апозиције, које су — евентуално — појачане, као овде, употребом заграда. Ова чињеница указује на то да Л. К. Лазаревић (а) јасно разликује језичке н и в о е у којима се језички з н а к јавља и (б) да још не налази основе за признавање статуса р е г у-

¹²⁰ Ibid., 256.

ларне схеме оним синтаксичким јединицама које ми данас називамо исказима, одн. формално непотпуним реченицама. Или, прецизније речено, условава њихову регуларност контекстом, везујући их за контекст (А).

89. (с) Атрибутско-прилошки тип, који је граматика Лазаревићевог времена дефинисала (и кодификовала) као „подметов или природов додатак“, уз примере типа: Њега су Турци још *малена* заробили. — Тко ће љута змаја преварити, тко ли њега *спаватица* наћи и сл.,¹²¹ и у Лазаревићевом језику заступљен је у своме устаљеном виду:

Немојте брукати себе *живе*, ни мене *мртва*, ни градити што му драго (Ши 1970, 124). — Кад се већ смрче, разибоше се жене и људи кућама, а оставише попа *сама* (Ши 1970, 131). — Што си, велим, стао ту, да те *тако знојава* бије вјетар? (Ши 1970, 142) —

— да би се појавио само у форми акузативног исказа императивне реченичне интонације:

Кмет се помамио:

— *Живог или мрвог!* — даре се он. — *Живог или мрвог*, моја глава цареву плаћа! (Ши 1970, 149).

И то — у контексту типичне наративне природе, у оним ситуацијама које и иначе обележава употреба исказа и формално непотпуних реченица. Исп. непосредно претходне и непосредно потоње странице приповетке, где налазимо типичне њихове примере:

(а) Аксентије Смиљанић позна га у мраку:

— Побјеже! — рече он.

— *Ко?*

— *А?*

— *Учитель!*

Поп дахну душом:

— *Срећан му пут!*

— *Шта?* — рече Аксентије. — *А Мара?*

— *И она с њим!* (Ши 1970, 148).

(б) — *Овуда!* Овуда ћемо га пресрести! ...

— *У село! У село!* — чу се са свих страна. (Ши 1970, 149).

¹²¹ Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, 350.

(с) — Воду! — дрекну он.

.

Уједанпут загрмје попов глас:

— *Икона! Икона!* (Ши 1970, 150)

(d) — *Воду на врата!* Обарајте греде! — чује се дрека са свих страна (Ши 1970, 151) и сл. у наведеној приповеци.

90. Посматрајући приказану схему синтаксичких јединица са гледишта нама савремених писаца, сигурно ће пасти у очи чињеница да ће ова схема у принципу бити задржана. На пример, Андрићев је стил — да од писаца XX века који чине књижевнојезичку синтезу, а живе у овој средини узмемо само њега — како је већ запажено врло богат апозитивима,¹²² што несумњиво смањује број примера формално непотпуних реченица и формира изговорни ток смиреног, класичног карактера. Тако да и његово апсолутно богатство у апозитивима, а оно се дијахроничком пројекцијом сигурно потврђује у односу на Вуков језик и језик непосредне поствуковске фазе,¹²³ не ремети саму апстракцију ове језичке материје, и представља један од елемената језичког континуитета, везујући се са истим квалитетима Лазаревићевог изговорног тока у тексту једнаке врсте.

(b) Однос граматички непотпуна реченица
: сложена реченица

91. Са гледишта говорног тока, чији је први израз морфосинтаксичка структура реченице, у овоме односу под граматички непотпуном реченицом разумеће се реченица која нема неку од очекиваних у датом микросистему формалних ознака у сфери везника. И обрнуто, која такву ознаку има, а при томе се дата ознака или може изоставити, или се изоставља. Граматичка непотпуност, дакле, своди се на однос реализоване посматране зависне, или главне реченице (посебно кад је у питању корелат), према граматичкој схеми, па је природно што се ова последња тражи у граматичком мишљењу одговарајућег времена (наравно, и пореди са нашим граматичким мишљењем).

¹²² Д. Живковић, Неколико стилских одлика прозе Иве Андрића, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду I*, Нови Сад 1956, 257—258. и 254.

¹²³ В.: М. Стевановић, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, ЈФ XXVI/1—2, Београд 1963—1964, 145.

(а) Одсуство корелативне заменице или прилога у управној реченици прво је што у горе изнетом смислу пада у очи, и што је кодификовано у граматици Лазаревићевог времена:¹²⁴

/то, оно .../ + што; /онако .../ + како

Јер бригадир је имао три узрока бити нерасположен: прво, /**то .../ што је месо било одиста мршаво; друго, /**то .../ што је он био као и обично здраво гладан; а треће /**то .../ што га је адвокат Нестор јако синоћ „уштинуо“ (Вертер 1970, 205). — Радите сад /**онако .../ како знате (П. 1970, 445).****

Али је она присутна кад је реч о инверзији:

Што ми је најмилије, то је да си и ти једанпут, и то на овој слици добро, и то врло добро испала! (П. 1970, 545),

као што је присутна и реализација са корелативом:

А, после — ја не могу казати *оно што* се мора осећати (Шв. 1970, 89). — Што је ово писмо једино *за то да* вам јавим да сам паре примио (П. 1970, 449).

Посебно је корелатив присутан када је у његовој функцији прилошка реч:

тако + да, онако + како ...

А свећа ми је, опет, *тако* шкнљила, *да* ми се чинило да ништа не распознајем у соби (Шв. 1970, 85). — Глас јој је био *тако* промењен, *да* ме свега језа прође (Шв. 1970, 91). — Ради *онако како* мораш (П. 1970, 443). — Београд је *тако* пуст *да* је мање људи него бесних паса (П. 1970, 457).

92. А на тој основи утолико је упадљивије одсуство корелатива у последично-начинским реченицама какве налазимо

(А) у тексту уметничке прозе:

Силне, свете и поучљиве ријечи /*Ø*/, *да* те језа подиђе (Ши 1970, 114). — Била је сасвим почабила и испрепучала /*Ø*/, *да* се једва разазнавао светац (Ши 1970, 121). — Напредује дијете /*Ø*/ *да* ти је милина погледати (Ши 1970, 121). — Попа се клони /*Ø*/, *да* је чудо (Ши 1970, 140). — А Павао шиба коње /*Ø*/ *да* све врца крв (Ши 1970, 148). — О колери

¹²⁴ Ст. Новаковић, Српска граматика, Београд 1894, 349.

му погибе толика чељадија /Ø/, да је после Аноку држао као мало воде на длану (НБ 1970, 168);

(В) у тексту комуникативне прозе (писма):

Ми остали Срби, међутим, слажемо се /Ø/ да не може бити боље (П. 1970, 451),

тј. у онима у којима, са евентуалним изузетком типа примера какав је последњи под (А), немамо, као у примерима типа *Београд је тако пуст да је мање људи него бесних паса* (в. т. 91), одвојених придевско-прилошких сегмената. Занимљиво је да је Л. К. Лазаревић највећи број примера последично-начинског везника да без корелатива употребио у тексту своје једине ијекавске приповетке *Школска икона*. Поред тога, у спонтаном језику његових писама га такође има, док га у другим приповеткама налазимо у мањем броју (има га, рецимо, у приповеци *На бунару*), али ипак је заступљен. И ова употреба указује на чињеницу Лазаревићевог свесног одржавања континуитета с Вуковим језиком, што посредно потврђује исправност констатације, с једне стране, да је „на истоку (српскохрватске језичке територије — м. пр.) језик белетристике . . . ближи свакодневном говорном језику, још од времена Вукова“¹²⁵ али и чињеницу, с друге стране, да сада Л. К. Лазаревић управо то сматра књижевнојезичком традицијом и, због свога хиперграматичког мишљења, држи до одржавања тога континуитета.

93. (b) Једновремено, Лазаревићеву везаност за вуковску традицију показују и примери инверзије у реченици, истакнути већ у науци о језику¹²⁶ као особеност Вуковог стила.

У зависно сложеној реченици, то је управо растављање секвенце корелатива:

Што ми је најмилије, то је да си и ти једанпут, и то на на овој слици добро, и то врло добро испала (П. 1970, 545);

а у реченици уопште, то је стављање глаголске речи на њен завршетак:

Што је ово писмо једино за то да вам јавим да сам паре примио (П. 1970, 449). — Кад мисли Јанковић да ће се моћи коњи преселити (П. 1970, 563). — Тако се радујем што су деца добро и што се она куца отргла (П. 1970, 562). — Па онда тек можеш мислити како сам весео што смо кућу узели — та све се надам да ће деца у том ваздуху сасвим друкчије напредовати (П. 1970, 562—563);

¹²⁵ М. Стевановић, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, ЈФ XXVI/1—2, Београд 1963—1964, 122.

¹²⁶ *Ibid.*, 139, 141.

— што је у Вуковом језику нарочито карактеристично кад је у питању употреба допунске секвенце с управним чланом у којем је глагол *моћи* (Колико сам ја дознати *могао*, ово су главни узроци)¹²⁷.

94. (с) За неговање вуковске традиције, најзад, сигурно је врло карактеристичан Лазаревићев поступак у одржавању наративне интонације у говорном току. У науци о језику управо је и у синтакси сложене реченице интонацији приписано прво место у дистинкцији садржине, и то — посебно функцији везника, међу њима и везника *а*.¹²⁸ А и у граматичкој, и у лексикографској литератури управо се на Вук-Даничићевој грађи као битној констатује наративни карактер везника *а* у његовој емфатичној функцији. Тако, од великих граматика, Маретићева граматика наводи тип примера: *Царев син узме голуба те га распори, а то у голубу врабац, са емфазом а то (а оно) и сл.*,¹²⁹ а граматика проф. Стевановића: *А се приказивање сврши, она прва крене око совре, са речју а као везником у „функцији спољног знака везе управних и временских реченица које одређују тренутак времена непосредно иза којег се врши радња управног глагола“ и са упућивањем на Речник САНУ,¹³⁰ у којем се каже да се везник *а* употребљава „у приповедању, за истицање истовременог, обично изненадног збивања, често у корелацији с временским свезицама и прилозима (кашто појачано са то)“¹³¹ и даје грађа типа: *Кад тамо а код оваца нема чобана. — Док су они још то говорили, а то се помоле кола и коњи. — Нађе царицу а она седи сама. — Истом Грујо сједе за трпезу, / А повика с бедена Латинче. — Дигнем се ја те вратницама. Кад а тамо стоји Пера Игњатов и сл.*, као што се види, из Вука или из непосредно поствуковских писаца углавном.*

95. И, наравно, А. К. Лазаревић и у своје наративном тексту углавном има данашњу конструкцију зависно сложене временске реченице (оне у којој је могућна појава емфатичног знака *а*):

И кад се сан прикраде, /Ø/ Марија тако фуриозно здере онај вео (Вертер 1970, 193). — Кад сам после три године дошао кући, /Ø/ одмах похитам Илинци (Он 1970, 280). — Кад угледа жену кроз прозор, /Ø/ он обамре (Вертер 1970, 221). — Кад су они ушли, /Ø/ сва се механа ућута (Вертер 1970, 199). — Кад ти ово будеш читала, /Ø/ ја ћу бити поново у

¹²⁷ Ibid., 139.

¹²⁸ М. Стевановић, Карактер значења везника као спољних знака унутарње везе међу реченицама, ЈФ XXVIII/1—2, Београд 1969, 96, 100.

¹²⁹ Т. Maretić, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika Zagreb 1899, 493.

¹³⁰ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1974^а, 881.

¹³¹ В.: Речник САНУ, I, Београд 1959, под *а* св. 1. д.

прљавом Пироту (П. 1970, 526). — Кад ово писмо будеш читала, /Ø/ ја ћу по свој прилици бити отишао из Ниша (П. 1970, 519).

Дакле, и у тексту уметничке прозе, и у тексту писама, примере са могућношћу да се јави *a* које је било ознака „изненадног збивања“, било ознака непосредне постериорности, али без стварне реализације те могућности.

Али, једновремено, у своме приповедачком језику он израито негује и тип реченице у којој се везник *a* налази са типичном функцијом истицања (емфазе), најчешће оног које се може означити као истицање „истовременог, обично изненадног збивања“:

Кад јој се навршила година и девет мјесеца, *a* поп дозида уз кућу још једну собу и узме дијете с Иконијом (Ши. 1970, 122). — Истом поп исприча и кметовима и старијим људима, сви присташе, и кум-Нинкова домаћица, весела, узела дијете за руку, *a* тек учитељ као из мртвих: ... (Ши. 1970, 122). — И кад је ко хвали *a* њему иду сузе као малом дјетету (Ши. 1970, 126). — Па кад не могах заспати, *a* ја ви-кнух дијете да хвата (Ши. 1970, 132). — Кад би у недјељу, *a* поп га чека да држи пијевницу (Ши. 1970, 140). — Кад уђе у собу, *a* он лежи на кревету (Ши. 1970, 140). — И учитељ, чим види попа, *a* он погне главу (Ши. 1970, 141). — Кад учитељ дође напоред њега, *a* он се окрете (Ши. 1970, 142). — А кад коме од нас момака пружи руку, *a* он сав поцрвени (Ши. 1970, 144). — Кад стигосмо пред школу, *a* она гори увелике (Ши. 1970, 144). — Јер тек што стаде на врата од ходника и погледа у парк, *a* она стоји с мужем (Вертер 1970, 194). — Али чим ја из куће, *a* он на капију (Ветар 1970, 264).

По себи се разуме да не можемо сматрати случајном чињеницу да се овом формом негује наративна интонација управо Лазаревићеве ијекавске приповетке Школска икона. За нас је, наиме, то доказ више Лазаревићеве оданости традицији Вука Ст. Карашића, који је — како је већ у науци о језику, с богатом аргументацијом установљено — „реченицом својом био узор читавом низу класичних наших писаца XIX века и каснијих“, који су, после Вука, а нарочито — како проф. М. Стевановић истиче — „пред крај XIX-ог и у XX-ом веку“... имали испред себе и богату народну књижевност, и Вука, и многе широке погледе у страни књижевни свет,¹³² па тиме и прилику и могућности (као и моћи) да са изразитом активношћу, и резултатима

¹³² М. Стевановић, Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик, ЈФ XXVI/1—2, Београд 1963—1964, 127, 144.

који њој одговарају, учествују у ширењу примарне основице нашег књижевног језика — народног језика, на који је тај језик Вук поставио.¹³³ А. К. Лазаревић је то чинио управо као признати стваралац онога тренда који је А. Белић називао београдским збирним стилем, чија је битна одлика „слобода у употреби језичких средстава, гipкост у њиховој примени, многостручност у изналажењу нових путева, ... недостатак укоченог и укалупљеног“, али и одлика да се „држи општих линија које се огледају у Вукову књижевном језику“, она коју је А. Белић тако концизно, јасно, формулисао: „Све је као код Вука, па ипак је све друкчије. Али то „друкчије“ не иде на уштрб лепоте и правилности нашег општег књижевног језика, него се креће ка новим висинама и лепотама, које су се већ у заметку криле у Вукову књижевном језику.“¹³⁴

¹³³ М. Стевановић, *Ibid.*, 145.

¹³⁴ А. Белић, Београд и књижевни језик, НЈ VII/7, Београд 1940, 195—196.

ЗАКЉУЧАК

96. (1) Граматичко мишљење Л. К. Лазаревића карактерише се тежњом за изразитом граматичком правилношћу, наравно, у оквирима основног постулата књижевног нашег језика, постулата који инсистира на живој генетичкој вези врло широке народне базе и каснијег развитка књижевног језика. У сфери субјекта то се огледа у извесном давању приоритета аналитичкој форми субјекта (тип: *Ја* не знам шта ми је ову ноћ), иако, наравно, синтетичка форма (*Надам се /Ø/ да ми /Ø/ нећете* за зло примити) има једнаку заступљеност. Полазећи од целине Лазаревићевог приступа језику, морамо претпоставити Лазаревићеву саживљеност са граматичким правилима, а граматика његовога времена давала је опозицији синтетичког и аналитичког одлучан значај за стварање хијерархије језичких категорија.

(2) Посебно је значајно истаћи да су и аналитички тип и синтетички тип са истом функцијом, тј. да употреба аналитичког типа не мора бити везана за емфазу. За то је доказ стање у тексту тзв. прости комуникације, који се узима као нормални опозитни коректив закључцима изведеним из анализе језика уметничког текста (в. т. 3—10).

97. (3) Несумњиво је да је Лазаревићев језик признати чинилац континуитета књижевног језика, а да је, с обзиром на значај ф о р м е у њему, условни секвенцијски ниво у којем се рефлектује субјекат заправо — форма предиката. У њеној сфери, израженој у конгруенцији, очигледно је да је Лазаревићев језик обележен као изразити континуант језика Вука Ст. Караџића. Уз форме предиката који иде са вишечланим субјектом (в. т. 12—15), и који је стандардна вредност и вуковске и данашње фазе нашег књижевног језика, констатовану чињеницу везаности за вуковску традицију посебно потврђују субјекатске секвенце са квалификаторима/квантификаторима. Тако су међу њима квалификатори *реда*, са примерима типа: *М о м а к се један по један* отпушта; квалификатори *позитивног тоталитета*, са примерима типа: *А обојица* би се о н и насмејали; квалифи-

катори *негативног тоталитета*, са примерима типа: Али ми *ниједно* ни ухом не макнусмо; квалификатори неодређене дистрибуције, са примерима типа: Па све ми се чини сад ћете (в и) *које* насмејати се и др. (в. т. 12—20).

(4) Нарочито карактеристични у овоме погледу су примери секвенци типичне граматичке метонимије, међу које иду секвенца субјекта-општег агенса у виду *се-конструкције* (А новци *се троше* као киша), како се он рефлектује у предикату, одн. у виду 2-ог граматичког лица или одговарајућег падежа заменице *ти* (*Можеш* је ваздан гледати, а опет да *те* ко упита, *не би му знао казати*), одн. у виду 3-ег граматичког лица са лексемом *ко / неко / што / нешто* (кад му *ко* каже (в. т. 21), и — посебно изразити — синегдошки тип (*звечи дукат, клизи карта, пуца врљика, муштерија навалио* и сл.), који се налази само у типично наративном Лазаревићевом тексту (в. т. 22—23).

98. (5) Изразити степен континуитета показују и остварене субјекатске секвенце са основним бројем / бројном именицом, збирним бројем и количинским прилозима, који у Лазаревићевом језику нагињу метонимији граматички израженој у формама које се посматрају у конгруенцији (в. т. 24—25).

99. (6) Морфолошка схема реченичне синтаксе Лазаревићевог језика карактерише се типичним примерима инсистирања на остваривању потпуне граматичке правилности коју је формулисала савремена му норма. Тако синтакса Лазаревићевог *плусквामперфекта* (в. т. 27—32) има као релевантна обележја: заступљеност обе могуће помоћне морфеме (*био сам и бејаш*), сви типски примери перфективног су вида и сви типски примери у сфери су синтаксичког релатива, а Лазаревићево граматичко мишљење у овој категорији креће се у два правца: у форми, он задовољава захтев књижевнојезичке норме свога времена (в. т. 32), морфосинтаксички — његово се језичко остварење креће у строгим оквирима пруженог му система, али му једновремено, с друге стране, спонтани језички избор намеће одступања од „препорученог“. Посебно су вуковски обележени примери пасива елиптичног карактера, одн. елиптични облици са радним глаголским придевом (в. т. 32—33).

100. (7) Непосредно је продужење вуковског стила Лазаревићева схема *крњег перфекта*, који је типична језичка категорија наратије, обилно заступљена у приповедачкој прози, али присутна и у простој комуникацији (писма). Посебно је илустративна чињеница да је крњи перфекат управо најгушће концентрисан у ијекавској трансформацији Лазаревићевог екавског говорног типа, која је мотивисана његовом „обавезом“ према Вуку (приповетка *Школска икона*), што је принципски познато као проседе који примењује експресивну функцију језика као функцију која се састоји у карактеризовању носиоца датога го-

вора (в. т. 39). Овај, међутим, елеменат стилизације јавља се и као аутоматизовани део говора — клише — у језику прости комуникације (писама), и то као апсолутно једнак концесивним конструкцијама које испитивачи налазе у језику фолклора.

101. (8) Морфосинтакса *имперфекта* и *имперфективног аориста* посматрана је у 12 морфолошких класа глагола узетих по критеријуму који се кристалисао у маси 3. л. sg. и дата кроз примере свих лица, при чему су простори појединих лица, сходно језичким реализацијама, обележени и Ø-им присуством примера, тј. одсуством њиховим. Лазаревићева грађа, дата у таквој морфолошкој схеми, показује строгу граматичку правилност (в. т. 40—46). Посебно је занимљиво да је управо та правилност једновремено и морфосинтаксичка основа Лазаревићеве употребе *имперфективног аориста*, за који се у науци већ констатовало да је редак у нашем језику уопште: категорија имперфективног аориста ослања се на секвенце са обликом имперфекта, пре свега на оне са подударним синхрониморфолошким елементом *-ше*, а оване подршку дају облици потпуне писане (неутралне акценатске) једнакости, уз субјекатску секвенцу која је обележена амбигвитетом. Дати језички системи одржавања имперфекта и имперфективног аориста, који истичу морфологију, потврђују се екстралингвистичком периодизацијом (в. т. 47—52).

102. (9) У морфологији Лазаревићеве синтаксе посебну потврду континуитета са генетичком базом представљају *перфекат* и *плусквамперфекат* са сродним морфолошким појавама. У литератури већ се указује на дијалекатске елементе ове морфосинтаксичке појаве у писаном језику тиме што се констатује постојање говора „који показују нешто мању склоност том сажимању.“ А Лазаревићев језик показује обе могуће реализације: спонтану и хиперграматичку (сад се ућутао : он је се дружио), чиме овај спонтани однос (матерњи језик ↔ говорник МЈ ↔ књижевни језик ↔ говорник КЈ) развија у правцу стварања хиперграматичности, која, системски, задовољава и схеме књижевног језика, и схеме спонтаног језика говорничког (в. т. 53—57).

103. (10) У сфери *футура I* и његових морфосинтаксичких еквивалената и дескриптивни и нормативни део граматике наводи три морфеме: (1) футур I₁ — прости облик (*радићу, радит ћу*); (2) футур I₂ — сложени облик (ја ћу *радити*) и (3) футур I₃ — *ћу, ћеш... + да + праес.* (ја ћу *да радим*). Прве две су, наравно, у поменутих приручницима стандардне категорије, а Лазаревићев језик ту је већ у познатим оквирима (в. т. 56—60). Што се тиче трећег типа (F I₃), грађа из Лазаревићевог спонтаног језика даје релативно (у односу на језичку грађу из књижевних дела његовога времена и у односу на граматичке кодификације његовога времена) добро осветљење правца у којем се употреба

ове конструкције креће и уопште у овим деловима нашег књижевног језика. Она се дели у две групе: (а) групу обележену неутралном морфемом у смислу синтаксичких односа који би били релевантни за конструкцију *ћу да + praes.* (Али *ћу да ти препоручим*), и у (б) групу обележену ангажованом морфемом у смислу измене синтаксичке ситуације индикатива у неки од модуса (*Шта ћу ја тебе да учим?*), а екстралингвистичка страна ових чињеница проверава се интерно — у оквирима поступка Л. К. Лазаревића и екстерно — у оквирима општејезичке ситуације његовог књижевнојезичког (просторног и временског, дакле историјског) поднебља. Л. К. Лазаревић у наративно организованом језику углавном није пропуштао конструкцију $F I_3$ из спонтаног његовог језика, при чему је улогу „филтера“ имала комбинација његовог завичајног језика, који литература искључује из терена са конструкцијом у питању, и вуковског типа језика, који он негује у управо добром делу својих приповедака (в. т. 61—63).

104. (11) Језик Л. К. Лазаревића, поготову спонтани његов језик у писмима, показује типичне примере за осветљење односа *футура II-ог* и његових еквивалената у погледу морфосинтаксе. Аспектна везаност дистрибуције самог облика *футура II* може се обележити као неутрална (заступљени су импф., пф. и дво-видски глаголи: ако будете *чекали* / што будеш *урадила* / ако не будеш раније *писала*) и уобичајена, и са исто тако уобичајеном много већом масом примера *перфективног презента* (ако ти *поднесе* рачун) као еквивалента *футура II-ог*. Али се у њему налазе и примери типа: Ви јако *грешите* ако будете *чекали* од нас одговор (импф. : импф.), који индицира реченицу изграђену по типу других језика, одн. по типу неке граматичке апстракције која је строжа у захтеву за слагањем времена, иначе нетипичном за српскохрватски језик, која се — због овог последњег — врло далеко, истина, реперкутује као тежња за слагањем аспекта употребљених глагола (в. т. 64—66). Форме *пасива футура II-ог* са функцијом претерита (одмах *будем позват* на државни испит) и префиксалне, одн. суфиксалне форме *перфективног презента* (чим *узмогнеш* / не *хтеднеш*) непосредно су продужење вуковске традиције (в. т. 68—70).

105. (12) Лазаревићев *потенцијал*, налазећи се у синтаксички познатим оквирима (в. т. 71), занимљив је пре свега са аспекта конфигурације (морфологије) реченице. Сложени *потенцијал* и у језику доста обимног узорка није заступљен, али је писац потребу за њим задовољавао у извесној мери *потенцијалом* са фиксираним распоредом саставних делова тога облика (*И бих пешке одјурио* у Београд да не морадох чекати Светозара). Као и ово, непосредну везу са вуковском традицијом представља Лазаревићева употреба еквивалената типа *хоће да плаче* и сл. (в. т. 71—74).

106. (13) И најзад, и Лазаревићев се приповедачки проседе одликује *приповедачким императивом*, у оној мери коју налазимо уопште код писаца XIX века. Треба истаћи да га код њега има и у спонтаном језику писама (А мени само *расти* перје), док је за морфологију реченице са императивом, такође у његовом спонтаном језику, карактеристична конструкција (сада правог императива) типа *гледај на се храни* и сл., као и непосредни говор са обликом императива (Молим те, *узми* једну таку *кутију*), што обоје упућује на кодификовање говорног типа језика (в. т. 75—77). Исто тако, у домену *инфинитива* Лазаревићев језик посведочује констатације савремене граматике, рецимо, о номинизираним субјекту у виду демонстративно-анафорског *то* и уз само један инфинитив и о другом релевантном за одржавање континуитета књижевног језика (в. т. 78—80).

107. (14) Обличка структура Лазаревићеве реченице, посматрана на односу граматички непотпуне реченице према релевантним за облик типовима просте и сложене реченице, показује очигледан развитак апозитивно-апозицијских елемената реченице, који се развијају и до аутономних синтаксичких јединица, у односу на Вуков језик, одн. чињеницу да је Лазаревићев систем реченице сасвим у основама данашњег модерног језика. С друге стране, атрибутско-прилошки елементи индицирају и блискост са Вуком. Исто то, у сфери сложене реченице, индицирају примери са одсуством корелативне заменице или прилога у управној реченици, посебно у последично-начинској реченици (напредује дете *да* ти је милина погледати и сл.), затим инверзија са растављањем секвенце корелатива, стављање глаголске речи на завршетак реченице, морфологизирање наративне интонације (нпр. *везник а*) и сл. (в. т. 81—95), што показује активан пишчев однос према језику и изворима језичког богаћења.

Dr ŽIVOJIN S. STANOJČIĆ

THE SYNTAX OF LAZA K. LAZAREVIĆ'S LANGUAGE
RELATIONS IN SENTENCE

Summary

1. Continuing his study of the language and style of Laza K. Lazarević (1851—1891) as a language system which by itself is an abstraction of the standard language in the second half of 19th century and which perfectly integrates, as a whole, into the standard language of 20th century, as he stated in Tome I of *The Syntax of Laza K. Lazarević's Language* (Beograd 1973), the author is examining the morphosyntax of Lazarević's language.

2. According to the author's research, the grammatical thought of L. K. Lazarević is strongly marked by an inclination toward a perfect grammaticalness, naturally in the limits of the basic principle of the Serbo-Croatian literary language, which insists on the active original unity of the very broad dialectal basis of literary language and the subsequent development of the latter. Since the Lazarević's language represents an acknowledged element in the continuity of the Serbo-Croatian standard language, and since the morphology of syntax (in the very strict sense of the term) represents the first element of it, the author examined the specific linguistic and extralinguistic treats in the syntactic categories of subject and predicate in their morphological aspects.

3. The mentioned treats are examined in the sphere of the subject as it is reflected in the forms which agree with the subject (agreement of constituents), where the author pays special attention to the role of the qualifiers/quantifiers of order (*momak se jedan po jedan otpušta*), of positive totality (*a obojica bi se oni nasmejali*), of negative totality (*ali mi nijedno ni uhom ne maknusmo*) etc., up to the sequences of typical grammatical metonymy, among which he finds also the particularly expressive ones

(*zveči dukat, klizi karta*), tightly connected with the metonymic expression of the Vuk St. Karadžić's literary tradition.

4. In the sphere of predicate, the present tome of *The Syntax* deals with the morphological scheme, marked by the typical examples of Lazarević's endeavoring on the very strict grammatical regularity, prescribed by the current literary-language norm. Comprehended in the study are: the *pluperfect*, for which the author finds that it reflects both the strict norm and a spontaneous choice; the *perfect tense without the auxilliary morpheme*, as a very significant feature of the folklore narrative type of language; the *imperfect tense* and the *imperfective aorist*, the use of latter based on the sequences of the *imperfect tense* marked by the corresponding morphological element *-še*; the *perfect tense* and the *pluperfect tense* in their morphological aspects; the *future tense₁*, and its morphosyntactic equivalents, particularly the form *ću . . . + da + praes.*; the *future tense₂*, and its morphosyntactic equivalents (prefixal and suffixal forms of the perfective present tense); the *conditional*; the *imperative*.

5. The morphological structure of the Lazarević's sentence is represented through the relationship of the grammatically defective sentence with the types of sentence and clause correspondingly. Special attention is paid to the autonomous syntactic units of the appositional type, which are among the main sentence-modulation elements. Also, the relations main sentence-clause are examined, particularly those marked by the absence of correlative morphemes, presence of narrative marks of sentence-modulation, word-order etc.

ЛИТЕРАТУРА ПОМЕНУТА У РАДУ

- Белић, А. *Вук Караџић и наш књижевни језик*, НЈ VI, Београд 1939, 3—24.
- Белић, А., *Београд и књижевни језик*, НЈ VII/7, Београд, 1940, 193—196.
- Белић, А., *О језичкој природи и језичком развоју*, II, Београд 1959.
- Brabec—Hraste—Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb 1965.
- Грицкат, И., *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*, Београд 1954.
- Грицкат, И., *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд 1975.
- Грковић, М., *Употреба инфинитива у језику Милана Б. Милићевића*, Прилози проучавању језика, 6, Нови Сад 1970.
- Живковић, Д., *Неколико стилских одлика прозе Иве Андрића*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, I, Нови Сад 1956, 251—269.
- Zvegincev, V. A., *Predloženie i ego otnošenje k jazyku i reči*, Moskva 1976.
- Ивић, М., *Нека питања реда речи у српскохрватској зависној реченици с везником да*, Зборник МС за филологију и лингвистику, XVI/1, Нови Сад 1973, 187—195.
- Ивић, П., *Поговор Вуковом Рјечнику из 1818. г.*, Просвета — Београд 1966.
- Jakobson, R., *Selected Writings*, II, The Hague—Paris 1971.
- Јовчић, Вл., *Лаза К. Лазаревић*, Нолит — Београд 1966.
- Maretić, T., *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1899.
- Musić, A., *Rečenice s konjunkcijom „da” u hrvatskom jeziku*, Rad JAZU 142, Zagreb 1900, 1—125.
- Musić, dr A., *Preterit futura u indoevropskim jezicima*, Rad JAZU 243, 108, Zagreb 1932, 91—127.
- Николић, М. М., *Мачвански говор*, СДЗБ XVI, Београд 1966, 179—313.
- Новаковић, Ст., *Српска граматика*, Београд 1894.
- Пешићан, М., *О неким специфичностима у употреби приповедачког императива*, НЈ н. с. VII/5—6, Београд 1956, 153—166.
- Речник САНУ*, I, Београд 1959.
- Рјечник JAZU*, III, Zagreb.
- Stanojčić, Z. S., *Jezik i stil Iva Andrića*, Beograd 1967.
- Станојчић, Ж., *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића*, I. Синтагматски односи, Београд 1973.
- Стевановић, М., *Један прилог објашњењу значења имперфекативног аориста*, НЈ VII/4, Београд 1940, 101—104.
- Стевановић, М., *Начин одређивања значења глаголских времена*, ЈФ XXII, Београд 1957—1958, 19—46.

- Стевановић, М., *Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима*, ЈФ XXIII, Београд 1958, 23—34.
- Стевановић, М., *Око значења имперфекта*, Зборник Филозофског факултета у Београду, IV-2, Београд 1959, 117—143.
- Стевановић, М., *Око значења имперфекта*, Зборник Филозофског факултета у Београду, IV-2, Београд 1959, 117—143.
- Стевановић, М., *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, ЈФ XXVI/1—2, Београд 1963—1964, 73—150.
- Стевановић, М., *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд 1964.
- Стевановић, М., *Значење аориста имперфективних глагола*, ЈФ XXVII/1—2, Београд 1966—1967, 165—184.
- Стевановић, М., *Функције и значења глаголоких времена*, Београд 1967.
- Стевановић, М., *Карактер значења везника као спољних знака унутарње везе међу реченицама*, ЈФ XXVIII/1—2, Београд 1969, 75—104.
- Стевановић, М., *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1974.
- Troubetzkoy, N. S., *Principes de phonologie*, Paris 1957.
- Ullman, St., *The Principles of Semantics*, Oxford 1963.

СКРАЋЕНИЦЕ И ИЗВОРИ

(а) *Извори и њихове скраћенице*

Лаза К. Лазаревић, Целокупна дела, Библиотека српских писаца, „Народна просвета“ — Београд 1929.

Лаза К. Лазаревић, Дела, МС—СКЗ Нови Сад—Београд 1970.

П.	Писма
Шв.	Швабица (прип.)
Пј.	Први пут с оцем на јутрење (прип.)
Шн.	Школска икона (прип.)
Х.	У добри час хајдуци (прип.)
Нб.	На бунару (прип.)
Верг.	Вергер (прип.)
Позл.	Све ће то народ позлатити (прип.)
Вет.	Ветар (прип.)
Он	Он зна све (прип.)
С.	На село (одломак)
Т.	Тешан (одломак)
Секц.	Секција (одломак)
В.	Вучко (одломак)
БВ	Баба-Вујка (одломак)

(б) *Остале скраћенице и знаци*

ЈФ	Јужнословенски филолог
МС	Матица српска
НЈ	Наш језик
САНУ	Српска академија наука и уметности
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник
* —	конструкција, могућан облик, претпостављени облик
// —	паралелизам, напоредна употреба
← —	са трансформационим могућностима
→ —	
SP	структура типа субјекат—предикат
S	субјекат
P	предикат
N, n	именске допуне глаголима

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

A

агенс 15, 17, 20,
— инструментални 14, — општи 21
акт говорни 90
актив 36
актуално рашчлањавање 111
акузативни исказ 117
акцент 46, — логички 9, 10
алтернација инфинитива са кон-
струкцијом *да* + презент 108
алтернација посредног и непосред-
ног говора 107
амбивитет 7, 14, 44, 75, 80, 82, 127,
— граматичког броја 14, — мор-
фолошки 75, — морфосинтак-
сички 77, 78
анализа 25, — граматичка 18, —
морфосинтаксичка 14
аналитичка категорија 5, — фор-
ма субјекта 125
аналитичност 93
ангажована морфема 93, 128
Андрић И. 42
аорист 78, 80, 81, 82, 101, — глаго-
ла *моји* 79, — имперфективни
79, 80, 81, 82, 127, — несвршених
глагола 44, — перфективни 81
апозитив 82, 116, 118
апозитивно-апозицијски делови ре-
ченице 114, — елементи 129
апозицијске одредбе 116
апстрактна (глаголска) именица
108
апстракција језичке материје 118
апсолутне реченичке категорије
29, 111
апстракција језичка 25
арханзам 102
атракција 93
атрибут 82
атрибутско-прилошка одредба 117
асоцијација 24
аспекат глаголки 97
аспекат екстраллингвистички 29

аспектна везаност дистрибуције
футура II-ог 128
атрибутско-прилошки елементи 129
аутоматизам 43
аутоматизовани део говора 43, 127
аутономна синтаксичка јединица
129
аутономни одредбени део речени-
це 114

B

Библија, Вуков и Даничићев пре-
вод 46, 90
блискост 22
блокираност плусквамперфекта 35
број 14, 24
бројна именица 126

B

везник *a* 121
везничка морфема 92
везнички знак 88
везници 118
Веселиновић Ј. 42
вид глаголки 31, — перфективни
31
Војновић 42
вредност морфодистинктивна 46
време „говорено“ 91
времена 29, 30
временска реченица 121
врста текста 7
Вук Караџић Ст. 43, 89, 96, 123,
129

Г

генеративна граматика 108
генеративне везе 112
генеративни аспект 5, — елемен-
ти 104, 112

генерички моменат реченице 114
 главна реченица 92, 118
 глагол имперфективни 32, 45, 99
 — двовидски 46, — несвршени 32, 96,
 — перфективни 82, — свршени 32
 глаголи стања 35, — трајни 81
 глаголска (апстрактна) именица 108
 глаголска лексема 30, — морфема 44
 гл. *моћи*, *хтети* 46
 глаголски облик-копула 35
 глаголски придев радни 30, 31, 35,
 — трпни 31, 35
 говорник 25, 100, — књижевног
 језика 89, 127, — матерњег језика 89, 127
 говорни тип екавски 43
 говорни ток 118
 говорно лице 5
 граматика 19, 30, 36, 42, 89, 90, 99,
 102, 102—103, 105, 108, 112, 113,
 119, 121, 125, 129, — нормативна 66,
 96, 101, практична 96, — школска 65, 96
 граматичка анализа 89, — апстракција 100,
 128, — метонимија 126, непотпуност 118,
 — правила 125, — правилност 65, 126, 127,
 — примарност 11, — ситуација у сложеној
 реченици 99, — схема 29, 44, 65, 66, 74, 89, 118
 граматичке могућности 99
 граматички број 14
 граматички непотпуна реченица 113,
 118, 129
 граматички ниво 43
 граматички системи 83
 граматички тип реченице 100
 граматичко лице 21, 22, 47, 77, —
 обавезна употреба истог граматичког
 лица 107
 граматичко мишљење 9, 10, 29, 31,
 35, 83, 89, 95, 102, 118, 125
 граматичко правило 9
 граматичко-статистичка схема 79
 граматичност тотална 88
 група субјектова 12, — латентна 12,
 — експлицитна 12

Д

давно-прошло време 30
 Даничић Б. 96
 двовидски глагол 39, 98
 декларативни/директни говор 37,
 38, 40

демонстративно-анафорско то 109,
 129
 дијалекат 42
 дијалекатски елементи 83, 127
 дијалекатски облик — конструкција
 потенцијала 102
 дијалог 40
 дијакроничка факта 29
 дисконгруенција агенса 19
 дистинкција садржајна 7
 дистрибутивни однос 32
 дистрибуција 7, 9, — глагола 32
 допуна глаголима у предикату 36,
 — именицама 110, — непотпуном
 глаголу у предикату 35
 дубински однос 111

Е

еволуција Вукова 90
 екавски говорни тип 126
 екавске области 42
 екавци 42
 економичност језичка 8
 експликативна реченица 106
 експресивна функција језика 126
 експресија језичка 15
 екстралингвистички факат 35
 екстралингвистичко гледиште 14
 елеменат физички 13
 елизија 8, — помоћних глагола 8
 емфаза 6, 8, 10, 92, 104, 122, 125
 енклитички акузатив 89

З

зависна реченица 95, 99, 118
 зависносложена реченица 33, 34,
 38, 39, 41, 120
 завичајни језик 128
 завршена јединица 111
 завршетак реченице 120, 129
 заграда (употреба заграде) 116
 заменица именичка 17, — лична 7,
 9, — неодребена 20, — односно-
 упитна 17—18, 20
 заменивост морфеме 93—94
 збирни број 126, — субјекат 110
 знак емфатични 121, — језички 29,
 116
 значење граматичко 12, 22
 значењско поље 17

И

идентификација 25
 изговорни ток 118
 издвојеност фазна 6

изостављање, могућност, — обавезност 10
 „изостављање“ предиката 114
 изражавање уметничко 8
 израз 110, — београдски стилски 112, — вуковски 112, — синтаксички 112
 изрична реченица 107
 ијекавска приповетка 122
 ијекавски 89
 именица у именском делу предиката 108
 именице збирне 23
 именска детерминација 109
 именски део 36, — предиката 35
 императив 105, 106, 107, 129
 императивна реченица 107, — (морфологија) 106
 имперфекат 44, 45, 46, 47, 78, 79, 80, 81, 82, 127, — глагола основа на: -а/-а, -а/-е, -а/'е, -а/-је, -ива/-ује, -ава/-ава, -ова/-ује, -а/-и, -е/-и, -и/-и, -Ф/-Кон/е и комбинованих основа 47—66, — гл. моћи 79, — 3. 1. ст. 47
 имперфективни аорист 44, 45, 46, 66, — глагола основа на: -а/-а, -а/-е, -а/'е, -а/-је, -ива/-ује, -ава/-ава, -ова/-ује, -а/-и, -е/-и, -и/-и, -Ф/-Кон/е и комбинованог основа основа 66—75
 имперфективни глаголи 39, 97
 инверзија 119, 120, 129
 индикатив 31, 40, 41, 93, 94, 128
 индикативна реченица 94
 интонација 10, — узвична 110
 интонацијска средства 8
 интонационе ознаке реченице 116
 инфинитив 95, 107, 109, 110, 129, — слободно употребљен 110
 иреалност 94
 исказ 19, 117, — језички 83
 исказивање воље 93
 иштицање логичко 10

J

јединица 15, — граматичка 23
 језик Вука Караџића 89, 102, 103, 118, — вуковског типа 128, — говорни 120, — Б. Даничића 103, — завичајни 96, — књижевни 23, 25, 29, — Љубише Стј. М. 46, — 127, — непосредно поствуковске фазе 118, — Његошев 46, — писани 75, — спонтани 96, — — уметнички 23, — уметничког

дела 6, 43, — фолклора 127, — црквени 89
 језичка епоха Вукова 97
 језичка материја 118
 језичка појава објективна 5, — целина 111
 језичке последице комплетне 80
 језички механизам 13
 језичко мишљење 90, — осећање 80, 88, 89, 102, 112, 113, — тумачење 82
 јекавске области с новијим говорним типовима 42
 јекавци 42

K

карактер књижевнојезички 91, — метонимијски 21, — наративни 45, 23
 категорија морфолошко-синтаксичка (формална) 34 — синтаксичка 13
 квалификатор 12, 15
 квалификатор/квантификатор 19, 20, 125, — инклузивности 16, — неодребене дистрибуције 16, 17, — реда 15, 17, 125, — реципроцитета 16, — тоталитета 16, 17, 126, — негативног тоталитета 126, — неодребене дистрибуције 126, — позитивног тоталитета 125
 кодификација 90
 квантификатор 12, 15 — /квалификатор 93
 класе глагола 66
 класе глаголске 65
 клише 43, 127, — језички 20
 књижевни језик 8, 20, 42, 44, 89, 90, 105, 109, 110, 127, — Вуков 123, — писани 44, — развитак 125
 књижевност 46
 Ковачић 42
 кодификовање 35
 количина 24
 количински прилози 126
 комуникативна форма 109
 комуникативни језик 108
 конгруенција 11, 125, 126, — предиката 17, — предиката граматичка 19, — семантичка 78, — — формална 78
 кондензација 23
 „кондензовање“ синегдошко 25
 кондиционал 102, 104, — садашњи 103, — у прошлости 104
 константа 10

конституент 5, 13 — граматички
14, — непосредни предикат-
ски 14
конституентност 19, — непосредна
18, — реченица 13
конституентски однос 7
конструкција безлична 20, — елиптична
36, — концесивна 43, — презентска
105, — са партиципом на -л 41, — са два императива
106, — *ћу, ћеш... бити* +
крњи перфекат 39
контекст 80, 117
континуитет 110, 120, 126, — језички
12, 118, — књижевног језика
29, 125, 129, — контекстуални
36, 38, 40, 41, — објективни
29, — у српскохрватском књижевном
језику 25
конфигурација реченице 128
концесивна конструкција 127, —
реченица 38, 39, 41
концесивни израз 43
концесивност 41
корелат 118
корелатив 119, 129
корелативна заменица 119, 129
корелативни прилог 119
Кочић П. 42
краћи перфекат 39, 42
критеријум синтаксичких јединица
112
„крњи“ облик футура II-ог 96
крњи перфекат 35, 36, 38, 40, 41,
42, 43, 126
„крњи“ потенцијал 104, 105
„крњи“ футур II 100

Л

лексема глаголска 29, 34
лексичка појава 83, — средства 8
лингвистичка ситуација реченице
29
личност говорникова 25
логика граматичка 25, — језичка
33, 35

Љ

Љубиша Стј. М. 42

М

матерњи језик 89
медиј 36
медијална конструкција фолклорна
105

медијални глаголи 34
метафорска средства 25
метафорски процес 25
метонимија 15, 20, 22, 23, 25, 126,
— граматичка 20
метонимијска јединица 24
метонимијска средства 25
микросистем формалних ознака
118
Милићевић М. Б. 42, 96
Милутиновић С. 96
Миљанов М. 42
многозначност 93
множина 15, — збирна 23, — синтаксичког
вида 22
модална реченица 94, — конструкција
са *идах...* 105
модални перфекат 39
модеран језички израз 112
модус 39, 40, 41, 93, 94, 98, 128, —
услова 99
морфема 11, — имперфекатска 32,
— помоћна 32, — помоћног глагола
31, 88, — синтаксички релевантна
11
морфологија 82, 127, — граматички
непотпуне реченице 111, — императивне
реченице 107, — просте реченице 111,
— потенцијала 103, — реченице 107, 109,
128, 129, — синтаксе 111, — синтаксичке
јединице 111, — сложене реченице
111
морфолошка обележеност (вида)
44, схема 29
морфолошки амбивитет 77, — аспект
синтаксе 90, — распоред 66, — тип
77, — тип глагола 74
морфосинтакса 93, 96
морфосинтаксичка амбивалентност
46, — правила 92, — ситуација 95,
структура реченице 118, — схема 36,
38, 46, 91
морфосинтаксички еквиваленти футура
I 127, — футура II-ог 102, — критеријум
87—88, — распоред 33
морфосинтаксичко гледиште 112
мотивисаност 6, 42, — школова-
на 42

Н

надреченична употребна категорија
110, — формација 109, — целина
108, 111
намерна реченица 106
напоредна реченица 15

напоредност 34
 наративна интонација 121, 122, — морфологизирана 129
 наративни део текста 32, — елеменат 101
 наративно организован језик 128
 нараторски поступак 100
 наратија 36, 126, — фолклорна 20
 наречје Вуково 43, — ијекавско 43
 народна књижевност 122
 народне песме 43, — приповетке 43, — умотворине 43
 народни језик 123
 начини 29, 102
 неграматично 100
 не-емфаза 10
 независносложена реченица 33, 38, 39, 40, 41, 92
 непосредни говор 107, 129, — конституент 13
 непотпуна реченица 112, 116
 несвршено пребашње време 30
 неспонтани језик 95
 неутрална морфема 93, 128
 неутралност афективна 8
 ниво екстралингвистички 46, — језички 116, — лингвистички 46, — морфосинтаксички 11, — секвенцијски (прави) 5, — семантичко-синтаксички 46
 номинативни субјекат једночлани 14, — вишечлани/двочлани 12
 номинизирани субјекат 109, 110, 129
 норма књижевнојезичка 34, 90
 норма у језику 110
 нормативна препорука 102

Њ

Његош П. П. 96

О

обавезни везник 107
 обележје метонимијског типа 17, — фолклорно 105, 106
 облик аналитички 6, 7, 9, 11, 12, — глаголски 29, — примарни 11, — приповедачки 46, — реченице 108, — синтетички 7, 8, 9, 12
 облик сструктура 111, — структура реченице 129
 Обрадовић Д. 96
 однос метонимијски 20
 одређено време 44
 одређеност времена 45

означавање језичко 10
 омашке грађијске 80
 оптативно значење 105
 општејезичка ситуација 128
 општејезички значај 111
 основица књижевног језика 123
 основни број 126
 остваривање спонтано 8

П

падежне синтагме 108
 парадигма заменице она 89
 паратакса 88
 партикула императивно-инвита-тивна 107
 пасив 36, 100, — имперфекта 31, — перфекта 31, — плусквамперфекта 31, — футура II-ог (форма) 97, 128, — футура II-ог (форма) 101
 периодизација екстралингвистичка 82, 83, 127
 перифрастична форма 92
 перифрастични облици императива 106, — футур 93
 перфекат 35, 36, 39, 42, 88, 101, 127, — без помоћног глагола 11, — (морфосинтакса перфекта) 83, — рефлексивни 87
 перфективни аорист 44, 45
 перфективни глаголи 35, 39, 97
 перфективни презент 98, 100, 128, — префиксалне, одн. суфиксалне форме 101—102
 писани језик 46, 83
 писац 100
 плусквамперфекат 30, 31, 32, 35, 88, 101, 126, 127, — морфосинтакса 83 — рефлексивни 87
 плусквамперфекатски део 34
 подмет 9, 18, 19, — заменички 9
 подметов додатак 117
 полифункционалност 93
 помоћна морфема 31, 83
 помоћни глагол 40
 Поповић Ј. Ст. 96
 погодбени начин први 102, — други 102
 последично-начинска реченица 119, 129
 последично-начински везник да 120
 пословице 43
 потенцијал 94, 102, 104, 128, — за прошлост 103, — језика 116, — језичке појаве 113, — развојни 29, — са слободним распоредом саставних морфема 103, — са

фиксираним распоредом саставних делова 103, 104, 128, — сложени облик 103
 прави императив 106
 правилност граматичка 18
graesens 99, 107
 празна морфема 93
 предикат 13, 14, 23, 24, 27, 29, 33, 34, 114, 126, — граматички конгруентни 17, — сложени 14, — форма 5, 125
 предикатска секвенца 18, 29
 презент 94, 96, 97, — гл. *бити* 100, гл. *будем* у сложеници са мормог-, смјет(д)-, хтјет(д)- 97, — фемом дад(т)-, знат(д)-, имат(а)-, перфект. глагола са префиксом *уз-* 97
 презентска конструкција *хоће...* + да + *graes.* 104
 „премештање“ метонимијско 25
 претерит 101, 104
 претеритална времена 44, 101
 претпоставка (модус) 41
 претходност 34
 префиксалне форме перфективног презента 128
 привидно временска реченица 98
 придеви 100
 придев у именском делу предиката 108
 придевска заменица у именском делу предиката 108
 прилог 129, — у именском делу предиката 108
 прилози 93, 100
 прилошка реч 119
 прилошки изрази 100
 принцип Вуков 42, — вуковски 42, — морфосинтаксички 29
 приповедачки императив 105, 129
 приповедачки језик 122
 приповетка српска 25
 прирок 18, — именски 36
 прироков додатак 117
 проза комуникативна 113, 114, 115, 116, 120, — обичне комуникације 36, — приповедачка 36, 126, — српска 112, — уметничка 102, 113, 114, 115, 116, 119, 122
propomen 5
 проседе 25, 33, 43, 126, — приповедачки 105, 129, — уметнички 19
 проста реченица 33, 40, 41, 92, 112, 113, 129
 прости облици императива 106
 процес метафорски 25, — метонимијски 25, — симболички 25

прошаста глаголски придев 35
 прошло време 30
 прошлост 44

P

развојни потенцијал 111
 реализам 17, 25
 реализација спонтана 84, 87, 88, — хиперграматичка 84, 87, 88
 ред речи 92
 резултативност 35
 релатив 31, 40, 101, — синтаксички 98
 релативна реченица 98
 реченица без везничког знака 84, 85, 86, 87, 88, — напоредна 14, — независна 14, — независносложена 37, 38, — неконгруентна 20, — непотпуна 19, — проста 29, 36, 38, — са везничким знаком 84, 85, 86, 87, 88, — саставна 37, — синдетска/асиндетска 37, — сложена 29, — супротна (синдетска/асиндетска) 38
 реченичка категорија апсолутна 29
 реченична морфологија 111, — употребна категорија 110
 род граматички 13

C

саговорно лице 5
 садржај 6, 8, — реченичне јединице 111
 саопштење говорничко 40
 саставна конструкција 107
 саставна реченица (синдетска/асиндетска) 38, 40, 41
 свест граматичка општа 18
 секвенца допуњска 19, — корелатива 129, — морфематског карактера 10, — одредбена 19, — перфекатско 83, — плусквамперфекатска 83, — предикатска 19, — субјекатска 19
 секвенцијски ниво условни 11
 семантика 10, 14, 93, — граматичка 17, — улитна 94, — футурска 93
 симболизам 25
 синетдоха 22, 23
 синетдошки карактер 24, — тип 126
 синонимност перфекта и крњег перфекта са плусквамперфектом 35

синтагматска веза инфинитива са управним глаголима 107—108
 синтагматски односи 108
 синтакса напоредне реченице 15,
 — реченична 126, — сложене реченице 121, — формална 30
 синтаксички ангажована морфема 94
 синтеза књижевнојезичка 118
 синтетичка категорија 5, — форма субјекта 125
 систем глаголских облика 83, — реченице 115
 ситуација језичка 104, — језичка општа 95, — контекстуалне 80, 82, — семантичко-синтаксичка 82
 скраћена зависна релативна реченица 115
 „скраћене“ сложене реченице 114
 скраћивање реченица 19, 112
 скупи морфема 11
 слагање времена 128
 словенска особина 44
 словенски језици 15
 сложена реченица 92, 94, 112, 113, 114, 118, 129
 сложени потенцијал 104, 128
 слушајалац 23
 спонтана реализација 127
 спонтани језик 89, 93, 106, 120
 спонтаност језичка 89
 средство стилогено 32
 Сремац С. 42
 Станковић Б. 42
 стање (глаго.) 40
 статистика узорка 32
 статус регуларне схеме 116—117
 стезање реченица 19
 стил 8, 44, 102, 118, — београдски збирни 123, — вербални 25, — Вуков 120, — вуковски 126, — наративне вуковски 89
 стилзација (елементи) 43, 127
 стилски аспекти 111
 структура реченице 108, — чиста 111
 структурне одлике 83
 субјекат 5, 11, 20, 81, 82, 114, 125, — вишечлани 125, — и елементи у његовој сфери 112, — имплицитни 14, — номинативни дво-члани/вишечлани 12, — општи агенс 20, 126
 субјекатска секвенца 5, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 23, 24, 82, 127, — синтагма 18, — функција инфинитива 108
 супротна реченица (синдетска/асиндетска) 39, 41

суфиксалне форме перф. презент-а 128
 сфера облика 12, — лексике 12, — лингвистичка 8
 схема конгруенције 78

Т

текст 111, — информативни 83, — комуникативни 7, 9, 45, 46, 91, — наративни 9, 45, 47, 66, 83, 126, — нараторски организован 106, — писама 74, 76, — писани 78, — приповедачки 7, 46, 66, 75, 77, 105, — просте комуникације 6, — саопштења 23
 текстолошки поступак 82
 текстуално амбивални облик 45, 46, 75, 79, — глагола на основе -а/-а 75—76, — глагола на основе -а/-а, -а/-е, -а/-и 76, — глагола са основама на -а/-а, -а/-е, -а/-и, -е/-и, комбинованог односа основа 77
 тип аналитички 66, — вуковски 105, — језика 102, — језика вуковски 96, — културни 25, — народни 105, — синегдошки 22, — синтетички 6
 тоталитет негативни 16, — позитивни 16
 традиција Вукова 101, 122, — вуковска 102, 120, 121, 125, 128, — књижевнојезичка 120
 традиционална веза 109
 трајање (гл.) 45
 трајна радња/стање 44
 трансформ 17, 23
 трансформација 8, 9, 94, — ијекavsка 43, 126

Ђ

Ђулико И. 42
 Ђоровић Вл. 42

У

узус београдски 90, — књижевно-језички београдски 89
 универзалност језичка 24
 употреба апозитивна 36, — атрибуцка 35, — атрибуцко-прилошка 35, — граматичка 42, — правилна 42

управна реченица 99, 119, 129
 условна реченица 98
 условне реченичне категорије 111
 условни секвенцијски ниво 125

Ф

фактор екстралингвистички 31
 „филтер“ језички 95, 96
 фолклор 43
 фолклорне категорије 43
 форма 6, 8, 111, 125, — аналитичка
 7, — језичка 21, — обавезна 7
 формална независнословена реченица 33
 формално непотпуна реченица 117, 118
 формално обележје 5
 фраза писана 39
 функција временска 45, — допуна именској и прилошкој речи 108, — експресивна 43, 105, — синтаксичка 11
 футур I 90, 96
 футур I₁ 91 — прости облик 90
 футур I₂ 91, 94 — сложени облик 90
 футур I₃ 92, 93 — (*ћу, ћеш... + да + презент*) 90
 футур II 97, 101, — гл. *бити* 97, 100, — гл. *бити* са крвним перфектом 39
 футурска оријентација 93

футурске форме (FI₁:FI₂:FI₃) 95
futurum 99, — *exatum* 99

Х

хијерархија језичких категорија 125, — лингвистичких чињеница 10
 хиперграматичка реализација 86, 127
 хиперграматичка схема 9
 хиперграматичко мишљење 88, 89, 100
 хиперграматичност 89, 100, 127
 хипотакса 88

Ц

collectivae 23
consecutio temporum 99
 црте дијалекатске 83, — нормирање 83

Ч

читалац 23

Ш

Шапчанин М. 42
 штокавски тип 42

